

אמונה רמה

לרבי אברהם בן דוד (אבן דאוד)

הראב"ד הראשון

תרגום שלמה לביא

מבוסס על מהדורת שמעון ווייל, פרנקפורט 1858, שנדפס בצרוף תרגום לגרמנית.
החלק העברי נדפס במהדורת צילום בירושלים בשנת 1967.
מאמר שני, מעיקר חמישי ואילך, בשני התרגומים הקיימים לספר, יצא בהוצאת השכל, תשמ"ז

הערך רבי אברהם בן דוד באנציקלופדיה יהודית דעת

<http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=2049>

מהדורת פרנקפורט: <http://www.daat.ac.il/daat/vl/tohen.asp?id=57>

ערך: יהודה איזנברג

אתר דעת * תשע"ז

- 10..... מושגים
- 11..... הקדמה**
- 11..... זכר כלל
- 11..... 1. [על הסתירה בין ההכרח והבחירה]
- 11..... 2. [הטענות נגד ההכרח קשות יותר]
- 12..... 3. [נגד הספר מקור חיים לרשב"ג]
- 13..... 4. [הנחות קודמות לדיון בהכרח ובבחירה]
- 13..... 5. [המלאכים והתנועות]
- 14..... 6. [למי מכוון הספר הזה?]
- 15..... 7. [שורשי האמונה הישראלית – חכמה]
- 16..... **מאמר א**
- 16.. והוא שמונה פרקים בהקדמת בחכמת הטבע ומה שאחריו אשר ההכרח מביא להקדימם..
- 16..... הפרק הראשון
- 16..... בזכר העצם והמקרה, ורושם כל אחד מהם, וזכר סוגי המקרה:
- 16..... 1. [עצם ומקרה]
- 16..... 2. [סוגי העצם]
- 17..... 3. [סוגי המקרים – תשעה]
- 17..... 4. [עשרה סוגים נתפשים בשכל: עצם + תשעה מקרים]
- 19..... 5. הסוג השלישי מן המקרים הוא המצב
- 19..... 6. והסוג הרביעי ההצטרפות
- 20..... 7. אמנם הסוג החמישי הוא מתי
- 20..... 8. והסוג השישי הוא אנה
- 20..... 9. והסוג השביעי הוא לו
- 20..... 10. והסוג השמיני הוא שיפעל
- 20..... 11. והסוג התשיעי הוא שיתפעל
- 21..... כתוב מעיד במושכלות ומדרגות המאורות
- 22..... מאמר א פרק ב
- 22..... 1. [הקדמה: השתנות החומרים]
- 23..... 2. [שינוי חומר מצורה לצורה; החומר ההיולי, הראשון]
- 24..... 3. [החומר ההיולי נברא ראשון]
- 24..... 4. [סיכום: החומר והצורה הראשונים]
- 25..... 5. [הגדרת החומר הראשון אצל אבן גבירול וסתירתו]
- 25..... 6. [החומר ההיולי עצם]
- 26..... 7. [חלוקת העצם לגשמי ובלתי גשמי]
- 26..... 8. [התחלות כל נמצא שלוש]
- 27..... כתובים רומזים אל מה שקדם

- 27..... [דברי הנבואה על החומר המשתנה שוב ושוב] 9
- 27..... [חידוש שמחדש הגלגל הראשון, גלגל המזלות וכוכבי הלכת] 10
- 28..... [השפעת התנועה הגדולה על העולם] 11
- 29..... מאמר א פרק ג
- בתנועה ומיניה, וזיכרון הטבעית ממיניה, והנפשות, ועל מה זה שולח שם הטבע ראשונה, ועל
29..... מה זה נעתק בהעברה, ועל מה זה שולח שם הנפש.
- 29..... 1. [פירוש המושג תנועה]
- 30..... 2. [ביסודות ובגשמים ארבע מושכלות]
- 30..... 3. [הסדר שבעולם]
- 31..... 4. [תנועות בעלי החיים]
- 31..... 5. [ארבעת סוגי התנועות; תנועה טבעית ותנועת נפש]
- 32..... כתובים רומזים אל מה שקדם
- 32..... מאמר א פרק ד
- והוא שלא יתכן שיהיה גשם או שטח או קו או דברים בעלי מספר נמצאים בפועל, בעלי סדור,
והם בלתי בעלי תכלית. ושלא יתכן שיהיה בבעלי תכלית כוח בלתי בעל תכלית. ויתחייב
32..... משתי ההקדמות שתהיינו כל כוחות הגופים בעלות תכלית, וכתובים מעידים.
- 32..... 1. [הוכחה שאי אפשר קו או שטח אין סופי]
- 33..... 2. [אי אפשר חומר במספר אין סופי]
- 34..... כתובים רומזים אל מה שקדם
- 34..... 3. [גוף בעל תכלית לא יכול להיות בעל כוח בלא תכלית]
- 35..... מאמר א פרק ה
- בתנועה ומיניה, ושלא יתכן שתהיה תנועה אלא ממניע; ושכל התנועות תכלינה אל מניע
ראשון; ושהמניע הראשון לא יתכן שיתנועע ממניע למעלה ממנו בסדור; ולא שתיפול תנועתו
35..... בסיבוב.
- 35..... 1. [המונח תנועה ופירושיו]
- 35..... 2. [אין תנועה אלא ממניע]
- 36..... 3. [הרוצה להחליף מדינה – מה בכוח ומה בפועל?]
- 37..... 4. [דוגמה נוספת: אבן ריחיים, מה מניע ומה מונע?]
- 38..... כתובים מעידים
- 39..... מאמר א פרק ו
- 39..... 1. [המלאכים]
- 39..... 2. [הנפש]
- 40..... 3. [אם הנפש עצם או מקרה]
- 41..... 4. [פעולת המזג]
- 43..... 5. [העצם והמקרה]
- 44..... כוחות הנפש
- 45..... 6. [המלאכים]

- 47..... [סדר הגידול בטבע; הרצון להתרבות ולהגן על צאצאים]
- 48..... וכבר התבאר שכוחות הנפש הצומחת, שלש ראשיות:
- 48..... [רמות שונות במזגים של היצורים]
- 49..... [החושים]
- 49..... [המישוש]
- 49..... [הריח]
- 50..... [השמע]
- 50..... ומין החושים החמשה -
- 51..... [החוש המשותף]
- 51..... [הדמיון: החוש המצייר]
- 51..... [הדמיון]
- 52..... [הכוח המדמה גורם לחלומות כוזבים]
- 53..... [הכוח הרעיוני – השופט]
- 53..... [כוח הזיכרון]
- 53..... [הכוח המניע]
- 54..... [הדופק והנשימה]
- 54..... מופת מציאות הכוחות ושכל פועל אמנם יצא מכוח, ושפועל אחד לא יצא משני כוחות.
- 54..... [החושים הגורמים להרגשה – חלק מבעלי החיים = עצמים]
- 55..... [הכוח המדבר והשכל]
- 55..... אם הנפש קדומה או מחודשת
- 57..... אם הנפש אחת או רבות
- 58..... כתובים מעידים
- 60..... מאמר א פרק ז
- באשר הכוח המדבר איננו גשם ולא כוח מכוחות הגשם; וביאור צד התלותו בגשם, ושהגשם הכרחי במציאותו ראשונה ובהשלמתו; ואיננו הכרחי בהשארותו, ושהוא לא יפסד ולא יעתק.
- 61..... [הנפש האנושית משכילה עצמה]
- 63..... [איך מתחדש דבר גשמי?]
- 63..... [נותן הצורות]
- 64..... [תפקיד הגשמי והחושים]
- 65..... [הקשר בין הנפש והגוף]
- 67..... כתובים מעידים במה שקדם
- 67..... [הישארות הנפש]
- 67..... [הגמול בעולם הבא]
- 68..... [ייעודי הנביאים הם יעוד לנפש]
- 69..... [ההסכמה לסבול צער בעולם הזה עדות לעולם הבא]
- 70..... מאמר א פרק ח

- באשר השמים חיים מדברים ושתנועותיהם תנועות נפשיות ברצון, ושכונתם בזה להודות לאל יתברך. 70.....
1. [הגלגלים] 70.....
2. [גלגל יוצא מרכז וגלגל הקפה] 70.....
3. [האם תנועת הכוכבים ברצון?] 70.....
4. [אנשים סכלים מסרבים לקבל תנועת גלגלים מרצון] 71.....
- כתובים מעידים במה שקדם. 73.....
- מאמר ב 74.....**
1. הקדמה 74.....
- זיכרון ההקדמה: 74.....
2. [המצאות דבר או השתלמותו – עדות לתכלית שיש בו] 74.....
3. והחכמה הוא יתרון האדם ותכליתו. 75.....
- [לשון ומתימטיקה אינם תכלית] 76.....
4. [דוגמה: מפתל החוטין] 76.....
5. [מעלת המשפט והרפואה] 76.....
6. [עיסוק חסר תועלת במחקר משפטי] 77.....
7. [שלבים בלימוד תורה] 77.....
- מאמר ב עיקר א 79.....
1. העיקר הראשון בשורש האמונה 79.....
2. ומן האפשר המציאות שני מינים אחרים: 80.....
3. אמנם מחויב המציאות נאמר בו. 80.....
- כתובים מעידים במה שקדם. 81.....
- מאמר ב עיקר ב 82.....
- הפרק הראשון 82.....
- הפרק השני מן העיקר השני 83.....
- באשר לא יעבור שיתלו הנמצאים בשני דברים בשום צד ועניין; אבל אמנם יתלו בנמצא אחד, גמור האחדות, נקי מכל דרכי הרבוי. 83.....
1. [דחיית כל תיאוריה שאינה מקבלת אחדות היוצר הראשון] 83.....
- הפרק השלישי מן העיקר השני 85.....
- באשר אחדות כל אחד הוא מקרה, בלתי עובר כמוהו על האל יתברך; ונבאר שאחדות האל יתברך שבה אל עניין שוללי, עובר עליו יתברך. 85.....
- מאמר ב עיקר ג 86.....
1. העיקר השלישי בתארים 86.....
2. [פירוש תארים חיוביים: אחד, אמתי, נצחי, חי] 87.....
3. [תארים מקריים] 90.....
4. [כל תיאור מתבאר על דרך השלילה] 90.....
5. [די במה שנאמר בנושא ידיעת ה' ורצונו – שלא יטעו בו קוראים] 92.....

93.....	כתובים מעידים במה שקדם
95.....	מאמר ב עיקר ד
	העיקר הרביעי בפעולות, והם ארבעה פרקים: הפרק הראשון: במופת מציאות המלאכים, מצד מה ששיגו מהם האנשים במחשבותיהם. הפרק השני: במופת מציאות המלאכים מצד תנועת השמים. הפרק השלישי: בסדור המציאות והשתלשל הסבות. הפרק הרביעי: במקורי הדעות.
95.....	
95.....	הפרק הראשון
95.....	1. במופת מציאות המלאכים, מצד מה ששיגו מהם האנשים במחשבותיהם.
95.....	2. [משפטים ראשונים: ידע הקיים ללא למידה]
95.....	3. [התקדמות האדם בקליטת ידע]
96.....	כתובים מעידים
97.....	הפרק השני מן העיקר הרביעי
97.....	1. במופת מציאות המלאכים מצד תנועות השמים.
97.....	2. [עצמים מפשטים קשה עלינו השגתם]
98.....	3. [דוגמה להשפעת הבלתי חומר על החומר]
98.....	4. [המעבר מהבנת ידיעות טבעיות להבנת הקוסמוס והכחות בן]
100.....	5. הנה במציאות שלשה מיני מניעים:
102.....	כתובים מעידים
103.....	הפרק השלישי מן העיקר הרביעי
103.....	1. בביאור מאמרם בסדר המציאות.
103.....	2. [מה יוצא מן האחד?]
105.....	3. [מהגלגל החומר, מחגורת המזלות הצורה]
110.....	כתובים מעידים
113.....	מאמר ב עיקר ה
113.....	הכלל
113.....	1. [מוחשות ומקובלות]
113.....	2. [במקובלות סדר העולם]
114.....	3. [המקובלות אמיתיות]
114.....	הפרק הראשון
114.....	1. [חלומות]
114.....	3. [רוח הקודש - בשינה]
115.....	3. [ראיות מפסוקים]
116.....	4. [נבואה בלי משל]
116.....	5. [נבואה בהקיץ]
117.....	6. [משלים בנבואות בהקיץ]
118.....	7. [סיכום]
118.....	8. [דמות המופת וכוחה]

- 119..... [מי זוכה לכוחות על טבעיים?] 9
- 119..... [תנאים בקבלת רוחניות: זמן מקום ואומה] 10
- 120..... [נבואה אצל גויים] 11
- 120..... [השפעת השפע] 12
- 120..... [מדות הנביא] 13
- 122..... הפרק השני מן העיקר החמישי
- 122..... בזכר התמורה ובתנאי הנביא.
- 122..... 1. [התמורה – מהי?] 1
- 122..... 2. [מצוות שכליות ושמעיות] 2
- 122..... 3. [דתות מפורסמות ודברים שאין בהם תמורה] 3
- 123..... 4. [תמורה בדת אפשרית מצד חידוש הרצון אצל ה'] 4
- 123..... 5. [התורה מפרשת שהמצוות נצחיות] 5
- 123..... 6. [פסוקים נגד קיום מצוות] 6
- 124..... 7. [טענות המחייבות ביטול מצוות] 7
- 124..... 8. [תשובה לטענות] 8
- 126..... 9. [טענה ראשונה: התורה הומרה] 9
- 126..... 10. [טענה שניה: התורה שבידינו אינה זו שניתנה] 10
- 127..... 11. [פסוקים המתבארים בשינוי הנביא] 11
- 128..... 12. [המשך התשובות נגד טענה ב] 12
- 128..... 13. [טענה: המסורת אבדה בגלות] 13
- 128..... 14. [תשובה: הייתה מסורת מסודרת] 14
- 129..... 15. [ההסכמה הוכחה למסורת] 15
- 129..... 16. [הנביא כהוכחה לתורה] 16
- 130..... 17. [ערעור על נבואת משה] 17
- 131..... 18. [עניינים תכופים ומקובלים] 18
- 132..... מאמר ב עיקר ו
- 132..... הפרק הראשון
- 132..... 1. [הסתירות בין בתורה והפילוסופיה] 1
- 132..... 2. [הפילוסופיה על תארי ה'] 2
- 133..... 3. [תנועה אצל ה'] 3
- 134..... 4. [סתירה בפסוקים] 4
- 134..... 5. [שמות משותפים] 5
- 135..... 6. [הסיבה לשמות המשותפים] 6
- 135..... 7. [שמות משותפים בשם ה'] 7
- 136..... 8. [הוכחות שהמלאך נקרא ה'] 8
- 137..... 9. [השלמים מבני אדם ויחסם למלאכים] 9

10. [ברית עם השלמים בני אדם] 137
11. [המלאך הממונה על האומה ייקרא ה'] 138
12. [פעולת ה' ביציאה ראשונה או במלאכים] 139
13. [דעת האסטרוולוגים] 139
14. [המלאכים והממונים הטבעיים] 139
15. [עבודת הכוכבים] 140
16. [טעות הפילוסופים: ה' יודע רק את עצמו] 140
17. [ידיעת ה'] 141
18. [התפילה לה' ולא למלאך] 141
19. [מנין שהמלאכים ממונים על המתרחש?] 142
20. [המלאך ייקרא ה'] 142
21. [מדוע לעבוד את ה' ולא את המלאך?] 143
22. [כוחו של המלאך] 143
23. [מדוע ביאר את ענין המלאך] 144
24. [כיצד לפרש את ביטוי פעולות ה'] 144
25. [פרשת משה והמלאך המוציא את ישראל] 145
26. [המלאך הנראה] 146
27. [דרך השתלשלות דבר ה'] 146
28. [הסבר המושגים תנועת נפש וגשם] 147
29. [נעשה אדם] 147
30. [בצלמנו – צורה שכלית] 148
31. [הפסוק "המים אשר מעל לשמים"] 149
32. [העצמים הרוחניים שופטים בעולם] 149
33. [כוחם של נפשות הצדיקים] 150
- הפרק השני 151
- במקורי הטובות והרעות. וסדור הסבות ומנות אותם, וביאור השגחה, וסוד היכולת. והוא הפרק אשר בגללו וסבתו הצענו זה הספר, והוא היה תחילת המחשבה וסוף המעשה. 151
1. [ה' יודע ידיעה שלמה] 151
2. [השתלשלות סדרי המציאות] 151
3. [מה' לא יצא רע] 151
4. [סוגי חיסרון: חיובי והעדר] 152
5. [הטוב מרובה מן הרע] 152
6. [הדברים אינם מושלמים] 153
7. [החיסרון בפרט גורם לשלמות כלל המציאות] 153
8. [תפקידם של חסרי השכל] 154
9. [דוגמה: האש והרוח] 154

154.....	10. [מזג נפשו של הרשע]
154.....	11. [מדוע צריך נמצאים שפלים]
155.....	13. [ה"אפשר"]
156.....	14. [סוגי הסיבות]
157.....	15. [ארבע סיבות לכל דבר]
157.....	16. [מדרגות בני אדם]
157.....	17. [ההתקרבות אל ה']
158.....	18. [בחירה]
158.....	19. [המושגח]
158.....	20. [הנעזב לנפשו]
158.....	21. [סיכום: הבחירה לאדם שלמה]
159.....	המאמר השלישי
159.....	הפרק הראשון
159.....	1. [שלושת כוחות הנפש]
160.....	2. [היושר – ראש המעלות]
160.....	3. [השכל מחייב את עבודת ה']
161.....	4. [עשרת הדברות]
161.....	5. [ידיעת ה' ואהבתו]
161.....	6. [הרע נובע מהסיבות או מהאדם]
162.....	7. [לא די בתפילה]
162.....	8. [מי שאינו יכול לדבוק בה']
163.....	9. [רק עבודת ההתחלה קשה]
163.....	10. [מצוות הזיכרון]
163.....	11. [כיבוש הכעס ועזיבת צרות העין]
164.....	12. [מעלות המידות בתורה]
164.....	13. [המצוות השמעיות]
164.....	14. [חלקי התורה]
165.....	15. [מעמדן ששל המצוות השמעיות – קרבנות]
166.....	16. [השפעתם של שבעת הכוכבים]
166.....	17. [ותקח צפורה צור]
167.....	18. [הדם על המשקוף]
167.....	19. [הנבואה מאמתת את מצוות השמע]
168.....	20. [אברהם כמופת לאמונה]

מושגים

בעלי ההגדלה - הסבורים שה' נעלה מכדי שיהיה לו קשר עם בני אדם או חומר

בעלי ההיגיון - לוגיקנים

בעלי המזג - הרכבה של היסודות במידה מתאימה

בשלוח - בכלל

דברים נעלמים - נבואה

הדרגות - התקדמות הדרגתית

החוש המשותף - החוש המשלב את תחושת כל החושים

הכוח מתבודד - דבר נפרד מזולתו

התחלף - התייחסות בני אדם באופן שונה

יביט - יכוון

לנגד - להעמיד נגד

מזג - תערובת של ארבעת היסודות בכמויות שונות היוצרות את הרבגוניות שבמינים.

מצבים - מעמד הכוכבים המשפיע על ההתרחשויות בעולם

עצמים נכבדים - מלאכים

עצמים פשוטים - מלאכים

צירוף - יחס

שמועות תכופות – סיפורים מקובלים במסורת

הקדמה

זכר כלל

1. [על הסתירה בין ההכרח והבחירה]

אמר: שאלת לי ירוממך האל זה שנים על דרוש ההכרח והבחירה, וזכרת לי הרבה שיש לך בכל אחת משתי אלה הקצוות, וזה שהעברות שיעבור עליהן האדם אם האל יתברך מכריחו עליהן, אם כן איך יענישהו עליהן? או איך יזהיר עליהן בדתות? ועוד איך ישלח נביאיו לצוות עליהן? וגם כן אם הן מסורות אל האדם, יעבור אותם אם ירצה, ויזהיר מהם אם ירצה, הנה איך יעבור שיהיה במציאות דבר אין לאל יתברך ממשלת עליו?

וזכרתי כי מה שיקשה עבור השכל בזאת השאלה, **מוצאנו כתובים מעידים על היות מעשה האדם בהכרח**, כמאמר האל יתברך ואני אקשה את לב פרעה [שמות ז ג]. כי הקשה ה' אלוהיך את רוחו ואמץ את לבבו [דברים ב ל]. ה' מסך בקרבה רוח עושים [ישעיה יט יד]. למה תתעינו ה' מדרכיך תקשיח לבנו מיראתיך [ישעיה סג ז]. מי יפתה את אחאב ויעל ויפול ברמת הגלעד [מ"א כב כ]. והנביא כי יפותה ודבר דבר אני ה' פתתי את הנביא ההוא [ירמיה יד ח]. אכן השא השאת לעם הזה [ירמיה ד י]. ובהפך זה והסירותי את לב האבן מבשרכם ועשיתי את אשר בחוקי תלכו [יחזק' לו כז].

ומוצאנו עם זה **פסוקים מעידים על היות האדם בחירי**, כמאמר האל יתברך העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ החיים והמוות נתתי לפניך [דברים ל יט]. חי אני נאם ה' אלוהים אם אחפוץ במות המת [יחזק' לג יא]. לא שלחתי את הנביאים והם רצו [ירמ' כג כא]. אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה אל לבי [ירמיהו יט ה]. לעשות עצה ולא מני ולנסוך מסכה ולא רוחי [ישעיה' ל א].

והשבותיך אז ואמרתי שהפסוקים התוריים, מהם מה שהונחו כפי פשוטיהם, ומהם מה שהונחו במלות אין מנוס לבלתי עשות להם ביאור, והראיה בזה סתירת קצתם לקצת כפי מה שקדם, לכן אין מנוס לבלתי עשות פירש אל אחד הקצוות. והודעתך שהפסוק הצריך ביאור, הוא אותו שיעיד השכל על סתרו, וכי הרבה פסוקים הונחו כפי מה שראוי להמון, לא כפי מה שהעניין באמתתו, ויאמר בו דברה תורה כלשון בני אדם, כאמרו יתברך ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה עלי עשו כלה ואם לא אדעה [בראשית ח כא]. כי עתה ידעתי כי ירא אלוהים אתה [שם כב יב]. לולי כעס אויב אגור [דברים, לב כח]. ורבים כהם.

2. [הטענות נגד ההכרח קשות יותר]

והודעתך שהדיבה הנמשכת לאמונת הבחירה איננה כדיבה הנמשכת לאמונת ההכרח, אבל הדיבה הנמשכת לאמונת ההכרח אין מנוס להימלט ממנו, והיא עם זה גדולה ומגונה, ושהדיבה הנמשכת לאמונת הבחירה מעוטה ונקל לצאת ממנה.

וראיתך אחרי כן שלא היה אצלך מדרגת כל מה שביארתיו באותו מאמר מדרגת מאמר מספיק והנהגה רפואית. אבל לא מצאת בנפשך בין הדיבה הנמשכת לאמונת ההכרח ובין הנמשכת לאמונת הבחירה. ואיך לבדך על זה, כי אם רבים מאנשי העיון בגלילנו זה. והנה הניע האל יתברך ממני דבר שהיה שוקט בי ולהועיל עם רב מנבראיו כפי דעתי. וזה, כי ראיתי שהבלבול והשיבוש בזאת השאלה ובדומות לה אמנם יקרה לבעלי העיון ממנו בזמן הזה, מפני עוזבם העיון בעיקרי אמונתם הישראלית, ובקשת האותות וההסכמה אשר בינה ובין הפלוסופיא האמתית, אשר עליה סומכים הפילוסופים עצמם, והסכמתם, במה שהם מסכימים ובמה שחולקים. וזה לעוזבם העיון בחכמות, ולא היה כן מנהג חכמי אומנתו בזמנים העוברים. אך נמצא להם בעיון בזה דעות נכבדות ותכונות נכונות. כמו מה שנזכר על ר' יוחנן בן זכאי ע"ה, ועל שמואל, ועל כל הסנהדרין בכל דור ודור.

אמנם בזמנינו זה לפעמים יקרה מי שיעיין בחכמות מעט, ואין בו כוח שיאחז בשתי ידיו שתי נרות, בימינו נר דתו ובשמאלו נר חכמתו. אך כאשר ידלק נר החכמה, יכבה נר הדת. ולא בזה הדור לבד קרה זה, אך כבר קרה זה ג"כ בזמנים הראשונים, כמו שספרו זה רבותינו ז"ל מאלישע=אחר, באמרם, עליהם השלום:

[ארבעה נכנסו לפרדס: ר' עקיבא, בן עזאי, ובן זומא ואלישע=אחר. בן עזאי הציץ ומת, בן זומא הציץ ונפגע, אלישע אחר קצץ בנטיעות, ר' עקיבא נכנס בשלום ויצא בשלום.](#)

ולזה יחשבו רבים מאנשי דורנו, שהעיון באלה החכמות הדקות ממה שיזיק באמת, ולזה לא יבקשו דבר מהחכמות. ונמשך לזה ג"כ שלא ידעו שורשי הדת ועיקריה, אשר בהם ראוי שיהיה רוב עיונם ודיוקם, ולא ענפיה אשר יספיק בהם עיון מעט. ומאשר היה זה ענינם, נמצאו כשקפדו לדבר בכמו אלה העניינים, נסתפקו עליהם סבותיהם, וחשכו להם דרכיהם. לפי שדרוש ההכרח והבחירה אי אפשר לשום מדבר שידבר בהם דבור ישר, אלא אחר ידיעתו בתארי אל ופעולותיו, ומה שיתכן שיצא ממנו. ומה שלא יתכן, ולא הגיע אלינו בגלילנו זה ספר הונח בו דבור, יעיר אנשי העיון מזאת האומה אל דבר מהחכמות, בשיעור מה שראוי שיעתקו אחריו, לאמת אמונתם. זולתי ספר **רבינו סעדיה** ז"ל, אשר קראו **ספר האמונות והדעות**, והוא ספר הטיב בו מאוד, יגמלנו האל הטוב. אמנם כאשר חקרנוהו, לא מצאנוהו מספיק למה שצריך לנו.

3. [נגד הספר מקור חיים לרשב"ג]

וגם כן עמדנו על ספר **ר' שלמה אבן גבירול** ז"ל, כיון להועיל בו כונה אחת מהפלוסופיא, ולא ייחד בו האומה לבד, אבל הוא בעניין ישתתפו בו כל מיני האנשים, ועם זה הביא רוב דברים בעניין אחד, עד שספרו אשר רמזנו אליו, אשר קראו **מקור חיים** באולי אם יצטרף ענינו במצרף, יוכללו דבריו בפחות מעשירית הספר ההוא.

ועוד שהוא התעסק לעשות הקשים, ולא נתחייב שתהיינה הקדמותיהם אמיתיות, אך הספיק לו לפי דעתו, הקדמות מדומות בצורות היקש אמתי. אכן חמריהם חמרים מסופקים, ולפי ששיער בעצמו מאין הביאו הרבה מופתים, כסבור שהמופתים הרבים הבלתי אמיתיים עומדים מקום מופת האחד האמתי. ובכמו זה אמר החכם טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח [קהלת ד ו].

ואמרו חכמים ע"ה טבא פלפלתא חריפא ממלא צנא דקארי. ולא הייתי מגנה דבריו לולי שדבר סרה גדולה על האומה, ידעה מי שעמד על ספרו, וכל הספר ההוא מורה על חולשת מדרגתו בפילוסופיא, והיותו מגשש בה כמגשש באפלה.

4. [הנחות קודמות לדין בהכרח ובבחירה]

ואחר שהתחננתי לאל יתברך לעזרני לפקוח עיני אנשי העיון מאומתנו בעקרי אמונתם, בהביא עליהם עדויות מן הכתובים התוריים ומופתים מהפילוסופיא האמתית, ראיתי שלא יתכן לי זה, אלא אחר הקדם הקדמות מחכמת הטבע ומה שאחריו, לפי שבזאת השאלה מההכרח והבחירה אשר הביא אותי לזכור כל מה שבזה הספר, לא תאמת התשובה המספקת בה, אלא אחר הידיעה בתארי האל ופעולותיו, ולא יתאמת אמיתת תארו ופעולותיו עד שיקדם תחילה: מופת **מציאותו**, ומופת **אחדותו**, ושהיא **לא תדמה לאחדות דבר אחר** מכל מה שיקרא אחד מן העצמים הפשוטים כל שכן הגשמיים, ולא יתאמת זה עד שנניח תחלה **שיש במציאות עצמים בלתי גשמיים יקראו מלאכים**. ונביא לראיה על זה תחלה כתובים, ואחר כן הקשים מופתיים, ולא יתאמת זה אלא מצד תנועת השמים, ומצד היות השמים חיים מדברים. ונצטרך אל ביאור זה כתובים ומופתים שכליים.

5. [המלאכים והתנועות]

ורצוננו לבאר שלמלאכים מדרגות, ולא יתאמת לנו זה עד שנבאר במופת שהתחלת תנועת נפש איננה התחלת תנועת גשם. והביא ההכרח לזכור דבר מה מחכמת הנפש דרך כלל, ומחכמת הנפש האנושית בפרט. ומה שיושפע עליה, להבדיל בין הנפש והשכל. אחרי כן נעתק הקש כזה אל השמים ג"כ. ואשר אי אפשר בלעדיו בכל זה ולא יתאמת דבר ממה שספרנו אלא אחר ידיעתו, הוא שלא תהיה תנועה אם לא ממניע, ושדבר מהדברים לא יתכן שיתנועע מעצמו בשום פנים, ולא בשום ענין. ולכן הביא ההכרח לזכור מיני התנועה ושכולם ממניע, ושהמניע הוא בלתי המתנועע.

ורצוננו שנבאר שהתנועות כולן תכלינה אל מניע ראשון, ומן ההכרח שנבאר שאי אפשר להיות במציאות נמצאים בפועל בעלי סדור לאין תכלית, ולבאר שהתנועה אי אפשר שתפול בסביבה.

וכאשר הוצרכנו לזכור **התנועות**, הוצרכנו ג"כ לומר שמהן נפשיות ומהן טבעיות, ולכן חויב שנעורר על הטבע מהו, ועל מה יאמר באמת, ועל מה יאמר בהעברה. ולכן הוצרכנו לזכור בזה **תנועות היסודות אל מקומותיהם הטבעיים** בצורותיהם המתחלפות, לא בגשמיותם או חומריותם המשותפים, ולא במקריהם הנמשכים להם. ולכן נתחייב לנו שנזכור מהו **ההיולי**, ומה היא **הצורה**, ומציאות הצורות המלאכיות בגשמים המוחשים, ומציאות הצורות הטבעיות בהיולי המושכל. והביאונו כוונת תכונת ספר **מקור חיים** בדיבור מדוקדק נקי מהמותרות ובמופת אמת.

ואין רצוננו להטריח עצמינו להביא בכל עניין סדר ההיקש המופתי, יסדרוהו בעלי ההגיון אם ירצו לקלות הבנתם בגבול האמצעי אשר בו. ואין דעתנו לדבר בכל זה עד שנפקח עיני האנשים בעניין העצם והמקרה, ואמתות כל אחד מהם, וסוגי המקרים, והיא הכוונה אשר יכוונו אליה המתפלסים, בספר הנקרא '**קאטאגאריש**' בלשון יון ו'**המאמרות**' בעברי. ונקוה שנעלה עוד אל מה שזולתו, כי אלה העניינים כאשר נשלים כל הצריך מהם, נחתום המאמר הראשון.

וייחדנו המאמר השני לעניין הדת, ונזכור חלקיו, ונבאר הנתלים מהם באמונה, ונזכור אותם שהם הנהגות מדיניות, ומעלות מידות, ומה שדומה לזה. ואי זה מהם דיוקים שכליים במינים שונים נזכרם עוד.

ונזכור אחרי כן מבחר דברי חסידי אומתנו, וכל מה שנביא במאמר הראשון גם בשני לא יגרע ממנו עדות מן הכתוב, עד שיתבאר שאמתיות החכמה הם נכללות בספרי הקודש. וגם כן **נבאר במאמר השני מקורי הרעות**, אשר נכחיש המשכם מהאל יתברך בתכלית ההכחשה, ונבאר **הנבואה ומיניה**, ותנאי הנביא אשר אנחנו מחויבים לשמוע אליו, ונבאר עניין **הגמול והעונש** וזה אופן הדרך אשר ניחל ללכת בו.

6. [למי מכוון הספר הזה?]

אמנם נושא העיון הזה הנה מבואר שהוא פילוסופיא מעשית, מצד היותה בדת מקובלת ובפילוסופיא האמיתית מבוארת במופת.

אמנם תועלתה, הנני מיעץ לכל איש תם בתכלית התמימות אשר כאשר ישאלוהו על דרוש ההכרח והבחירה או מה שדומה להם ואינו חושש עליה, אך יחשוב שלא ישיגנו בן אדם ולא ידאג לבו בקרבו ולסכלותו בו, שלא יכנוס עצמו לעיין בזה הספר ולא בזולתו ממה שכוונתו ככוונת זה הספר אבל ראוי שיישאר בתמותו וקבלתו. כי תכלית הפילוסופיא – המעשה.

וגם כן החכמים בחכמת הדת הבקיאים ג"כ בפילוסופיא אינם צריכים אל ספרנו זה, כי די להם בחכמתם כמה כפלים מספרנו זה.

ואולם המתחיל בעיון, והוא נבוך על מה שמצד הקבלה לבד הגיעה, ולא הגיעה מעלתו אל שיתאמת לו מה שנשתבש בו, הנה זה הספר מועיל לו מאוד, כי כבר הקרבנו לו הרבה מאופני החכמה, ובנינו על יסודותיה הדת.

7. [שורשי האמונה הישראלית – חכמה]

והאל יתברך ויתעלה אומר בתורתו החכמה: ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החוקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה [דברים ד' ו']. ולא אמר זה על המצוות השמעיות, כי אין בהם דבר יהיה נפלא בעיני מי שאינו מאומתנו; ולא אמר זה על הנהגות המדיניות ומעלות המידות, כי אותם ג"כ כל בעל שכל יוכל לשומם הנהגה לעצמו ולסרים למשמעתו, ואם לא יהיה בעל דת. ואמנם אמר זה על הפלה האומות בחוקרם על שורשי האמונה הישראלית, ועל רוב מצאום מסכימים עם מה שעמדו עליו אחר הפלגת חקירתם ותכלית חריצותם להוציא האמת לאמיתתו, אחר רוב המשא והמתן שעשו בזה אלפי שנים. ולנו אנחנו נתן בלי עמל וחקירה, אבל לקחנוהו מקובל מהנביא האמתי ומצאנוהו מבואר במופת בפילוסופיא האמתית.

וזה החלי המאמר הראשון. ואשאל מהאל יתברך להצילנו מפשע ומשגיאה ולהישירני באמרי פי ומעשה ידי למען חסדו.

מאמר א

והוא שמונה פרקים בהקדמת בחכמת הטבע ומה שאחריו, אשר ההכרח מביא להקדימם.

הפרק הראשון

בזכר העצם והמקרה, ורושם כל אחד מהם, וזכר סוגי המקרה:

1. [עצם ומקרה]

הנמצאים נחלקים חלוקה ראשונה אל עצם ומקרה. והעצם הוא הנמצא הבלתי צריך לנושא, נרשום אותו תחלה כן עד שנוסיף ביאור. והמקרה הוא הנמצא בדבר, והוא בו לא כחלק ממנו ואין לו העמדה בלעדיו. כמו לובן הבגד הלבן, שהוא בו לא כחלק ממנו, כי הוא יהיה בו או לא יהיה בו, הבגד בגד. לא יועיל היותו חילופו בעניין עצמות הבגד, ולא יזיק העלתו ממנו. ואין העמדה ללובן בלתי הבגד, ר"ל לובן זה הבגד לא יהיה אלא בו.

והעצם אינו כן, אבל אינו צריך אל דבר יהיה בו, ואם יהיה בדבר, יהיה בו כחלק ממנו. כמו היד בגשם בעל היד, או הענף באילן בעל הענפים, ולו העמדה בלעדיהם, כי הענף אם נכרת יהיה לו העמדה. עם היות שהגשם יראה מענינו שהוא בדבר, להיותו עכ"פ במקום, אכן הגשם יפרד ממקום ויהיה בזולתו, לא כלובן זה הנייר כי הוא לא יעתק ממנו אל זולתו.

ודע כי מה שהוא עצם, בעצמו הוא עצם, ולא בהיקש אל דבר מה, ולא יתכן שנאמר שהאדם הוא בבית אדם, ואיננו בבימה אדם. או שהוא אדם בהיקש אל החמור, ובהיקש אל המלאך איננו אדם כי אם מקרה. אבל בכל מקום ובכל בחינה, העצם – עצם, והמקרה - מקרה.

ואבן גבירול בספרו "מקור חיים" הראה כי סברתו היות קצת הדברים עצם בבחינת דבר מה, ומקרה בבחינת דבר אחר. ואולם זה טעות, ולא בדאו הוא מלבו אך כבר חדשו מהמתפלסים מי שטעה בו ונמשך הוא אחריו.

2. [סוגי העצם]

ועצם יחלק אל גשמי, ובלתי גשמי, הגשמי מיניו כולם או רובם נראים לחוש, והוא ששה מנים: השמים ומה שיקרא יסודות, ושני אלה המינים הם הגשמים הפשוטים, אחרי כן המורכבים, והם מתכות וצמחים וגשמי הבעלי חיים בלתי מדברים וגשם החי המדבר.

3. [סוגי המקרים – תשעה]

אמנם סוגי המקרים אצל הפילוסופים תשעה, לפי שהם ישתדלו למנות כמה הם הדברים הנלקחים בשכל האנושי. ואם אפשר שיוכלו מושכליהם תחת עניין אחד, ייאמר על כולם בהסכמה. ועניין אמרנו בהסכמה, הוא השם אשר יאמר על דברים רבים מצד השתתפם בעניין אחד בשווה, לא יאמר על אחד מהם ראשונה ואחר על האחר בסבת הראשון, ולא מפני שאחד מהם יותר ראוי באותו השם מן האחר. אבל הוא לכולם בשווה, כמו החי על הסוס והחמור והכלב, כי אלה אין אחד מהם יותר ראוי בשם החי מן האחר ואין לו עניין החיות בסבת האחר.

בהפך דברים אחרים, אשר לא יאמרו בהסכמה, כמו הנמצא, שייאמר על העצם והמקרה, ואל יאמר עליהם בהסכמה, כי המציאות למקרה אמנם הוא נקנה לו באמצעות מציאות העצם, ולכן העצם יותר ראוי בשם המציאות מהמקרה.

וכאשר השתדלו למנות המושכלות אשר יאמרו על מה שתחתיהן בהסכמה, מצאום תשעה. כי הם עיינו אל מראה הלובן אשר בזה הנייר דרך משל, וראו שהלובן במוחלט יותר כולל ממנו. כי הוא יאמר על לובן זה הנייר ועל לובן הכפור ולובן השלג וזולתם, אחרי כן מצאו המראה יותר כולל מן הלובן, כי הוא יאמר על הלובן והשחרות ומראים אחרים. אחר כן מצאו האיכות יותר כולל מן המראה, כי הוא יאמר על המראה והטעם והריח וזולתם, ואמרו שהאיכות יותר כולל מן המראה. ולא מצאו דבר יותר כולל מן האיכות, לפי שהמקרה - ואם הוא יותר כולל מן האיכות - לא יאמר על האיכות וזולתו בהסכמה.

4. [עשרה סוגים נתפשים בשכל: עצם + תשעה מקרים]

ומצאו כי כל מה שילקה בשכל נכלל תחת עשרה סוגים, אחד מהם העצם וכבר זכרנוהו ותשעה מקרים, והם הכמה, והאיכות, והמצב. ואלה השלשה ימצאו מונחים בגשמים נגלים בהם. וההצטרפות, ואנה, ומתי. ואלה עניינים חלושי המציאות מאד נעלמים. ולו, ושיפעל ושיתפעל. ומציאותם ממוצע, לא יעלמו כהעלם השלשה האחרונים, ואינם נגלים כמו הראשונים, ולזה לא יאמר המקרה על כל אלה בהסכמה.

והכמה, הוא עניין ימצא בכל דבר, שאפשר שישוער כלו בחלק ממנו. כמו הגשם הגדול, אשר אפשר שיכרת ממנו חלק קטן ויישאר בו כולו, ועם היות שהגשם הוא עצם, אמנם כאשר יבחן מצד השיעור תהיה אותה הבחינה לכמה.

והכמה שני מינים מתדבק ומתחלק, והמתדבק הוא אשר אפשר שהונח בו חלק יחלקהו ויהיה משותף לשני המתחלקים, רצוני סוף האחד מהם והתחלת האחר, והכמה המתחלק אי אפשר זה בו, וזה, כי הכמה ימצא בקו והוא דבר שיש בו התפשטות בצד אחד, וימצא בשטח הוא לו התפשטות בשני צדדים, ובגשם והוא עצם שיש לו התפשטות בשלשה צדדים ואפשר שינוחו בו שלשה קוים נכרתים על זוויות נצבות.

וימצא בזמן ג"כ, והוא שיעור תנועת הגלגל היותר גדול מצד שיתחבר לו השמש בתנועתו ויהיה מתנועתו הלילה והיום.

וימצא במספר, והוא לבדו הכמה המתחלק.

אמנם הגשם אפשר שיונח בו שטח יחלקהו חלוקה מדומה, ויהיה משותף לשני החלקים, וכן ידומה התחלק השטח בקו, והתחלק הקו בנקודה. והזמן ידומה שהעתה מחלק אותה בעבר ובעתיד ומשתף ביניהם, ואפשר זה במספר [ואי אפשר כי אין למספר דבר מקומי]. ואלה החמשה הם מיני נושאי הכמה, ומי ששם אותם יותר טעה. ומאלה החמשה הזמן והמספר הם כמה בעצמם, אמנם הנשארים הם נושאים לכמה, וכבר יאמר שהחמשה הם כולם בעצמם כמה, וירצה בזה שהם אם כמה כזמן והמספר, ואם נושאי הכמה נשיאות ראשון, לא כלובן הבגד, כי הוא יש לו כמה באמצעות היות הכמה לבגד.

וסברת **אבן גבירול** במאמר השני מספרו **מקור החיים** שהעצם הנושא למאמרות הוא מושכל בלתי מוחש, וסובר ג"כ שהוא מתנועע בלתי מניע, ונתן בזה סבה סרה מאד, והיא שהכמות אשר תשיגה יעצרהו מהתנועה ותמנעהו מעבור. ושם לעצם המושכל הבלתי מוחש כמות, וזה מין מן השיגעון. ומופת מקריות הכמה הוא, שהכמות מה תסתלק מן הגשם ותחול אחרת תחתיה והגשם עומד בעצמו, כמו היין החדש בחבית שאיננו מלא, ירתח בו עד שימלאהו.

הסוג השני הוא האיכות.

وهיא תכונה באיש בה ישיב השואל ממנו 'איך הוא?'

והוא ארבעה מינים.

אחד מהם תכונה. אם בנפש: כמו החכמה או הסכלות או היושר או העול, ואם בגשם: כמו הבריאות או החולי, וכל אלה בהיותם מהירי ההסרה יקרא עניין, וכאשר נקבעו נקראו קניין,

אמנם המין השני הוא מה שיאמר כוח טבעי, כמו הבריא והחולני ואין זה העניין הבריאות והחולי כי לפעמים החולני יהיה בריא, ולפעמים הבריא יהיה חולה, אבל הוא הכנה בגשם לדבר מה או לא הכנה אליו, כמו שבשעווה הכנה לקבל הצורה ובאבן היקרה אין הכנה לזה.

והמין השלישי האיכות ההתפעלויות, וההתפעלויות. והאיכות ההתפעלויות הם רשמים אשר יגיעו בחושינו ממוחשיהם, כרשמים שיקבלו ממה שימושש מן החם והקר, והלח והיבש, והקשה והרך, והכבד והקל. וכמו הרשמים שיקבל חוש הריח מן הריחות, וחוש השמע מן הקולות, וחוש הראות מן הדברים הנראים, וחוש הטעם למיני הטעמים, וכל אלה יקראו איכויות התפעלויות, והם רשומים גשמיים.

אמנם ההתפעלויות הם רשומים נפשיים, כמו הרחמנות והבושת והכעס מדבר שיראה, ושובו ממנו בשמעו ההתנצלות,

והמין הרביעי האיכות אשר תהיה בכמות במה שהיא כמות, כמו שני משולשים אשר כשיחברו יהיה מהם מרובע ונשתנה התמונה לפי שנתווסף הכמה, או המרובע כשיוסר חציו יהיה משולש, או שתי קשתות כשיקובצו יהיה מהם עגלה, או בהפך, או המספר הסוג יתוסף עליו נפרד ויהיה נפרד או בהפך.

5. הסוג השלישי מן המקרים הוא המצב

והוא יחס חלקי הגשם אל חלקי המקום, כי הגשם האחד לפעמים ינוח כלו במקום אחד, אך חלקיו לא יהיו מיושבים על חלקי המקום. וזה כמו ששוכב על אחד מצדדיו ויתהפך על צד אחר, או השוכב על בטנו ישוב לשוכב על גבו, או העומד ישב במקומו, או היושב יקום, זה הרושם שרשמו קצתם למצב. ומהם מי שיראה שהמצב הוא יחס אל חלקי הגשם קצתם לקצת, כי הפרקדן בטנו על גבו והשוכב על בטנו בהפך זה.

6. והסוג הרביעי ההצטרפות

והוא יחס בין שני דברים במ בעצמם, יאמר כל אחד מהם בהיקש אל חברו, כאב והבן, והאדון והעבד, והחצי והכפל. וזה עניין יושכל בכל המושכלות אשר זכרנו ושנזכור עוד, כי האב והבן עם היות כל אחד מהם עצם בעצמו, הנה מצד האבות והבניות הם במצטרף, כי האב אמנם הוא אב בצרוף אל הבן והבן בצרוף אל האב. וכאשר יבחן ההצטרפות ימצא ג"כ בכמה, כי אמרך 'זה גדול מזה' - הוא הצטרפות בכמה, גם אמרך 'גדול וקטון', או 'רב ומעט'. אמנם יובן עניין זה הדבור אחר הניח דבר יצורף אליו. ולזה אפשר שיאמר 'הר קטון' ו'גרגיר שומשמין גדול'. וזה בצירוף ההר אל ההרים הגדולים אשר הם יותר גדולים ממנו, וגרגיר השומשמין אל גרגיר שומשמין יותר קטון ממנו, וכן אמרך ראובן יותר חכם משמעון, הוא צירוף באיכות. וכאשר תאמר 'לימין שמעון, לשמאל לוי' - הוא צירוף במצב, וכן בשאר. ומסגולת המצטרפים שכל אחד מהם ישוב אל האחר בשווה, כי תאמר 'האב - אב לבן', אחר זה המאמר [תשוב המאמר] בשווה ותאמר 'הבן - בן לאב'. ואם לא ישוב בשווה, כאמרך 'זה בן ראובן', ואי אפשר שישוב בשווה 'זה ראובן בן', הנה זה לפי שאתה לקחת אחד המצטרפים, והוא הבן בעניין הצירוף, ולא לקחת האחר והוא ראובן בעניין הצירוף. וכן אם תאמר 'זה הכנף - כנף לעוף', לא יתכן אחר כן שתאמר 'זה עוף - עוף לכנף', וזה כי אתה לקחת הכנף בעניין ההצטרפות, כי לא יהיה אלא למעופף, ולא לקחת המעופף בעניין ההצטרפות, כי יש מעופף יעופפהו הרוח, ואם תרצה לקחת אותם יחד בעניין ההצטרפות, תאמר 'זה הכנף כנף למעופף בכנף', והמעופף בכנף בעל כנף בזה הכנף. כל אחד מהמצטרפים כשיובן האחד יובן האחר בהכרח מצד היות לו אותו ההצטרפות, לא מצד שהוא בעצמו דבר מה. כי אתה כאשר תאמר חצי תבין שהוא חצי כפלו, מבלי שתדע אם החצי והכפל נושאים גשם או שטח או קו או דבר אחר.

7. אמנם הסוג החמישי הוא מתי

והוא יחס הדבר אל הזמן אשר בו מציאותו או השווה למציאתו. ועניין השווה הוא, שמציאותו נמשך עם זמן מה. כי הדברים המתחדשים, לפעמים יהיו שווים לזמן שיש לו שיעור, כאמרך 'מתי הייתה המלחמה?' ויאמר 'ביום כך', ולפעמים יהיו הדברים המתחדשים בעתה, כי אמרך 'מתי מת ראובן?' כי זה יחיה בעתה, וכל הדומה לזה מהתהפך הדבר מצורת אל צורה. ועניין **מתי**, איננו הזמן, כי אתה כשישאלוך מתי היה זה, לא יתכן שתאמר שזה העניין הנשאל עליו הוא **חדש** פלוני, אך **בחודש** פלוני.

8. והסוג השישי הוא אנה

והוא יחס הדבר אל המקום, ואין ענינו המקום, כי אתה כשישאלוך 'אנה ראובן?', לא יתכן שתאמר הבית, אלא בבית.

9. והסוג השביעי הוא לו

והוא יחס בין הגשם וגשם אחר שווה אליו נעתק בהעתקתו. כמו היות לובש בגד או צנוף במצנפת או מונעל, ועורות הבעלי חיים, [נ]קליפות האילנות נכנסים בזה העניין כשנחלקו לא מצד שהם עצם, אלא מצד שהוא דבר יקיף באחר, ויהיה שווה אליו, וייעתק בהעתקתו.

10. והסוג השמיני הוא שיפעל

והוא עניין יקרה מהנעת המניע למתנועע, כהנעת המזונות והתרופות לאדם מן החולי אל הבריאות ובהפך, וכשנות השמש פני הכובס אל השחרות, ויריעתו אל הלובן והדומים לאלה.

11. והסוג התשיעי הוא שיתפעל

והוא עניין יתחדש מהתנועעות המתנועע מן המניע, והוא מושכל שווה אל הקודם ומיניו כמיניו, רק שאין המושכל מזה הוא המשכל מזה, כי נושא הפועל הוא הפעול ונושא ההתפעלות הוא המתפעל. ומקרה אחד לא יהיה בשני נושאים. כי לא יהיה לובן אחד בשני בגדים, ולא חום אחד בשני גשמים.

הנה אלה רמזים מספיקים לתלמידים. יבינו מהם שהמושכל מאחד מהם נכנס תחת האחר ושהם התחלות המחשבה.

כתוב מעיד במושכלות ומדרגות המאורות

וכבר מנה דוד ע"ה העצם ורוב אלה המקרים, וזכר הקפת חכמת האל יתברך בהם. ואמר: ה' חקרתני ותדע [תהלים קלט], זה ספור על עצמותו והוא העצם, ואחר כן אמר: אתה ידעת שבתי וקומי, וזהו המצב. אחר כן אמר: בנת לרעי מרחוק, וזהו תכונת הנפש והוא מן האיכות. אחר כן אמר: ארחי ורבעי זרית, ספר הקפת האל יתברך בו ובתכליותיו, וזהו מן הכמה. ואחר כן אמר: וכל דרכי הסכנת, וזהו הנשאר ממיני האיכות. אחר כן אמר: אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפך, ספר שהאל יתברך נתן לו התמונה, והוא ענין מחובר מאיכות וכמות. אחר כן אמר: אנה אלך מרוחק, עד אמרו גם שם ידך תנחני ותאחזני ימיניך, ספר כל אנה שאפשר להיות לאדם והקפת ידיעת האל יתברך בכולם. אחר כן אמר: תסכני בבטן אמי, ספר ההצטרפות. אחר כן אמר: אשר עשתי בסתר רקמתי בתחתיות ארץ, ספר הפעל וההתפעלות. אחר כן אמר: גלמי ראו עיניך ועל ספרך כולם יכתבו שב לזכור הכמה המתחלק והוא המספר הנמצא באיברים. אחר כן אמר: ימים יוצרו ולא אחד בהם, ספר מתי. ואפשר שמה שיובן ממאמר לו, נכנס תחת וכל דרכי הסכנת. הנה כבר מנה זה המזמור כל סוגי הנמצאות.

והוסיף ענין אחד גדול באמרו גם חושך לא יחשיך ממך ולילה כיום יאיר כחשכה כאורה, רמז אל מדרגות המאורות, וזה כי הם על מדרגות: מהם אור הנר, והוא ישים לנו הראות אשר בכוח ראות בפועל, ויתן לנו שלימות לא היה לנו בלילה קודם הימצאו, רק שהוא חסר לשני פנים, אחד מהם לפי שהוא צריך אל השמן, והשני שיקרה לו ההכבות מרוח, ומה שדומה לזה מפגעים מחוץ. ולמעלה ממנו אור הירח, והוא נקי משני אלה החסרונות רק שאינו על שלמותו כל הלילות, ואפילו בהיותו על שלמותו אינו חזק האורה. ולמעלה ממנו אור השמש, והוא נקי משני אלה החסרונות, כי הוא בכל יום יראה אלינו בשלמותו והוא עם זה חזק האורה. אמנם ישיגהו השקיעה ולא נשיג בו דבר בלילה, וזהו חיסרון. ועוד שאמנם נשיג בו מן הדברים אותם שהם גשמיים, ובפרט מן הגשמים שטחיהם החיצוניים, כי נשיג בו שטח זאת הארץ, ולא נדע אם תחתיה מאבנים או מתכות או מטמון. ולמעלה מאורו אור השכל, כי אנחנו נשיג בו דברים גשמיים בלתי נראים, כהשיגנו גלגל הנטייה וגלגל ההקפה, ונשיג בו דברים בלתי גשמיים כמו הנפש והשכל והמלאכים והאל יתברך ויתעלה, כמו שנבאר עוד.

ונחלק בו דברים אין כוח בחרב חדה לחלקם, כי אנחנו נחלוק בין עצמות הגשם ושטחו, ונשפוט שעצמותו עצם ושטחו מקרה. ובין הכדור ובין קטביו ובריו, ונשפוט שהכדור

הגשמי הוא בעצמו כדור, שהשני קטבים והבריח אמנם קרה לו מצד היותו סובב. ואם הונח בשכלינו נח בלתי מתנועע לא ימצאו אלה המקרים. גם עניינים אחרים דקים נזכור קצתם בזה הספר, ומה שלא נזכרו מזה הוא יותר ממה שנזכרוהו כפלי כפלים.

ואחר שזהו ענין השכל שלנו, עם היותנו שקועים בעסקי העולם הזה וגזרותיו, כל שכן ענין העצמים השכליים הנקראים בלשון התורה מלאכים, וכל שכן חכמת האל יתברך ויתעלה אשר אין כמוה דבר, ולא יקיפו בה השכלים ולא יספרוהו הלשונות. לכן לפי שבחן האדון ע"ה זה, אמר: גם חשך לא יחשיך ממך ולילה כיום יאיר כחשכה כאורה.

אחר כן אמר מאמר אחד כאלו הוא מופת על מה שקדם, והוא אמרו: כי אתה קנית כליותי תסוכני בבטן אמי, ירצה שידיעת האל יתברך ויתעלה למעלה מכל אורה, כי המאורות יתנו לנו השגות השטחים החיצונים מכל גשם, לפי ששם יגיעו המאורות, ואור ידיעת האל יתברך יגיע לפני ולפני ולפנים, כי האשה ההרה נראה שטחה החיצון, ואמנם מקום הריונה הוא לפני ולפנים, והעובר לפני ולפנים, והאיברים הפנייים מן העובר לפני ולפנים, לזה אמר כי אתה קנית כליותי תסוכני בבטן אמי. ואמר לא נכחד עצמי ממך, אשר עשתי בסתר רקמתי בתחתיות ארץ.

מאמר א פרק ב

בהיולי המוחש וצורות המלאכותיות, בהיולי המושכל והצורות הטבעיות ובו זכר השתנות היסודות קצתם אל קצת, ושהצורה והחומר שניהם עצם. ויחזור לרשום העצם ולאמת החומר הראשון, על מה זה נאמר, אחר כן על מה זה יאמר החומר בהעברה ועדות הכתובים.

1. [הקדמה: השתנות החומרים]

אנחנו נמצא שרביט הזהב על דרך משל, נפשוט ממנו צורת השרביט, אם נרצה, ונעשה ממנו דינר, ונקנה לזהב צורה שנית. ואם נרצה נפשיט צורת הדינר ונעשה טבעת, ונקנה לזהב צורה שלישית. ואם נרצה נעשה מן הטבעת נזם, ונקנה לזהב צורה רביעית. וכן אם נרצה להמיר הצורה אלף פעמים, הנה זה אפשר לנו.

ונקרא עצמות הזהב **חומר**, ונקרא כל אחת מצורות השרביט ודינר והטבעת והנזם, **צורות מתחדשות** חוזרות חלילה על החומר, תסתלק אחת ותחול אחרת. אמנם אלה הצורות הם **צורות מלאכותיות**, רצוני מלאכת האדם, ואינם מן הצורות האלוהיות הנאצלות מאת האל יתברך ויתעלה על דבר. וזה, כי אלה הצורות המלאכותיות יישאר עמם על החומר שמם וגדרם, תאמר: שרביט זהב, ודינר זהב, וטבעת זהב, ונזם זהב.

ואמנם **הצורות האלוהיות**, כאשר נאצלו על החומר ישתנה שמם וגדרם. כי המים כאשר נשתנו אל אוויר, לא תאמר שהם מים, והמים כ[ש]ישתנו אוויר, או האוויר כ[ש]ישתנה אש, לא יתכן בשום אחד מהם שייחוס אל הדבר אשר היה תחילה, ולא נשאר השארות מורגש.

ואנחנו נמצא אלה הארבעה אשר כבר קיים ונתאמת היותם יסודות למתכות, ולצמחים ולבעלי חיים זולת זה, ישתנו קצתם אל קצת. כי אנחנו נראה הבגד - על דרך משל - ישיגהו הבלילה במים ונשטתחו נגד השמש, ונראה החום יתיך המים, ויהפוך עצמותם וישימם אוויר יעלה. וכן כאשר נשים המים על האש נראה לעין התכתם ושובם אוויר, ואם אנחנו נכסה הקדרה אשר בה המים החמים הנתכים, נראה האוויר יתקבץ וישוב מים ויזל, וג"כ יעלה האוויר עד שיגיע בכדור האש וישרף שם ויהיה ברק. ולפעמים יהיה האוויר העולה אידיי עבה, ויתמיד ההתלהבות בו זמן רב, ויתנועע בתנועת הגלגל ויקרא **כוכב בעל הזנב**. ובזה לנו ראייה ג"כ על שכדור האש תקיף בכדור האוויר. כל זה נראה לעין מוחש. וכן נראה האוויר יתקבץ בגבהות מקומו בחוזק הקר ויתעבה וירד שלג, אחר כן השלגים ירמסון הרגלים וישתנו אל עפר, ונדע מזה בחוש שאלה היסודות ישתנו קצתם אל קצת.

הנה זאת הקדמה.

2. [שינוי חומר מצורה לצורה; החומר ההילי, הראשון]

אחר כן נדע שאשר עלה מן האוויר, שהיה מים על דרך משל, אמנם הוא נושא הצורה האווירית, והוא מקבל עתה הצורה המימית. וזה כי האוויר כששב להיות מים, לא ימלט עניו מאחד משני פנים:

אם שצורת האוויר קבלה צורת המים,

ואם ששם דבר אחר זולתם נושא כל אחד משניהם בחזרת חלילה.

רק שהאופן הראשון הוא נמנע, רצוני שתהיה הצורה האווירית מקבלת הצורה המימית, וזה, כי הצורה האווירית כבר נעדרה, ואיך תקבל הצורה המימית? וזה כי הצורה האווירית וכל מקבל לדבר הוא יישאר עם המקובל, וזאת הצורה האווירית לא נשארה, ואיך תהיה מקבלת? הנה כבר התבאר לשכל - ואם הוא נעלם מן החוש - ששם עצם הוא בכוח אוויר ומים ואש וארץ, ואין בעצמו ואמתתו צורה. רק שהצורות חוזרות עליו חלילה, והוא כמו המרכבת להם, והוא אשר נקראהו **היולי**. וזה העניין כבר הביא אליו המופת השכלי, כי לא יתכן שתהיה הצורה הנעדרת היא המקבלת, ולא יעבור ג"כ שיהיה העדר האוויר ממציא מים, שאם היה העניין כן, יהיה המים מכל העדר אוויר, והיו אפשר שיהיו מן הדינר, לפי שהדינר הוא לא אוויר. ולא עוד אלא שיהיה אפשר היות המים מלא דבר, וכן שאר היסודות, ולא נמצא העניין כן, אך נמצא קצתם ישתנו לקצת, וקצתם יהיו מקצת, ולכן נדע שיש להם חומר משותף, הוא אשר נקראהו **החומר הראשון**.

3. [החומר היולי נברא ראשון]

ונאמין שהאל יתברך בראו ראשונה, כמו שכל אומן יכין תחלה חומר אומנתו. וזה שאומן הספינה יכין העצים תחילה, ואומן הבית יכין האבנים תחלה כל אחד מהם חומר אומנתו, ואחר כן יכין להם צורת הספינה, או צורת הבית, כי אי אפשר להתחיל הדברים אלא מהתחלותיהם.

אחר כן הקנה האל יתברך לחומר צורת גשם תחלה, רצוני צורת גשם בשלוח [-בכלל], איננו אוויר, ולא מים, ולא אש, ולא ארץ, אך היא ההתדבקות לבד, רצוננו לומר שיהיה בה לעצם עובי, אפשר בו שיונחו שלשה התפשטויות נכרתים על זוויות נצבות. ויתבאר לך שההתדבקות הוא צורת הגשם מזה אשר אזכרהו לך, וזה שהסתלקות התדבקות הגשם יסלק עצמות אותו הגשם, ולא יהיה אותו הגשם, אבל יהיה אחר הגעת ההתחלקות בו אבדן הגשמים, וכל מה שיסתלק עצמות הנושא בהסתלקותו, הוא צורה בו, ואי אפשר שיצויר גשם אין התדבקות בו כלל.

אחר כן, אחר יצירת גשם משולח, נאצלה צורת מים, וצורת אוויר, וצורת אש, וצורת ארץ, ואז יהיו היסודות. לפי שכולם גשם ויתחלפו באשר זה אוויר, וזה ארץ, וזה מים, וזה אש. והעניין אשר הם מסכימים בו, הוא להם כחומר, עם היות שהחומר הראשון אמנם הוא חומר הגשם המשולח, אבל הגשם המשולח אשר הוא כדמות היולי ליסודות איננו על דרך המת היולי, לפי שבו צורה והוא ההתדבקות. ואחר כן נתחדשו המרכבים. וקצתם ג"כ יחשב שהם חומר לקצת, כביצה שהיה חומר לעוף, כשנלקח הדבר כפי החוש, כי אנחנו נראה שמהביצה יהיה העוף.

אמנם כפי השכל, חומר משותף להם, וזה כי צורת הביצה תסתלק ואז יהיה עוף, ולא יתכן שיהיה המסולק הנעדר הוא המקבל לצורת המתחדש, כי מתנאי המקבל שיישאר עם המקובל, וצורת הביצה לא נשארה עם צורת העוף, המתחדשת וג"כ לא יהי סבת התחדש העוף העדר הביצה. שאם היה העניין כן, יהיה מכל לא-ביצה עוף, ויהיה מן הדג עוף, כי הדג הוא לא ביצה, ויהיה רובץ העוף על אבן, ויהיה ממנו עוף, כי האבן היא לא ביצה. ואחר שההתדבקות והמתדבק הם בגשמי שמים ג"כ, הנה יש בהם חומר וצורה, אם כן גשמיות העולם בכללו, יש לו חומר הוא החומר הראשון, ולו צורה היא הצורה הראשונה, ולא נביט אנחנו אם חומר השמים אפשר שתבטל צורתם או לא.

4. [סיכום: החומר והצורה הראשונים]

הנה כבר ביארנו על מה נאמר החומר הראשון, וג"כ הגעת הצורה הראשונה בו והיא צורת גשם משולח, וג"כ הגעת צורת היסודות, וג"כ הגעת צורות המורכבים מהיסודות. וכל מה שזכרנוהו מזה הסדור אין רצוננו בו שהאל יתברך ברא החומר ונשאר ריק מצורה, ואחר כן השפיע עליו צורת גשם, ושצורת גשם נשארה משולחת, ואחר השפיע עליו צורות

היסודות, כי אין במעשה האל יתברך ויתעלה קיום לדבר מן הדברים בלתי מעוין ורמוז אליו, עד שנאמר שהוא יתברך ברא דבר שיהיה בלתי נודע המהות, והדברים אמנם הם מה שהם בצורתיהם המיוחדות האישיות. ולא עוד אלא שג"כ מעוינם ורמוז אליהם במקריהם הנמשכים מן השעורים והאיכויות וזולת זה.

ולזה לא יהיה רק החומר לעולם מהצורה, ואין לסוג מציאות ולא למין כי אם לאישים, ואמנם רצונו בזה הסודור שהוא כן אצל השכל, לא בזמן, כי כבר נמצא דברים קצתם קודם לקצתם, וסבה לקצת והם יחד בזמן, כאמרנו עלה השמש והיה היום - ולא יתכן שנאמר היה היום אם כן עלה השמש - עם היות שעליית השמש והיות היום הם יחד בזמן, כן החומר הראשון הוא קודם אצל השכל ואחר כן צורת גשם משולח, והמקובץ מהם הוא חומר ליסודות, ואם כולם יחד במציאות, עד שאין במציאות דבר בסתם שיהיה נמצא והוא בלתי מעוין.

אם כן החומר הראשון הוא עצם יקחהו השכל מופשט מכל צורה, ואיננו דבר מעוין, אך הוא דבר אפשר שיהיה ממנו כל גשם.

5. [הגדרת החומר הראשון אצל אבן גבירול וסתירתו]

וכאשר רצה **אבן גבירול** לרשום אותו, אמר במאמר הראשון **ממקור החיים**, אם יהיה לדברים כולם יסוד כולל, חויב לו מהסגולות שיהיה נמצא, עומד בעצמו, אחד בעצמות, נושא החילופים, נותן אל הכל עצמיתו ושמו.

והנה טעה שש טעיות בפתיחת דבורו:

- כי החומר הראשון איננו נמצא, לפי שהנמצא אמנם יאמר על הנמצא בפועל. **ואריסטו** יאמר בפירוש כי מה שאינו נמצא יאמר על שלשה עניינים, על ההעדר המשולח, ועל ההעדר המקביל לצורה מהו, ועל ההיולי.

- ועוד כי איננו עומד בעצמו,

- ועוד כי איננו אחד ולא הרבה, כי מה שאין מציאות לו אין מספר לו, ואין אחדות לו.

- ועוד כי איננו נושא החלופים, כי החלופים מקרים, והחומר אינו נושא מקרים, כי המקרים אמנם ישיגו הנמצא השלם המציאות, אך הוא נושא המתחלפים ר"ל הגשמים המתחלפים.

- ועוד כי איננו נותן לדבר גדרו ושמו אך אמנם הצורה תעשה זה.

- ועוד כי לא יתחייבו לו סגולות, כי הסגולות מקרים מתחייבים נמשכים לנמצא בפועל.

וכל דבורו במקור החיים אמנם הוא מזה המין.

6. [החומר ההיולי עצם]

אחר כן נאמר:

אמנם ביאור היות ההיולי עצם - הנה איך לא תהיה עצם? והוא לא נעדר לעולם;

אמנם הוא עצם מושכל לא נמצא;

אמנם ביאור היות הצורה עצם, הנה איך לא תהיה עצם? והיא תשית העצם הבלתי נמצא בפועל, נמצא בפועל.

אכן הצורות ידמו מקרים להפסד רובם, אך המקרים אמנם יאמרו על מה ששיג הגשם אחר היותו מעוין. אבל היא הצורה עושה הגשם ברצון האל יתברך ומייחדת אותו ומשימתו מה שהוא, והמקרה לא יעשה העצם. אם כן הצורה עצם, רק שאין כל העצמים הבעלי צורה הם הנשארים תמיד, אך מהם נפסדים, והם צורות הצמחים, והחי בלתי מדבר. ומהם בלתי נפסדים, והם כל צורה משכלת. ועוד יתבאר זה במקומו.

א"כ החומר באמתות וראשונה, אמנם נאמר על חומר גשם משולח, איננו אש, ולא מים, ולא אוויר, ולא ארץ, אבל יותר כולל מהם או זולתם, כי כל אש או אחד או זולתם מהמורכבים מהם גשם, ואין כל גשם אש או אוויר או מים או זולתם.

7. [חלוקת העצם לגשמי ובלתי גשמי]

ועוד תדע שהעצם יחלק אל גשמי ובלתי גשמי, והעצם הגשמי הוא אשר נעוין בו עתה, והוא עצם שיש לו מן העובי והקשיות, מה שבהם אפשר שיונחו בו שלשה התפשטויות נכרתים על זוויות נצבות. והוא אשר אמרנו שצורתו היא ההתדבקות, וחומר הוא נושא ההתדבקות.

והחומר והצורה שתי התחלות לכל גשם נכנסות בעצמותו.

ובכאן עוד התחלה שלישית לכל נמצא אחר העדר, ולכל נשלם אחר חיסרון, והוא ההעדר המקביל הצורה. ואופן הכנס ההעדר בהתחלות אלה הוא, שכל מה שיתהווה ויפסד אמנם יתהווה מלא אותו דבר אבל לא יהיה הדבר מכל לא אותו דבר, כי העוף על דרך משל אשר יהיה מלא עוף, לא יהיה מכל לא עוף, כי הוא לא יהיה מן האבן ולא מן התמר, כי אם מן הביצה ומהעדר צורת הביצה יהיה העוף, א"כ ההעדר ישרת המציאות, ור"ל מציאות הדבר הנמצא מזולתו, ואשר מציאותו העדר זולתו. וכן מהעדר הסכלות יהיה החכמה, ומהעדר העול יהיה היושר.

8. [התחלות כל נמצא שלוש]

ותהינה ההתחלות לכל נמצא אחר העדר או נשלם אחר חיסרון שלשה: החומר, והעדר, והצורה. ובגשמים ימצאו החומר והצורה.

אמנם מה שרצה לומר **אבן גבירול** מהמצא החומר והצורה במלאכים, הנה כבר חויב לפשוט הרכבה, וזה בטל.

אבל האמת הוא שיש להם מעצמותם אפשרות המציאות, ומן האל יתברך ויתעלה חיוב המציאות, כפי מה שנבאר בזה הספר, ואין זה מן החומר והצורה בשום דבר.

כתובים רומזים אל מה שקדם

9. [דברי הנבואה על החומר המשתנה שוב ושוב]

נאמר שבספרי הנבואה לא יתבאר בפירוש מה שיושג בפלוסופי האמת, בעבור שלא יקשה הבנתם על העם, והם המון האנשים, אך יורמז אליו, ויתעורר להבין היחיד סגולה פנימיות אותן הרמיזות, וידע שהחכמה נכללת בספרי הנבואה ויסתפק ההמוני בנגליהם.

ומן הרמיזות אל החומר וחזרת חלילה הצורות עליו הוא מאמר הכתוב: הדבר אשר היה אל ירמיה, מאת ה' לאמור, קום וירדת בית היוצר ושמה אשמיעך את דברי, וארד בית היוצר והנה הוא עושה מלאכה על האבנים ונשחת הכלי אשר הוא עושה כחומר ביד היוצר, ושב ויעשה, כלי אחר כאשר ישר בעיני היוצר לעשות [ירמ' יח א וכו']. ואמר ישעיהו ע"ה: ואתה ה' אבינו אתה, אנחנו החומר ואתה יוצרנו ומעשה ידך כולנו [ישעיהו סד ז]. ומן הדברים הנפלאים שבאו בכתובים מן הרמז אל שהמצאות חומר כמו הטיט, יחזור עליו חלילה צורות כמו פיתוחים אל הטיט, מאמר האל יתברך לאיוב: תתהפך כחומר חותם [איוב לח יד].

10. [חידוש שמחדש הגלגל הראשון, גלגל המזלות וכוכבי הלכת]

זה המאמר ג"כ כולל עניינים עמוקים אחרים מסודות עולם הטבע, הם ידועים אצל אמת הפילוסופים. וזה, שדעתם שתנועת הגלגל הראשון הוא התנועה הגדולה אשר ממנה יתנועע כל הגלגלים ממזרח למערב בכל יום סבוב אחד, והיא ג"כ סבת התמוגגות היסודות והתנועעם. שהתמוגגות היסודות והתנועעם הוא סבת הפסד קצת ההווים והוויית קצתם; וסור צורות מן החומר, והגיע צורות זולתם בו.

ונראה להם שמתנועת הגלגל הראשון הגיע החומר הראשון, ומתנועת גלגל המזלות חודשו בו הצורות המתחלפות והמיניות, ושמתנועות שאר הגלגלים אשר לכוכבים הגיעו הצורות האישיות.

זה לפי שהתנועה הגדולה הפועלת הלילה והיום במצות האל יתברך היא תנועה שווה. רצוני, לפי שהכוכבים, אם היה מהלכם על אזור הגלגל היותר גדול, לא יצאו על הצפון ולא אל הדרום. ולפי שהם ככה, יתחייב שיתחדש מהם מה שאין שינוי בו, ולא צורה מתחדשת בו. וגלגל המזלות לפי שקצת חלקיו אל הצפון וקצתם על הדרום, ואותם אשר על הצפון מהם יותר עמוקים בצפון, ומהם פחות עמוקים, ומזה ג"כ הדרומיים, ואלה הם עניינים מתחלפים, יתחדשו מהם צורות מתחלפות אך בתנועות כוכבי לכת על אזור זה הכדור אשר לו זאת התנועה, ותהיה א"כ תנועות גלגל המזלות נותנות דבר בלתי נשלם בפועל, וזהו הסוגים והמינים.

ויהיו תנועות כוכבי לכת על אזורו נותנות צורות נשלמות בפועל, והם האישים מן המתכות והצמחים והבעלי חיים, רצוני לומר אשר יורמז עליהם בחוש. וזה ענין שאע"פ שהוא עמוק, איננו מוסכל אצל כל האנשים. ומי שלא יבינהו יוכל להבינו ממי שיבינהו, ואנחנו נוסיף עוד לזה ביאור ומופת במאמר השני מזה הספר.

11. [השפעת התנועה הגדולה על העולם]

הנה כבר הובן מזה שזאת התנועה הגדולה הפועלת הלילה והיום אשר היא גם מניע לשאר הגלגלים היא מפשטת צורת הדברים הנפסדים, ונותנת הצורות למתהווים במצות האל יתברך. ועל כן רמז הכתוב אליה ותלה הסרת צורת הרשעים בה, וזהו אמרו:

יב הַמֵּימֶיךָ צִיַּת בְּקָר יִדְעַתְּ הַשְּׁחָר מְקוֹמוֹ :

יג לְאַחַז בְּכַנְפוֹת הָאָרֶץ וַיִּנְעָרוּ רְשָׁעִים מִמֶּנָּה : [איוב לח יב-יג].

אחר כן אמר על העדר הרשעים מזה העולם ומן האחד בהעיקר צורתיהם מחומריהם:

יד תִּתְהַפֵּךְ כְּחֹמֶר חוֹתָם וַיִּתְּצֻבוּ כְּמוֹ לְבוֹשׁ :

כמו שהלבוש ילבוש מלבוש, ואחר יפשיט אותו וילבוש אחר זולתו, כן החומר ילבש פעם צורה מה ופעם צורה אחרת. ולולי הרמיז אל זה העניין, לא היה הכרח שידמה בבגדים יותר מכל הדברים הנפסדים.

וגם כן על זה רמז דוד עליהם באמרו: וכולם כבגד יבלו כלבוש תחליפם ויחלופו [תהלים קכ כו]. וכבר נכלל בזה הדבור הנאמר לאיוב ג"כ ענין אחר, יתבאר במופת בפילוסופיא, והוא שנפשות הרשעים הם ההולכות לאבדון והפסד, וזה מצד שייחד בה רשעים לבד לאמרו:

יג לְאַחַז בְּכַנְפוֹת הָאָרֶץ וַיִּנְעָרוּ רְשָׁעִים מִמֶּנָּה :

ואמרו:

יד תִּתְהַפֵּךְ כְּחֹמֶר חוֹתָם וַיִּתְּצֻבוּ כְּמוֹ לְבוֹשׁ :

ואמרו:

טו וַיִּמְנַע מִרְשָׁעִים אוֹרָם וַזְרוּעַ רְמֵה תִשְׁבֵּר :

וככה אמר דוד ע"ה:

לה יִתְמוּ חַטָּאִים מִן-הָאָרֶץ וְרְשָׁעִים עוֹד אֵינָם בְּרָכִי נִפְשֵׁי אֶת-ה' הַלְלוּיָהּ : [תהל' קד לה].

ודע כי דוד ע"ה לא אמר הללויה עד שהרגיש להשארת הנפשות החשובות ואבדן הרשעות, ולכן הללויה זה הוא הראשון שבא בתהלים. ואמר:

יח וַאֲנַחְנוּ נִבְרָךְ יְהוָה מֵעַתָּה וְעַד-עוֹלָם הַלְלוּיָהּ : [תהלים קטו יח]

ועוד נזכור עולם הבא ואמתתו במופת שכלי וכתובים תוריים.

מאמר א פרק ג

בתנועה ומיניה, וזיכרון הטבעית ממיניה, והנפשות, ועל מה זה שולח שם הטבע ראשונה, ועל מה זה נעתק בהעברה, ועל מה זה שולח שם הנפש.

1. [פירוש המושג תנועה]

התנועה שם נאמר ראשונה על העתק הגשם ממקום למקום, או על העתק מצבו, ר"ל שיהיה היושב עומד או שוכב, או שאר המצבים. ואלו שני העניינים ידעו אותם ההמון, ועליהם ההמון ישלחו שם התנועה. כי אינם מסופקים שראובן אשר היה בבית ואחר היה באצטבע, כבר התנועע. וכן האבן המוכרח אשר היה בגג וסר ממנו המכריח וירד למטה, או המים בנאד המוכרחים בתוך נהר כאשר נחזיק בו מחזיק, ואחר כן שולח וצף למעלה הנה כבר התנועע. וכן היושב כאשר קם או ישכב.

ואחרי כן זה השם נעתק אל כל שינוי יהיה לגשם מעט מעט בדבקות והדרגה, כמו שיגדל מעט מעט או יחסר.

וזאת התנועה בכמה: או ישחר הלבן מעט מעט, או יתלבן השחור, או יתחמם הקר, או יתקרר החם, כל זה בדבקות והדרגה. וזה כי מה שיהיה מן השינויים פתאום, כמו שהשלכנו על מי העפצים מי הקומוס וישתחור [וישחיר] פתאום, לא יקראו זה תנועה.

אמנם ההעתק במקום לא יהיה אלא בזמן מוחש, אבל פעמים יהיה במהירות חזק או באיחור. ואשר במהירות: כתנועה האבן הכבדה מהמעלה הקרובה על המטה. ואשר באיחור: כתנועת הבעל חיים, וכל שכן החלוש.

וכל אלה תנועת ותחילת מה ששולח שם התנועה הטבעית, הוא על תנועת האש והאוויר עולים, ותנועת המים והארץ יורדים. לפי שלכל אחד מאלה הארבעה, צד בו ינוח בטבע, ואליו יתנועע בטבע כאשר נסתלק מכריח היה מונע אותו ממנה. וכברי דעת שכל אחד מאלו היסודות הוא גשם, וכל גשם, כמו שכבר התבאר, הוא מורכב מחומר וצורה, ואלו היסודות מורכבים מחומר וצורה. וימשך להם מקרים כמו קרירות המים, וחום האוויר, כי האוויר לפעמים יתקרר והוא נשאר בצורתו ר"ל שהוא אוויר, וכן המים יתחממו והם מים, וכן חום האש אף על פי שהוא מתחייב לו, הוא מקרה מתחייב לו. וזה, שהם יבארו במופת, שאין דבר יהיה לו בנושא אחר צורה אחרת וגדר אחר והוא נשאר כפי מה שהוא. וכמו שאי אפשר שיהיה גשם אחד, הוא בבית אדם ובשוק סוס, כן אי אפשר שיהיה החום הוא במים החמים - מקרה, ובאש - צורה ועצם. א"כ הוא מקרה מתחייב לאש, ומקרה נפרד למים.

2. [ביסודות ובגשמים ארבע מושכלות]

ונשכיל בכל אחד מהיסודות ובשאר הגשמים ג"כ ארבעה מושכלות: **שהוא גשם, ושיש לו צורה, ושיש לו חומר, ושימשכו לו מקרים.** אחר כן נמצא צדדיהם מתחלפים ויתנועעו: האש עולה והאוויר ג"כ, והארץ יורדת והמים גם כן, ואם התנועעו אל צדדיהם בגשמיותם יתנועעו כולם אל צד אחד, יהיה משותף, כמו שהגשמיות משותף להם, ואם התנועעו ג"כ בחמריהם, יתנועעו על צד אחד, לפי שהחומר משותף להם, כמו שכבר התבאר בפרק קודם זה, ולא יתנועעו על הצדדים המתחלפים, בגשמיות או החומר, א"כ מניע הגשם איננו גשם.

זה שורש גדול, ושמור אותו.

וכבר נשאר שיתנועעו הגשמים הארבעה על הצדדים המתחלפים אם בצורתיהם המתחלפות, ואם במקריהם המתחלפים. רק שהמאמר כשהמקרים הם מניעים היסודות על מקומותיהם המתחלפים בטל, לפי שצורות היסודות הם פועלות היסודות במצות האל יתברך, והם משימות אותם מה שהם בפועל.

כי מצד החומר אמנם היה להם אפשרות המציאות לבד.

והצורות הוציאו אותו האפשרות אל החיוב.

אמנם המקרים נמשכו עליהם וחלו על נושאים שעצמותם כבר נמצא, ר"ל הגשמים המתנועעים אל צדדים המתחלפים.

והצורות הם פועלות הגשמים אשר הם נושאי המקרים, והם אשר הכינו למקרים משכן, והצורות הם המניעות הראשונות, והנעתם באמצעות המקרים.

3. [הסדר שבעולם]

ועוד כי זה החפץ הנכבד, והוא היות האש והאוויר והמים והארץ כל אחד מהם במקום מיוחד הוא עיקר סדור העולם, וסבת מציאות המורכבים, ומכוון מן האל יתברך, ולזה הוא מפועל העצם השופע מן האל יתברך ויתעלה, רצוני הצורה.

אמנם המקרים והמשיגים אינם בכוונה ראשונה מהאל יתברך, ואינם הכרחיים בהיות היסוד מה שהוא, אבל לפעמים יהיו בו, ולפעמים לא יהיו בו, כמו שנמצא החום והקור הולכים ושבים על המים, איכות אחת מסתלקת, ואחת חלה, וכזה באוויר, ובלתי שיוסיף זה בסדור העולם, או יגרע דבר שיהיה לו שעור, וחלקם מן המציאות חלק חלוש, והם אינם הממונים בהנעת היסודות אל הצדדים הטבעיים, ובשמירת הנהגת העולם וסידורו, וצורות היסודות הם המניעות אותם אל צדדיהם הטבעיים להם, והם אשר שולח להם שם הטבע ראשונה.

ונאמר שהטבע הוא התחלה מה לתנועת מה שהוא בו ומנוחתו, בעצם ולא במקרה, ר"ל שהוא יניע האבן אל מקום מה ויניחה בו, הנעה והנחה עצמית לא מקרית, ר"ל לא כהנעת

הבנאי לאבן אל עליונות הגג והנחתו אותה בה, כי זאת ההנעה אמנם יעשה הבונה בהכרח, וזאת המנוחה יעשה באמצעיים, ישים אותם בינו ובין הארץ, ימנעו מהגיע אליה, וכאשר סר ממנה בקשה מקומה הטבעית. וכאשר מנו מיני התנועה מצאום ארבעה, וזה כי מהם תנועות שאינם אלא מאופן אחד, כתנועת הגלגלים בסיבוב, ותנועות היסודות תנועות ישרות, אם מלמטה למעלה, ואם ממעלה למטה. ומהם תנועות מתחלפות, כתנועות הצמחים יתנועעו שורשיהם יורדות, וענפיהם עולות, ויקבלו תמונות מתחלפות וצבעים משתנים בשוקים, ושורשים וענפים ופרחים וזרעים. ושינוי התנועה בכולם נראה, מאריכה לקצת החלקים, ומרחיבה לקצתם, ועושה חלולים וקבובים וגבנוניות וצבעים חזקי השנוי.

4. [תנועות בעלי החיים]

ובבעלי חיים כמו אלה השינויים, ובהם עם זה יכולת על תנועות מתחלפות, בורח מדבר ונמשך אל דבר, ותנועות נפש הם ג"כ מתחלפות, כרחמיו, ואכזריותו, ואהבתו, ושנאתו, וחכמתו, וסכלתו, וחמסו, ויושרו, ונדיבתו, וכילתו.

ומן התנועות מהם מה שהוא ברצון. והיא תנועת השמים כמו שנבאר. ותנועת הבעלי חיים, ומהם בבלתי רצון, כתנועת היסודות אל צדדיהם הטבעיים, ותנועות הצמחים.

5. [ארבעת סוגי התנועות; תנועה טבעית ותנועת נפש]

והיו התנועות ארבעה: תנועה ברצון והיא בלתי משתנה, והיא תנועת השמים, ותנועה בבלתי רצון ואיננו משתנה והיא תנועת היסודות, ותנועה אין עמה רצון והיא משתנה, והיא תנועת הצמחים, ותנועה ברצון והיא עם זה משתנה, והיא תנועת הבעלי חיים.

והמין השני ממיני אלה הארבעה תנועות אשר זכרנום, הוא המין בלתי משתנה נעדר הרצון, הוא אשר נקרא ראשונה **תנועה טבעית**, אמנם השלשה הנשארים הם תנועות נפש. וזה, כי השמים חיים כמו שנבאר עוד מן הכתובים ומן השכל, והצמחים ג"כ בהם חיות כחיי האבר הנרדם, כי אין הצמח הנכרת או הזרעים הכתושים, כמו הצמחים אשר הם במקום צמיחתם, והזרעים הבלתי כתושים במציאות דבר מניע מהם.

עוד אחרי כן העתיקו שם הטבע אל קצת תנועות הנפש, ואמרו שהצמיחה וההזנה פעולות טבעיות, ואמרי בתנועות הליחות שהטבע דחה כך, ומשך כך, ושנה כך. וזה, ממה שהם באמת תנועות נפש, לא הנפש אשר יאחד בה החי, אלא המשותפת לו ולצמחים. ועוד נפריד לידיעת הנפש פרק תדע זה ממנו, ואנו נחשוב שזאת ההעתקה לשם הטבע והניח אותו על קצת פעולות הנפש הצומחת, עשו הרופאים לבד, מבלתי הפילוסופים והטבעיים.

כתובים רומזים אל מה שקדם

אמר האל יתברך ויתעלה מוכיח לאיוב על סכלותו בסבות אלה התנועות, וזכר תחלה תנועות חלקי הארץ אל צד המרכז ואמר: איפה היית ביסדי ארץ הגד אם ידעת בינה, מי שם ממדיה כי תדע או מי נטה עליה קו על מה אבניה הטבעו או מי ירה אבן פנתה [איוב לח ד ושם]. אחר כן אמר על יסוד המים: ויסך בדלתים ים בגיחו מרחם יצא. ומעט סמוך לזה אמר עליו: הבאת עד נבכי ים ובחקר תהום התהלכת. ואמר על הקפת האוויר בו: בשומי ענן לבושו וערפל חתולתו ואשבור עליו חקי ואשים בריח ודלתים, ואמר עד פה תבוא ולא תוסיף ופה ישית בגאון גליך. ואמר אחרי כן על יסוד האש: אי זה הדרך ישכן אור, ואמנם אמרו יתברך. וחשך אי זה מקומו ענינו כי רבים מן הדברים נדעם בהפכיהם, ואם לא שראינו האור לא ידענו מהו החושך. אחר כן אמר על סדרו יתברך אותו במקומו הטבעי לו: כי תקחנו אל גבולו וכי תבוא נתיבות ביתו. ופועלי אלה המנוחות באלה המקומות הטבעיים, והמניעים אותם כאשר סר מהם ההכרח בהסתלק המכריח, הם אשר נקראם צורה יסודית וטבעית, והוא עצם שופע מהאל יתעלה בהסכמת עדת השכל והקבלה. ויתכן שירמוז באומרו איזה דרך ישכן אור וחשך אי זה מקומו, על מקומות הארץ אשר הלילה בהם ששה חדשים וג"כ היום.

מאמר א פרק ד

הוא שלא יתכן שיהיה גשם או שטח או קו או דברים בעלי מספר נמצאים בפועל, בעלי סדור, והם בלתי בעלי תכלית. ושלא יתכן שיהיה בבעלי תכלית כוח בלתי בעל תכלית. ויתחייב משתי ההקדמות שתהיינו כל כוחות הגופים בעלות תכלית, וכתובים מעידים.

1. [הוכחה שאי אפשר קו או שטח אין סופי]

אם אפשר שיהיה קו בלתי בעל תכלית, ויהיו קוי. בלתי בעלי תכלית משני צדדי ב' ד', ונגרע מקו ג"ד התיכה היא ג"ה, והיא בעלית תכלית ידועת השיעור, ונמשיך קו ה"ד עד שתהית נקודת ה' באשר הייתה נקודת ג', ונעיין אם נשאר קו ה"ד שווה לקו א"ב, או אם

הוא יותר קצר ממנו א _____ ב

ג _____ ה _____ ד

ואם היה שווה לו, וכבר היה קו ג"ד שווה לו א"כ קו ג"ד שווה לו, וקו ה"ד שווה לו, וכאשר היו שני דברים שווים לדבר אחד הנה הם שווים, וקו ג"ד שווה לקו ה"ד, היותר קטן כמו היותר גדול, זה חלוקף לא יתכן. הנה א"כ לא ישאר קו ה"ד שווה לקו א"ב, אבל הוא יותר קצר ממנו. ואם היה עם זה בלתי בעל תכלית הנה בלתי בעל תכלית יותר קטן מקו א"ב

הבלתי בעל תכלית, ומה שאין תכלית לו, לא יהי יותר קטן ממה שאין תכלית לו, הנה א"כ קו ה"ד בעל תכלית. ונוסיף עליו חתיכת ג"ה הבעלית תכלית, ויהיה המקובץ ה"ד+ג"ד בעל תכלית, כי לא יתקבץ מבעלי תכלית בלתי בעל תכלית, אמנם קו ג"ד שווה לקו א"ב, והנה א"כ שניקוי א"ב ג"ד בעלי תכלית ידועי השיעור ור"ל אפשר לדעת שיעורם.

הנה א"כ אי אפשר שימצא קו בלתי בעל תכלית. ואחר שלא ימצא קו בלתי בעל תכלית, לא ימצא שטח בלתי בעל תכלית. לפי שטח אם נמצא בלתי בעל תכלית, היה אפשר שיונח בו קו בלתי בעל תכלית, וכבר בוטל זה.

2. [אי אפשר חומר במספר אין סופי]

ואחר שלא ימצא שטח בלתי בעל תכלית, לא ימצא גשם בלתי בעל תכלית, ובכלל במופת אשר בוטל זה בקו, בו יבוטל בגשם ובשטח ג"כ. וג"כ אי אפשר שימצאו דברים נמנים נמצאים בפועל בעלי סדור בלתי בעל תכלית, כי אמר דברים נמנים, נמצאים בפועל יורה שמספרם מספר ידוע בפועל, ואמר בלתי בעל תכלית, יורה על שאתה לא תוכל להגיע אל מספרם, והאומר זה, כאלו אמר כבר מניתי מה שאין תכלית לו, וכבר באתי עד קצו והוא בלתי בעל תכלית. ועוד כי היותם בעלי סדור, הוא דבר בטל, לפי שמציאות הסדור בבלתי בעל תכלית בטל. כי הבעלי סדור הם אותם אשר להם התחלה ואמצע או אמצעיים וסוף, וכל חלקי הבלתי בעלי תכלית הם כולם באמצע, ומציאות נמצאים בפועל בעלי סדור בלתי בעלי תכלית, הוא כמציאות נמצאים בעלי סדור בלתי בעלי סדור, ויהיה החיוב והשלילה נמצאים יחד במאמר אחד, וזה בטל. כי הסדור יחייב שיהיה לדבר תחלה וסוף ואמצעי ואמצעים, ומה שאין תכלית לו, יחויב שלא ימצא זה לו, לפי שכל חלקי הבלתי בעל תכלית כולם באמצע.

ועוד שאם היה גשם בלתי בעל תכלית לא יהיה במקום כלל, לפי שכל מה שהוא במקום, שטחי מקומו כופים עליו, ולא יתכן בבלתי בעל תכלית שיהיה דבר אחר כלל כופה עליו, כי מה שהוא כופה לדבר, הוא יותר גדול ממנו, מצד שהוא מקיף בו, ואם כפה דבר על הבלתי בעל תכלית, היה יותר גדול מבלתי בעל תכלית, וזה בטל. ועוד כי הבלתי בעל תכלית לא יתכן שינוח, כי הנח הוא שוקט במקומו, ואין לבלתי בעל תכלית מקום, וכל שכן שלא יהיה הבלתי בעל תכלית מתנועע, כי המתנועע יעזוב ריק ממנו מקום שיהיה מקיף בו, ויהיה יושב בו מקום, שכבר היה ריק ממנו, והבלתי בעל תכלית לא יקיף עליו דבר ולא יהיה ריק ממנו דבר. ואם היה גשם נמצא בלתי בעל תכלית, לא היה מתנועע ולא נח, וזה כולו בטל על הגשמים. וזה, כי כל גשם אי אפשר שלא יהיה במקום, ושיהיה אם מתנועע בו או נח בו. הנה כבר התבאר שלא יתכן שיהיה גשם בלתי בעל תכלית, ולא נמצאים בפועל בעלי סדור בלתי בעלי תכלית.

כתובים רומזים אל מה שקדם

מהיות כל הגשמים בעלי תכלית: מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תבן, וכל בשליש עפר ארץ ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים [ישע' מ יב]. הנה כבר ביאר זה הפסוק שהשמים ידועי השיעור בעלי תכלית, ואחר שהיו הם בעלי תכלית, הנה כל מה שיקיפו בו בעל תכלית, כי המוקף יותר קטן מן המקיף בלי ספק, ואמר איוב: נוטה צפון על תוהו תולה ארץ על בלימה, ירצה באמרו [איוב כו ז]. נוטה צפון על תוהו, הקוטב הצפוני, ואמנם זכרו בפרט ולא הדרומי, להיות נראה סיבובו באלוהים, וזכר שהוא עומד לא אצל דבר. ואמר: תולה ארץ על בלימה על זה הדרך ג"כ. והוסיף באשר זכר כי היותר נעלם מן הדברים, והיותר נסתר מהם מן הראות הוא מבואר נגלה אצל השם יתברך כדבר הערום המופשט, וזהו מרכז הארץ, כי הוא היותר נעלם מכל הדברים אל הראות למה שיסתירוהו העפר. ואמר איוב: בעדו ערום שאול נגדו ואין כסות לאבדן [יש שם ו], אלה שני שמות למרכז הארץ.

3. [גוף בעל תכלית לא יכול להיות בעל כוח בלא תכלית]

אמנם היות בלתי אפשר להיות בבעל תכלית כוח בלתי בעל תכלית, הנה זה מופתו:

א _____ ב _____ ג _____ ד _____ ה _____ ו _____

יהיה קו א"ו א ב ג ד ה ו הבעל תכלית, בו כוח בלתי בעל תכלית. וכבר חלקנו אותו בחמשה חלקים, ואם נרצה נחלק אותו ביותר או בפחות, וחלקיו הם, קוי א"ב ב"ג ג"ד ד"ה ה"ו. ואם יהיה כל אחד מאלו החלקים ובקו כוח בלתי בעל תכלית, הנה בקו א"ב כוח בלתי בעל תכלית, ובקו א"ג כוח יותר גדול מבלתי בעל תכלית, ובקו א"ד כוח יותר גדול מבלתי בעל תכלית, ובו א"ו כוח יותר גדול מאד מאד מבלתי בעל תכלית.

וכל זה בטל, כי לא יושכל דבר הוא יותר גדול מכוח שאין תכלית לו, ולא יתכן שיהיה בכל אחד מאלה החלקים החמשה כוח בלתי בעל תכלית, אבל בכל אחד מהם כוח בעל תכלית, ולא יתכן שיתקבץ מבעלי תכלית בלתי בעל תכלית, ולא יהיה כלל בשום בעל תכלית כוח בלתי בעל תכלית, וכל גשם בעל תכלית. והיה ההקש כן כל גשם בעל תכלית, ואין בבעל תכלית כוח בלתי בעל תכלית.

ואחר שקויים במופת שלזה העולם אלוה ינהיג אותו, ושכחו בלתי בעל תכלית, הנה א"כ קויים שהוא לא יהיה גשם כלל ולא דבר מתחלק. ואמנם דברנו בזה עתה אגב גררא, כי לקיום זה העניין מקום זולתו, זה במאמר השני מזה הספר.

מאמר א פרק ה

בתנועה ומיניה, ושלא יתכן שתהיה תנועה אלא ממניע; ושכל התנועות תכלינה אל מניע ראשון; ושהמניע הראשון לא יתכן שיתנועע ממניע למעלה ממנו בסדור; ולא שטיפול תנועתו בסיבוב.

1. [המונח תנועה ופירושיו]

התנועה - שם נאמר ראשונה על **העתקת גשם ממקום למקום**, והיא התנועה הנופלת במאמר **האנה**, ועל **תנועת חלקי הגשם ועל חלקי המקום** עם השאר כל הגשם בכל המקום. והיא התנועה הנופלת במאמר **המצב**.
ושני העניינים האלה הם אשר יבינום ההמון ממלת תנועה.

אחר כן הפילוסופים העתיקו שם התנועה ג"כ אל כל **שינוי יהיה לגשם מעט מעט בדבקות והדרגה**,

אם **בכמה**, כמו הצמחים או הבעלי חיים, יעתקו מהם מן הקוטן אל הגודל, או מן הגודל אל הקוטן, ואם **באיך**, כמה שיתחמם הקור או יתקרר החם, או ירטב היבש, או ייבש הרטוב, או ישחר הלבן, או יתלבן השחור.

ובכלל בכל מיני האיכות אשר כבר תיארונו, כאשר נעתק הגשם ממין מהם אל הפכו, או אל דבר מן האמצעיים אשר בינו ובין הפכו שנוי בדבקות והדרגה, נאמר שהוא כבר נשתנה באיך.

ונכללה התנועה בארבע מאמרות, **וחם האנה, והמצב, וחכמה, והאיכות, וזהו ענין התנועה**.

2. [אין תנועה אלא ממניע]

אמנם שלא יתכן שיהיה תנועה אלא ממניע הנה נאמר בו, שאם יתכן זה, עד שיהיה דבר מן הדברים יתנועע מאליו, היה הוא המניע והמתנועע מצד אחד. ועוד תדע אחר זה ענין אמרנו מצד.

אמנם עתה נאמר, שכל מניע הוא נוצח למתנועע, וכל מתנועע הוא ניצוח למניע. ואם היה הדבר אחד הוא המניע והמתנועע, היה הוא הנוצח והוא הניצוח יחד, זה חלוף לא יתכן. ועוד, כי המניע, בו הדבר אשר אליו התנועה נמצא בפועל, והוא למתנועע בכוח לא בפועל, ויניעהו המניע כדי שישים אותו ג"כ בפועל. כאש אשר לו החום בפועל, והוא למים הקרים בכוח, ויניע האש המים מעט מעט בדבקות והדרגה, בעבור שיגיע להם החום אשר היה להם בכוח, ויהיה נמצא להם ג"כ בפועל, כמו שהוא באש.

וכן המלמד והמתלמד כי החכמה נמצאת למלמד בפועל, ולמתלמד בכוח. והמלמד יניע למתלמד אל שיגיע לו ג"כ החכמה בפועל כמו שהיא למלמד. ואם היה דבר מה הוא המניע הוא המתנועע, היה מצד מה שהוא מניע לו מה שאליו התנועה נמצא בפועל, שלם המציאות, ומצד מה שהוא מתנועע אין לו מה שאליו התנועה נמצא בפועל שלם המציאות, אלא חסר המציאות ובכוח, ולו מה שאליו התנועה נמצא בפועל [שלם] המציאות ולא נמצא בפועל ולא שלם המציאות, זה חילוף לא יתכן. ולא יעבור שיהיה המניע הוא המתנועע בצד מן הצדדים.

3. [הרוצה להחליף מדינה – מה בכוח ומה בפועל?]

ודע שזה העניין אשר הבאנו עליו לך מופת הוא מפתח להרבה ממסגרות העניינים הפילוסופיים. וכן צריך להגדיל על האמתו. והישמר מהספקות המערערות עליו מזה: כי קצת הדברים יניעו דברים אחרים ואין להם מה שאליו התנועה בכוח ולא בפועל. כמו הנפש תניע הגשם אשר בספרד, אשר היותו במצרים הוא לו בכוח, אל שיגיע במצרים בפועל, מבלי שתהיה הנפש במצרים בפועל. כי הנפש אינה במקום הנפנה ממנו, ולא במקום הנפנה אליו, על דרך היות הגשם במקום. כי אין לנפש מקום, כי המקום אמנם הוא לגשם, והנפש אינה הגשם כמו שתדע עוד במופת, ואם הייתה במקום, איננו על דרך היות הגשם במקום, אבל שהגשם אשר מוטל עליה הנהגתו היא במקום, ונגה אורה עליו והוא בזה המקום. הנה הגשם אשר בספרד הוא במצרים בכוח, ואין לנפש היותה במצרים בכוח.

הנה כבר התבאר כי מה שאליו התנועה הוא למתנועע בכוח עכ"פ, ואיננו למניע בכוח כלל. אבל אם שיהיה למניע בפועל כשהיה המניע ממין המתנועע, כמו שיהיו יחד שני גשמים, או יחד שני עצמים פשוטים, ואם שיהיה למתנועע בכוח, ולא יהיה למניע כלל לא בכוח ולא בפועל, כאשר נתחלפו ענייניהם, כנפש תניעה הגשם במקום - בתנועות כמו אלה אי אפשר שלא יהיה בין המניע והמתנועע אמצעיים - הנה כבר התבאר, כי המתנועע לו מה שאליו התנועה בכוח על כן פנים, ואיננו למניע בכוח כלל, ואם היה דבר מה יתנועע מאליו, הנה המתנועע והוא המניע, ואם הוא המתנועע והוא המניע, הנה מה שאליו התנועה לו בכוח ואיננו לו בכוח, ויהיו החיוב והשלילה מתחברים יחד, זה חילוף לא יתכן. הנה כבר התבאר שאין דבר יתנועע מאליו בשום צד וסבה. אך כל תנועה אמנם היא ממניע.

וכבר יראה בקצת הדברים שהם המניע והמתנועע, וזה אמנם ימצא במורכבים בעניין יתאמת שיהיה דבר [אחד] ממה שהורכבו ממנו הוא המניע, ודבר אחר המתנועע, כמו הרופא ירפא עצמו, כי המרפא היה הנפש, אשר לה עיון ברוע הנמשך מן הליחות הגוברות, ביותר ממה שראוי, או בדעת איכותם, ותנגד מרביתם בחסד אותם, ורעתם בתקן אותם,

אם אפשר, או בהרקה או בחסר אותם איך שיהיה כשתתיאש מתיקונם [והוא המניע] והמתנועע המתרפא הוא הגשם הטבעי, המחובר מן היסודות ההפכיים העומדים על מזג מה, וכאשר נטה ממנו יחלה, וכאשר ישוב אליו יתרפא. א"כ הרופא איננו הנרפא, ושווה אלינו שירפא הרופא עצמו, או שירפא עובד אדמה אילן מה.

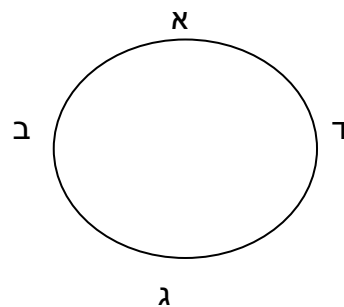
וכן כאשר יתנועע האדם ממקום למקום, ויחשוב חושב שהמתנועע הוא המניע, ואיננו כן, אבל המתנועע אשר לא יניע דבר, הוא העצמות ויניעו הם המיתרים, ומניע המיתרים העצלים, ומניע העצלים, הגידים המשתרגים בהם, ומניע הגידים המוח או חוט השדרה, ומניע זה הרצון ויחשוב [ויש שיחשוב] שאצלו יפסקו המניעים, ואין העניין כן, אך למעלה מן הרצון מניעים ומתנועעים, כל אחד מניע מה שתחתיו, ויתנועע ממה שלמעלה ממנו. ורצוני מה שלמעלה ממנו במדרגה ומה שלמטה ממנו במדרגה.

4. [דוגמה נוספת: אבן ריחיים, מה מניע ומה מונע?]

וכן כאשר תעיין עניין הרחיים תמצא המתנועע אשר לא יוכל להניע הוא החיטה, אשר תהיה קמח, ויניעה האבן, ויניעה האבן הקוטב, ויניע הקוטב האסנייה הנצבת, ויניע האסנייה הנצבת האסנייה היושבת, וינוע האסנייה הישבת חוזק שפך המים, ויניע המים אל השפך החזק - סכר המים, וסכר המים עשאו יד אומן הסכר, וידו הניעתו הרצון, ולמעלה מהרצון, רצוניות יזכרו במקומם, ויורמז אליהם בזה הספר.

אמנם אחר שכבר התבאר שלא יתכן שיהיה במציאות נמצאים בפועל בעלי סדור בלתי בעל תכלית, הנה כבר חויב במופת שתכלינה כל התנועות אל מניע ראשון, או אל מניעים ראשונים, (כי לא נקיים) עתה שהוא אחד, עד שנדבר באחדות במאמר התורה), אך יד לנו שנבאר במופת שהמניע הראשון, או המניעים הראשונים לא יתכן כלל, ולא בשום פנים שיתנועע או יתנועעו. כי אם יתנועעו, ותנועה לא תהיה אלא ממניע, הנה יהיה למעלה ממנו במדרגה מניע יניעה, ולא יהיה ראשון, וכבר הונח ראשון, זה חלוף לא יתכן. וג"כ לא יתכן שתיפול תנועתו בסיבוב בשום פנים.

המשל בזה עגול אשר תראהו:

ואם יהיה א' יניע ב', והוא יותר חזק ממנו. אחר כן אם יהיה ב' יניע ג', הנה הוא יותר חזק ממנו. וא' יותר חזק מג' הרבה. אחר כן אם יהיה ג' יניע ד', וג' יותר חזק מד', וא' יותר חזק

מד' הרבה מאד. ואם היה אחר כן ד' יניע א', הנה ד', יותר חזק מא' וא' יותר חלוש מד', וכבר היה א' יותר חזק מד' הרבה מאד, א"כ הוא יותר חזק ממנו הרבה מאד, והוא יותר חלש ממנו, זה חלוף לא יתכן.

והמניע הראשון לא יתנועע מאליו כי אין תנועה אלא ממניע [זולתו] ולא יתנועע מזולתו כי אז לא יהיה ראשון, וכבר הונח ראשון. ולא תיפול תנועתו בסיבוב, כי זה יביא אל בטל, ומה שיביא אל בטל הוא בטל, הנה המניע הראשון לא יתנועע בצד מהצדדים.

כתובים מעידיים

כבר הודעתוך שאתה לא תמצא בספרי הקדש העניינים המבוארים בפילוסופיא האמיתות מפורשים בהם, אך תמצא בהם סתומים, יבין אותם הפיקח, ויקחם העיוור כפשטם. אמנם שהתנועה לא תהיה אלא מהמניע, יורו עליה אלה השאלות הרבות הנמצאות בספרי הנבואה על סבות הנבואות [הנמצאות] כי אם יהיו התנועות והפעולות ממה שיתאמת בדת היותם מבלי סבות, לא תשאל אל סיבותיהם. וזה כמו: מי יספר שחקים בחכמה [איוב לח לו]: מי הקים כל אפסי ארץ [משלי ל ד]: מי שת בטוחות חכמה [איוב לח לו]: מי תכן את רוח ה' [ישעיה מ יג]: מי פלג לשטף תעלה וכבור שמים מי ילדו, או מי ירה אבן פנתה [איוב לח כה, ושם כט טז], ורבים מהדומים להם מאד, יתבאר מהם ההכרח על שאין פעולה בלתי פועל, ולא תנועה בלתי מניע, ומי שיאמין זולת זה הנה הספר יוכיחנו ושימנו ללעג לבני אדם. כמו שאמר על פרעה מלך מצרים אשר אמר לי יאורי ואני עשיתיני [יחזקאל כט ג].

אמנם הגיע תכלית כל התנועות אל מניע ראשון, הוא מניע כל המניעים ויכול על בעלי היכולת, הנה זה ג"כ למצא בכתוב, כי כבר ידעת שמלת אל ירצה בזה היכולת, ולזה אמר אשר ידאג מחולשה: הייתי כגבר אין איל [תהל' פר' ה]: איולתי לעזרתי חושה [שם כא כו]: וכפי זה הפירש אל אלוהים [יהושע כב כב]: יכול על בעלי היכולת, ובזה תארו ע"ה תחלה באמרו [דברים י ז]: הוא אלוהי אלוהים ואדוני האדונים. וכן אמר דניאל ע"ה באמרו על דובר סרה עליו: ועל אל אלוהים ידבר נפלאות [דניאל יא לו]. ושווה שיתואר בשהוא גדול יכול על בעלי היכולת, או המניעים, אחר שכל מניע יש לו יכולת על המתנועע.

מאמר א פרק ו

1. [המלאכים]

בכללים וקבוצים מהחכמה בנפש, נצטרך בזה המהלך אשר אנחנו בדרכו שנבאר שבין הראשון יתברך ויתעלה, ובין העצמים הגשמיים - אמצעיים, וכי כוחותיו יתברך מגיעים אל הנבראים הגשמיים בהשתלשלות. ואלה האמצעיים יקראו בלשון התורה מלאכים, ובהסכמת הפילוסופים שניים. וזה לא יתבאר במופת אלא מצד תנועת הנפש האנושית מן החיסרון אל השלמות, ואם מצד תנועות השמים, עם היות שאנחנו אם נרצה שנביא ראייה על זה ג"כ מרשמים נמצאים על הגשמים הפחותים מן הבעלי חיים והצמחים, יהיה אפשר. אמנם אם אנחנו נסתפק על זה לבד, לא נהיה בטוחים שתהיינה ההקדמות בלתי הכרחיות ולא יכנסו במופת, לכן הוכרחנו אל שנלך מדרך השלמות האנושי, ומדרך תנועת השמים, וכפי מה שתדע אחר זה. ונבאר ראשונה על דרך פירוש השם מה הדבר אשר נקראהו נפש, ומה הדבר אשר הביאנו אל שנאמין שבמציאות נפש.

ונאמר אנחנו: למה שראינו האבן והאילן והסוס והאדם כולן גשמים, אחר כן לאילן ולסוס ולאדם ההזנה והגדול והולדת הדומה, ואין חלק בהם לאבן, והוא כולל משותף לשלשה. וראינו הסוס על דרך משל והאדם ייוחד, מוסף אל ההזנה והגידול והולדת הדומה, בחוש והתנועה, והשגות אחרות מהדמיון והציור, וזולת זה ממה שיתבאר לך עוד, ואין חלק בהם לאילן ולא לצמחים כלל. וראינו האדם מלבד זה ייוחד באשר ישכול המושכלות, ויוציא המלאכות, ויבדיל בין המגונה והנאה במעשים. ידענו מכל זה שבקצת הגשמים דבר נוסף על עניין הגשמיות.

2. [הנפש]

לפי שהדבר או הדברים אשר יפעלו אלה הפועלות, ויכינו הגשמים אשר הם אל אלה ההתפעלויות, רצוני שיראה וישמע, ויריח ויטעם, וידמה עם זה ויציר, אם היה זה הפועל והמכין להתפעלות הוא הגשם, יהיה חלק האבן והאדם והחי והאילן בהם שווה, כמו שחלקם בשם גשמים חלק שווה. אך אין עניינם במ שווה, הנה א"כ בקצת הגשמים דבר איננו גשם. וזה מופת אמתי, כי נעשה בו הקש תנאי מתדבק הונח בקודם, כי הפועל הפעולות הכנות בגשם הוא הגשם, וחויב ממנו נמשך כוזב, אחר כן נעשה מקביל הנמשך, והוליד מקביל הקודם, ובוטלה ההנחה.

וקראנוהו אנחנו נפש, גזרנו לו זה השם, מפני שהגשמים ינפשו בו, אם בהתגשמות או בהתכה הנעלמת. ואתה אם לא ישר בעיניך זה השם, תשים לו איזה שם שתרצה. כי אין קפידא אצלנו בשמות, אחר שתדע שבקצת הגשמים דבר או דברים אינם גשם. וזה פירוש זה השם.

אמנם זה הדבר או הדברים איך ראוי שיוגדרו, ואם אפשר זה, הנה נאמר בו שאנחנו אי אפשר לנו שנגדרהו בשום פנים, ואין לנו בזה תוחלת, כי אנחנו אמנם נגדור מה שיש לו סוג והבדל, ואלו שני עניינים לא נשכילם לאותו אשר קראנוהו נפש, ולא לדבר בלתי גשמי, אך אנחנו נלך סובבים סביב ונגדור אותו מצד מה שקרה לו שינהיג הגשם, ונאמר שהוא שלמות לגשם. ולפי שבצמחים, כל שכן בבעלי חיים, כל שכן באדם שלמות איננו באבן, והגשמים מהם מלאכותיים: כבית, והכסא, והחלוק, ואין זה השלמות בהם, ומהם טבעיים כבעלי חיים, והצמחים, והאדם, הנה ראוי שנוסיף בגדר ונאמר, שהנפש שלמות לגשם טבעי.

אמנם מן הגשמים הטבעיים מה שאין כלים לו, כמו הארבע יסודות ומהם מה שיש לו כלים כצמחים והבעלי חיים, ואין זה השלמות נמצא ביסודות, הנה ראוי שנוסיף בגדר, ונאמר שהוא שלמות לגשם טבעי כלי. ואם נרצה נאמר שהוא שלמות לגשם טבעי בעל חיות בכוח, הנה כבר גדרנו הנפש כפי מה שיגדרה **הפילוסוף**, אחר שביארנו שמה, רצוני לומר גדרנו מקרה צרפ"י בינה ובין הגשם. שנית ראוי שנחקור.

3. [אם הנפש עצם או מקרה]

ואנחנו נסיר תחילה שתהיה מקרה בצד מן הצדדים, ותהיה עצם. ונבאר העצם על כמה פנים יאמר, בעבוד שנדע אי זה מהם הוא נפש, כי לא יספיק לנו שנבאר שהיא עצם, עד שנבאר באי זה עניין הוא נרצה.

ונאמר תחלה שדעות אותם שהאמינו שהיות הנפש מקרה, דעות רבות. אמנם אנחנו לא נחוש בדעות אשר פגמם מבואר מאד, ואמנם הדעות אשר יקרבו לאמת, ואינם כן, רק שמדמים אותם לה, ראוי לסתור אותם. והדעות היותר קרובים לאמת בזה, דעות הטבעיים כפי התחלפותם, ודעת **אבוקראט** היותר גדול מהם, והוא על זה הדעת רצוני שהנפש מזג. **וגאלינוס** ג"כ יראה ממקצת דבריו שיאמין זה הדעת, ומקצתם שהוא מסופק בו.

והעולה מדבריהם הוא, שהגשמים בעלי האיכויות, כשהיו האיכויות בהם גמורים - רצוני החום בתכלית, והקור בתכלית, וכן לחות ויובש בתכלית - כי הגשמים אשר הם כן והם היסודות, לא יצאו מהם פעולות אחרות כלל, זולת פעולת החימום והקירור וההרטבה והיובש. והגשמים הממוזגים מאלה התמזגות קרוב מן השווי, כזרעי הצמחים שבים מן פשיטות איכויות היסודות בהם, ויחייב להם שיפעל זה המזג בהם הזנה, וגידול, והולדה בדומה. והגשמים אשר הם אל השוואת האיכויות יותר קרוב כטיפות הבעלי חיים, הנה זה הקירוב מן השווי, וזה המזג המיוחד יפעל בהם מוסף על ההזנה והגידול והולדת הדומה יכולת על התנועה, והיא מפעילה ויכין אותה אל ההתפעלויות הנגלות, והם החושים החמשה, ואל ההתפעלויות הפנימיות אשר תזכרנה במקומותיהם. והגשמים אשר הם אל

השוואת האיכויות יותר קרובים, כטיפת האדם בפרט, הנה זה הקירוב הרב השווי, וזה המזג המיוחד יפעל בהם, מוסף על מה שיש לשאר הבעלי חיים, יכולת על קניין המושכלות, והוצאת המלאכות, והבדיל בין המגונה והנאה במעשים, ויכין אותם להתפעלויות מוסף על התפעלויות שאר הבעלי חיים כשמחה ימשוך אליה צחוק, וכעס ימשך אליו בכי, ובושת ימשך אליו צבעים ידועים בפניו וזולת זה.

4. [פעולת המזג]

אמרו הפועל לכל אלה הפעולות הוא המזג. ומי שירצה לקראו נפש אחר שידע שהוא אמנם ירמוז אל המזג הרשות בידו, כי אין קפיא בשמות. ומבואר שהמזג מקרה, ואם נקרא נפש הנה הנפש מקרה. ומופת זה אצלם שהמזג בעוד שהתמיד על שלמותו, הפעולות ירצו על שלמותם, ואם יזק המזג, יחלה הבעל חיים ויזקו פעולותיו, ואם הוזק הרבה, ימות הבעל חיים, ויפסקו פעולותיו כולם. וזה הדעת קרוב מן היושר מאד, ולזה יעלה על לב אנשים הרבה, אלא שהיא יבוטל במופתיים אמתיים.

ואנחנו נביא המופתיים אשר לקחנו מהפילוסופים בזה, ואחר סתירת זה הדעת, הנה הדעת כל מי ששם הנפש מקרה – יסתר. לפי שדעותם יותר חלושים מזה, ויותר רחוקים מן היושר. ונעשה בזה הדעת בפרט כמו שאמר האל יתברך: **וְאֵינִי אֶת-אֲדֹנָי נֹצֵב עַל-הַמַּזְבֵּחַ וַיֹּאמֶר ה' הַפְּתוּר וַיִּרְעֵשׂוּ הַסְּפִים וּבְצַעַם בְּרֹאשׁ כָּלֵם [עמוס ט א].**

אומר: כי הטיפה כשהגיע ברחם, ולה מזג מאיכויות היסודות מיוחד, לא נרחיק שיהיה זה המזג מביא אל שימשך אל הטפה חומר ימנע מהתכתה, ויביא עליה תמורת מה שיותר ממנה, ושיהיה הבא עליה מן החומרים יותר מאשר יותר ממנו, ותגדל, ושיהיה המזג מבשל אותה ומקשה אותה, ושתהיה כאשר קשתה מתחלפת החלקים, יהיה קושי קצת חלקיה יותר ויהיה עצם, וקושי קצת חלקיה פחות ויהיה שחוחים ומיתרים וזולת זה. אמנם אשר נרחיקהו ולא יתאמת המאמר בו כלל, הוא, שיתחדש בטיפה מהחום חללים ונקבים ומעברים, על מספרים ידועים וגדלים ידועים, ושיתחדשו עצמות על תמונות ידועות ומספרים ידועים, וכן גידים ועצלים במספרים ידועים, ושעורים מן הגודל והקושי והרכות ידועים, ושיתחברו כל אלה חיבורים מיוחדים, נמצאים בעניין אחד בכל אישי המין, בין שיתחלפו מזגיהם או לא יתחלפו, לא יתחלפו אלה התכונות והשעורים, והמספרים, והחיבורים, והשעריות, והחלקיות, באיש מאישי המין כלל.

וכל אלה הדברים כבר הובלו על תכלית בדרך חכמה, כמי שימצא בספרים המונחים לתועלת האברים, ואין ליסודות חכמה, ולא למזג, א"כ אין כל אלה הדברים ממזג.

ועוד, **כאשר יתמזגו דברים הפכיים, לא יישאר זה המזג אלא מעט, אחר כן תהיה הניצוח ליותר חזק, וימס המזג ותשוב הפשיטות.**

וזה כמו המים החמים מאד הרתחים, כאשר נערב אותם במים הקרים ויהיה מהם מים קרובים באיכותם מן השווי, לא יעמדו אלא מעט עד שישבו אל הקרירות, לפי שהחלקים האשיים היו מעט, והמימיות הרבה, וישבו המים מהר לטבעם. אמנם זה המזג קרוב לשווי כבר ימצא לבעלי חיים, ויישאר בו מאה שנים ויותר. ופעמים יישאר בקצת הבעלי חיים מאות מן השנים, כמו שימצא זה בנשרים, ומן אחד מן העוף זכרו **אבו מעשר** בעל חכמת הכוכבים **בספר ההילאג**. ופעמים יישאר בצמחים אלף שנים, כמו שיהיה זה באילן הזית, כפי מה שמפורסם ממנו. והמזג אין לו מטבע שיישאר נשמר, אם לא יהיה לו שומר, יעכב הנוצח מפשוטיו מהפסיד לניצוח. וכאשר יסתלק זה השומר, יפסד המזג אשר כבר נשאר מאה שנה ביום אחד, ויקרעו חלקי הגשם אשר היה נושא לאותו האיכות המגיע לו מהתמזגות האיכויות.

וזה הדבר איננו מזג, אשר בהישארותו יישאר המזג, בהעדרו יפסד המזג והגשם אשר היה נושא לזה המזג. והדבר אשר יפעל בו, נקראהו נפש. ובכלל, ההתמזגות אמנם הוא על שני מינים: התמזגות מבלי דבר נופל מחוץ, כמו שיתמזג על דרך משל הצאבר בדבש, והתמזגות עמו דבר נופל מחוץ נוסף על עצמות המזג, כהתמזגות העפר היבש במים, ושובם טיט רטוב. אחר כן, יבוא על המקובץ מהם חותם בו פתוחים, ויחדש בו צורה מה.

אמנם המין הראשון הוא שני חלקים, וזה שההתמזגות כשלא יגבר בו המרירות על המתיקות, או המתיקות על המרירות, הנה זה יחויב הפשטת כל אחד מן האיכויות, ונשאר הנושא רק מהראות אחד מהם בו. ואם היה הניצוח לאחר מהם, הנה זה יחייב שיהיה האיכות הגובר נמצא בגשם הנושא אותה, אמנם לא גמור, ויהיה המזג לעולם. ואמנם יחייב אם המסת איכויות פשוטים והעלמתם לגמרי, ואם חולשת הגובר מאיכותו, והראותו עם זה לא בפשיטותו והמסת המנוצח, ואין למזג דבר זולת זה. ואין מזג הבעלי חיים והצמחים על דרך שיתבטלו בו איכויות היסודות הארבעה לבד, או על דרך שיתראה בו האיכות הגובר, והוא עם זה נשאר לא פשוט לבד, אך שם יתרונות גדולות על מה שהיו הפשוטים מחייבים. ומה שהיה כן לא יתאמת אלא אם בא דבר מחוץ זולת הפשוטים. א"כ בבעלי חיים, והצמחים דבר בא מחוץ, והוא במורכב רצוני בבעלי חיים או הצמחים כחלק ממנו, כי הוא כשיעדר לא יישאר מה שהוא. והבעלי חיים והצמחים עצם, ומה שהוא בעצם כחלק ממנו הוא עצם. כי אנחנו כבר גדרנו לך המקרה, בשהוא הנמצא בדבר, לא כחלק ממנו. והדבר הבא על הגשם אשר עשאו וציירו, ויעמוד בו כחלק ממנו, ויפסד הגשם בהעלתו ממנו, ולא יישאר הוא מה שהוא הוא זולת המזג זולת דבר מן המקרים. וכאשר לא יהיה מקרה, הנה הוא עצם.

כי האנשים אשר טעו וחשבו שדבר מה לפעמים יהיה עצם בבחינה מה, ויהיה מקרה בבחינה מה, הוא דעת נפסד, ויש עליו תשובה. וכבר היה **אבן גבירול** מזה הדעת ג"כ, כמו שנמצא בספרו אשר קראו **מקור החיים**.

5. [העצם והמקרה]

והעצם והמקרה אין אחד מהם עצם או מקרה בבחינה מה, או בהתייחסות אל דבר מה, אך העצם הוא עצם בעצמו, והמקרה הוא מקרה בעצמו. ואנחנו לא נתעסק להשיב אל בעלי זה הדעת, בעבור שלא יאריך הספר. ומי שירצה זה הנה לפניו ספרי האמתיים מן הפילוסופים.

אמנם אנחנו די לנו שנאמר שכבר קויים שהנפש איננה מקרה כלל, וכל מה שאינו מקרה הוא עצם, הנה הנפש עצם. ואחר שהיה השם עצם נאמר על פנים רבים, הנה נשאר עלינו שנבאר על אי זה מקום נאמר בנפש שהיא עצם. וזה שהעצם יאמר על ארבעה דברים:

על ההיולי,

ועל הצורה,

ועל המורכב מהם רצוני הגשם,

ועל הנבדל.

רצוני בנבדל עניין שעוד יתבאר לך אחר זה. וזה, שבמציאות עצמים אינם גשמים, ואין להם התלות בגשמים. ואחר שלנפש התלות בגשמים, הנה אינה מן העצמים הנבדלים (בדבר) בעוד שיש לה התלות בו.

אמנם היות הנפש הוא הגשם, הנה כבר בוטל בדברים אשר קדמו. ויותר בטל מזה שתהיה הנפש עצם בעניין ההיולי, אחר שהיה ההיולי מתפעל ולא פועל, והנפש תפעל הגשם. הנה כבר נשאר שתהיה הנפש עצם בעניין צורה, וכבר ביארנו לך שהצורה היא העצם אשר תזרח על ההיולי המשותף לדברים מתחלפים, ויחד אותו באחד מאותם הדברים המתחלפים, וישימהו הוא מה שהוא בהוציאו אותו מן הכוח אל הפועל, והיא עם זה פועלת הגשם, והיא במורכב ממנה ומן היולי, נמצאת בו כחלק ממנו, והוא צורת הגשם, והיא פועלת אותו, והיא תכלית ג"כ.

כי אנחנו עוד נבאר לך, שהגשם אמנם מציאותו מפני הנפש, וכדי שתגיע בו על שלמותה. וזה אמנם יתבאר לך בגשם והנפש האנושית בפרט. הנה כבר ידעת שהנפש עצם בלתי גשמי, ושהיא עצם בעניין צורה, ושהיא בגשם המחובר ממנה ומגשם [ומהיסודות או מגשם המשולח] הוא היולי זה המורכב נמצאת (במורכב) כחלק ממנו. ואחר שכבר התבאר זה נזכור אחריו.

כוחות הנפש

ונחלקהו בחלוקה ראשונה לשלשה סוגים, והם:

סוג הכוחות הצמחיות,

וסוג הכוחות החיוניות,

וסוג הכוחות האנושיות.

והצמחיות הם אשר בהם יהיה הזנה, והגדול, והולדת הדומה. **והנפשיות או החיוניות** או איך תרצה שיקראהו, הם אשר בהם תהיינה ההשגות הנגלות, והפנימיות והתנועות.

והאנושיות הם, אשר בהם יובדל מין האדם בכוחות עיוניות ומעשיות תיחדוהו. וזאת החלוקה כאשר יבחננה מודה על האמת, ימצאנה טובה מן החלוקה אשר פשט מנהג רוב מן המחלקים, וכל שכן הרופאים, שיקראו שמות כאשר ישימו הכוחות החיוניות לבדנה, והכוחות הנפשיות לבדנה.

וראוי שיתאמת, שהמכוון האחרון בבריאת הגשמים אשר בעולם הטבע אמנם היה בעבור שיזוקק מעולם ההוויה והפסד אשר כל האישים שבו נפסדים, עצמיים בלתי גשמיים, נשמרים מן הפסד, והיא הנפש האנושית, הנשלמת בטוב החכמה וטוב המעשה. ומופת זה, שהשלמויות המגיעים לגשמים כאשר הגיעו אל הנפש האנושית נחו, והיו הגשמים הטבעיים המתנועעים אל השלמות נחו שקט מבלתי מונע. וכל מתנועע אל דבר, כאשר נח מאין מכריח, הנה כבר הגיע אל מכוונו האחרון: ובצמחים גשמיות ודברים נוספים, ובבעלי חיים צמחיות ותוספות, ובאדם חיוניות ותוספות, ולא נמצא גשם בו אנושות ותוספת או תוספות. אכן מן הגשמים מהם מה שעמד שלמות, אל גבול הצמחיות לבד, לא יחייב מזגו הלך אל שלמות יותר. ומהם מה שהגיע אל גבול החיוניות, ולא יחייב מזגו אל שלמות יותר. ומהם מה שהגיע אל גבול האנושית.

אמנם אישי האדם יתרונם בשלמות יתרונות להם מרחב גדול מאד, יותר גדול מכל מה שהוא בכל מין אחר:

עד שהפחות מזה המין הוא היותר רע שבעולם ההוויה וההפסד, והיותר פחות מדרגה מבנות היענה הרבה.

והחשוב מזה המין הוא היותר טוב שבו, ותשתתף מדרגתו למדרגת המלאכים, כמו שנאמר: ותחסרהו מעט מאלוהים.

והמאמר אשר נאמר בו:

"כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל חנינא בני, וחנינה בני די לו בקב חרובין

מערב שבת לערב שבת".

הוא מאמר בתכלית האמת, לא נרצה בכל העולם כולו השמים והארץ, אלא עולם ההוויה וההפסד לבד, ולא נרצה בשביל חנינא בני בשבילו לבד, אבל בשבילו ובשביל כל מי שהוא

ממינו, וזהו סולת זה העולם והמכוון התכליתי בו. וביתרון הבעל החיים הבלתי מדבר על הטועים נאמר בספרי הנבואה: ידע שור קונוה וחמור אבוס בעליו [ישעיה א ג], ויאמר: גם חסידה בשמים ידעה מועדיה ותור וסיס ועגור ידעו את עת בואנה ועמי לא ידעו את משפט ה' [ירמיה' ח ז]. **וזה קצה אחד בפחיתות.**

ואמר בקצה העליון: ראה נתתיך אלוהים לפרעה ואהרון אחיך יהיה נביאך [שמות ז ב]: ומה ישוער יותר מאיש ישולח נביא מתחת ידו. ויאמר בזולתו - עליהם כולם השלום: בטרם אצרך בבטן ידעתך ובטרם תצא מרחם הקדשתך נביא לגויים נתתיך [ירמיהו א ה], ואומר: ראה הפקדתך היום הזה על הגויים ועל הממלכות לנטוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס לבנות ולנטוע [ושם א י]. הנה זה הוא רוחב זה המין. ואלה הראיות הביאנו אליהם שיתוף הדבור. ועוד נזכור הנבואה ונקיימנה, ונתאר תנאיה, ומדרגות האנשים בה במאמר השני בפרק נפרדהו לזה.

6. [המלאכים]

אמנם עתה נשוב אל מה שהתחלנו בו ונאמר, כי העצמים הפשוטים הנכבדים אשר יקראו מלאכים - ונבאר לך במופת מציאותם אחר זה - אינם גשמים, ואין להם איכויות, וכל מה שיש לו איכויות, וכל שכן כשהיו איכויות פשוטים לגמרי פועלים פעולותיהם, הוא אשר הפכו אורב להתנגד לו, והוא הולך אל ההפסד, ומהשלמות יותר רחוק, וממדרגת אלה העצמים הנכבדים רחוק בקצה האחרון. וכל מה שהיו הגשמים יותר חזקי התמזגות, ויותר רחוקים מפשיטות האיכויות, היו יותר קרובים לעלות אל מדרגות אלה העצמים. והשגה האלוהית תתברך ותתעלה חויבה המזגת היסודות, קצתם נושאים לחות גמור, וקצתם נושאים יובש גמור להיעשות גשם מורכב, לו נפש צומחת, ובו שרטוטים ותמונות. כי כל דבר שהחפץ בו שיהיה משורטט ושיהיו בו תבניות, אי אפשר בו מבלתי לחות, בה יקבל התבניות בנקלה, ומיובש תיבש הלחות ימנע מפשיטותה, בעניין יתקיימו התמונות בו ולא יתפרדו בנקלה. והם נושאים ועובדים לכל מה שאחריהם. והוצרך ג"כ אל שיהיה בממזג חום, בעבור שיקלו בו תנועות מזונותיו ולחיותיו, ודחיית מותרותיו. ושיהיה בו קור משבר מפשיטותו החום המלהיב לכל מה שיפגשהו. ולשיהיה הקור ג"כ כשיהיה הוא יותר גובר מעט בנמזג, ותעבוד בעשותה מנחות והשקטים, יצטרכו אליהם המזונות בעוד שמתעכלים, ויצטרך אליהן ג"כ בזולת זה. והיה הגשם אשר בו הלחות והיובש בלתי גמורים מורכב לחום ולקור הבלתי גמורים, והלחות והיובש יעבדום ויכנעו להם ויתפעלו מהם, אחר כן הגשמים הנמזגים לפעמים יהיה מזגם קרוב מן הפשיטות והארציות כבר נמזגו עימהם אידיים ועשנים על שיעורים מתחלפים, והקנו להם מזגים מתחלפים, חייבו על המזגים צורות מתחלפות, הם מחצבים, ולא אמר אחד מן החכמים שיש להם נפש, אך אמנם יוליכם על שלמותם האפשרי להם הדבר אשר נקראהו טבע לבד.

אכן המזג כאשר היה יותר רחוק מן הפשיטות ויותר קרוב אל השווי, הוכן לקבל צורה יותר נכבדת, והיא צורת **נפש צומחת**, היא נמצאת בכל הצמחים, וימצא בבעלי חיים ג"כ כמוה, לא היא בעצמה כמו שנבאר לך עוד. ולה שלש פעולות יקראו ראשיות, להיותן נעבדות מזולתם, ולה ארבע פעולות עובדות.

והראשונה שבפעולות הראשיות: ההזנה, וענינה, שהגשמים הנמזגים תמידי ההתכה, למה שבהם מן החום והלחות, ומדרך החום שיתך הלחות תמיד, בהשקעו בו, והפרידו חלקיו, והקטינו אותם הקטינה גדולה מאד, עד שיהיו אידים, ויצאו בנקבי הגשמים הנקראים מסאס ויתפזרו, ואם התמיד על הגשמים, ימסו ויכלו קודם הגיעו להם התכליות המכוונות, במציאותם, ולכן הוצרך לתמורת מה שיתך מהם.

הפועל הממונה על זאת הפעולה יקרא כוח הזן, והוא נעבד מארבע כוחות: אחד מהם ימשך אליו מלחיות הארץ חלקים נאותים שיהיו תמורה ממה שיותר מן הגשם. **והשני** יחזיק הנמשך אשר הוא מזון בכוח בעוד שנעשה מזון בפועל. **והשלישי** כוח יקרא מעכל ומשנה, ידמה הנמשך לגשם הנמשך עליו, ויתהפכה אל שריגים ועלים, פרחים וזולתם. ולפי שאי אפשר שיתדמה כל הנמשך בנמשך אליו נשאר ממנו מלבד המתדמה מותר לא יצטרך אליו. ואם נשאר בגשם הוזק והפסד, הוצרך אל **כוח רביעי**, ממונה לדחות מה שנותר והוציאו בשרפים. והעלים ג"כ הועילו בשמירת הצמחים והגן על פרים הוא מותר.

וכבר התעסק החכמה במותרים בתועלות גדולות. והיו לכוח הזה ארבעה כוחות יעבדוהו והם: **המושך והמחזיק, והמעכל, והדוחה**. ואלה הכוחות הארבעה יעבדום שתי איכויות, החום והקור, כדי שישלמו בחום התנועות אצל המשיכה והדחייה, ובקור שברון החום עד שיהיה פושר, ויאות להשקיט המזון והחזיקו.

והחום והקור יעבדום הלחות והיובש. ויתחבר היובש אל המשיכה או החזקה, והליחות אצל העיכול או הדחייה.

וכאשר יעבדום אלה הכוחות הורידו הם בגשם המותר מה שנתך ממנו. ואם לא היה שם פעולת זולת זאת נשאר העובר המצויר על שעורו, והצמח המצויר על שעורו, לא יוסף דבר מהם גודל.

והחכמה אמנם גזרה שלא תגיע הנפש הצומחת אל מכוונה האחרון אשר נזכירה, עד שיהיה לצמחים ולבעלי חיים שעור מה, רצוני שלא יהיה מאיש, מצמח, או מחי ההולדה, עד שיגיע זה האיש לתכליתו, וכאשר יגיע לתכליתו, ירוץ אל תכלית זולתו. כי הוא אם רץ אל תכלית זולתו קודם הגיעו לתכליתו, והנולד ג"כ ככה, והנולד מן הנולד ככה, לא יהיה אחד מהם רץ אל תכלית עצמו, והיו כולם נמנעים משלמותם הראוי להם, והיה זה עוול להם.

ולזה גזר היושר והחכמה שירוץ כל איש אל תכלית עצמו, וכאשר הגיע ירוץ אחר כן אל תכלית מינו. ולזה הוצרך ראשונה אל כוח מגדל יוסיף בצדדי הגשם תוספת על התייחסות טבעי, רצוני שיביא אל האבר היותר גדול כשירבה, ואל היותר קטן כשימעט, עד שיגדלו כולם והם שמורי התייחסות. לא כמו שיקרה אצל השיקוי והנפיחה, אשר לא יגדלו בה האברים כולם בשווה, עד יסתרו העיניים, ויהיה שווה עובי השוקים ויצא מכלל משמר היחס הטבעי.

וזה הכוח המגדל יעבדוהו הכוח הזן, בהכינו לו הלחיות הנולדות על הגשם, וישימם בעניין יצלח לגדל הגשם. ומבואר שהזן כאשר עבדו, הנה כל עובדי הזן ג"כ יעבדוהו על הסדור אשר תארנו. ובכל זה הזמן, רצוני המשך הגדול אל שיגיע הגשם אל תכליתו, יהיה הכוח המוליד אשר הוליד הגשם ראשונה, והגיע בו, נסתר, בלתי מתנועע.

וכאשר הגיע הגשם לתכליתו או קרוב, והרגישה הנפש שכחה המוליד כבר הגיעה עתו להתנועע, אז עבד המגדל בתקוני הכוח המוליד, ולא תעזוב הנפש כוחה המגדל שיפעל פעולותיו כפי מה שעבד מצד חיוב טבעה, רצוני שתוסיף בכל צדדי הגשם תוספת על התייחסות טבעי, אך הכריחו להשגיח בגידול אברי ההולדה מן האנשים, והשדיים מן הנשים, יותר משאר האברים. וזהו ממה שיתבאר בו שאין המזג לבדו הוא העומד לעשות אלה הפעולות, אך שם דבר, לו כוונות חכמיות יותר עליונות מן המזג.

ויתבאר בו ג"כ שהכוח המגדל הוא זולת המוליד. כי המגדל לפעמים ימצא מוכרח יוצא מטבעו אצל שומו ההשגחה בקצת האברים יותר מזולתם, בחלוף מה שיגדור טבעו.

7. [סדר הגידול בטבע; הרצון להתרבות ולהגן על צאצאים]

וכן עוד ניקח ראייה על שהזן זולת המגדל, כי אחר העמידה, רצוני אחר הארבעים שנה מחיי המין האנושי יסתלק הגידול לגמרי, ותישאר ההזנה, והנשאר זולת המסתלק בלי ספק. וכאשר הגיע הגשם תכליתו או קרוב, יתנועע אליו כוח ההולדה, ובקש המשגל או ההזרעה, כי הפרחים בצמחים כמו ההזרעה בבעלי חיים, והזרעים בהם כמו השכבת זרע בבעלי חיים. ואצל התכלית או בקרוב ממנו תהיה ההולדה, והיא היותר נכבדת ממדרגת הנפש האנושית, כי בה יתמיד המציאות ויושמר. ולזה ימצא לבעלי חיים החמלה הגדולה על הבנים, להשאילה בו מין מהגעת המציאות לזולתו, ומציאותו נצחי. וזה ההולדה שישלים לבעלי חיים, ושישפיע המציאות לזולתו, ושיתמיד מציאותו במין מה, רצוני התמדת המציאות המיני אי אפשר שידבק במציאות האיש הגשמי.

לפי שההיקש יהיה כן:

כל גשם - בעל תכלית,

ואין בעל תכלית אחד בו כוח בלתי בעל תכלית.

תהיה התולדה:

כל גשם, אי אפשר שיהיה בו כוח בלתי בעל תכלית: האלוהים. אם לא תבוא אליו

מזולתו.

8. וכבר התבאר שכוחות הנפש הצומחת, שלש ראשיות:

הזן, ואחר המגדל, והוא עובד הזן, והמוליד - המגדל והזן. וזה המוליד הוא תכלית הנפש הצומחת ושלמותה. והכוח הזן יעבדוה הארבעה אשר זכרנו. והיו כחות הנפש הצומחת שבעה כוחות: שלשה ראשיים, וארבעה עובדים. ואם לא יהיה במזג האותות ולא הכנה ליותר מזה השלמות, עמד והיה צומח, רצוני הצמח אשר חייב מזגו. כי לצמחים ג"כ רוחב גדול, ובו מדרגות רבות כמעט לא יספרו. ואם היה המזג יותר נכבד, הוכן הגשם לקבל שלמות כל מה שזכרנו, ומוסף עליו **הנפש החיונית**. וכבר זכרנוה עם הצומחת, כי הביאונו הזנת הצמח והחי וגידולם ותולדותם משותפים.

9. [רמות שונות במזגים של היצורים]

ועתה נבדיל כל אחד מן האחר, ונכיר כל נפש בכוחותיה ופעולתיה והתפעלויותיה. ונאמר שהמזג היותר פחות, הוא אשר לו הגידול וההזנה והולדת הדומה לבד. והמזג היותר נאות הוא אשר לו תוספת על מה שזכרנו שני כוחות, והם בשילוח השגה והנעה. ושניהם יעבדו כוח בו, בהם יברח מן המזיק ויקרב אל הערב, והוא יקרא **כוח מתעורר**. והמניע הקודם בשני אלה לבעלי חיים הוא **ההשגה**. וההשגות רבות, מהם נגלות, ומהם פנימיות. והראשונות שבהשגות הנגלות שתי השגות והם: **המישוש והטעם**. וה**מישוש** מהם יקדם אל הטעם, רצוני שהוא כמו הבדל לבעלי חיים, יובדל בו ממה שאינו בעל החיים, כי מי שאין לו מישוש אינו בעל החיים. עם היות שלפעמים נקרא גשמים אין חוש להם 'חיים', ונאמר שלהם נפש וחיות, והם הצמחים כולם. אמנם אנחנו לא נקראם בעלי חיים, ונאמר שבהם חיות כחיי האבר הנרדם כמו שאמרו, וחלקם בחיים חלוש. ואמנם מה שיש לו חוש המישוש, הנה הוא בעל חיים. והטעם ימשך לו ג"כ, כי לא יעדר ממנו אחד מבעלי החיים.

[החושים]

אמנם שאר החושים לפעמים יהיו לבעלי חיים, פעמים לא יהיו להם. והמישוש הוא התפעלות יתחדש בעור הבעלי חיים, ויחויב לכולו אשר כבר יהיה מרגיש, במה שייפרד ממנו מן העצבים החוש הזה הצומח בו מחוט השדרה, או המוח אשר לו החוש הראשון, והיה לזה משיג הפכיים רבים, רצוני החום והקור, והלח והיבש, והקשה והרך, והדבק והנפרד, והשעיר והחלק, והכבד והקל, עד שיש יחשוב שהמישוש כוחות רבים ישיגו השגות רבות, אך הם מגוללות בבשר ויחשב כוח אחד. וירבו החושים כפי סברת זה בעל הדעת, ולא יהיו חמשה. ואין ספרנו סובל לשפוט בכמו אלה העניינים לאורך הטענות בהם.

ואנחנו אמנם נכון בזכר אלה העניינים הטבעיים, חנוך המעיין בזה הספר, עד שיגיע אל מה שנרצה לזכרו מן העניינים האלוהיים, והוא כבר הורגל ונתחנך.

10. [המישוש]

ונאמר עתה כי החוש **המישוש** הוא חסד מהאל יתברך בבעל חיים, ולולי הוא לא שוער באש השורפת המפזרת חלקיו, ולא בשלג המרדימו, ולא בכבד המשברו. ויתחבר אל זה החוש במעלה חוש **הטעם**, והוא יבדיל לו בין הדבר אשר יאות לו להיות מזון, ובין הדבר אשר לא יאות לזה, והוא אשר ישיג בו תשעה טעמים: המתוק, והדשן, והמליח, והמר, והחריף, וכולם חמים. והעפיץ, והקובץ, והחמוץ, והתפל, וכולם קרים. ואי אפשר שיהיה נעדר הבעל החיים מאחד מאלה החושים, לפי שהם הכרחיים בחיים. ואם היה המזג יותר נכבד ויותר מוכן אל השלמות, יהיו לו הנשארים.

11. [הריח]

והיותר קרוב מהם אל הטעם - **הריח**, והוא חסד גדול מהאל יתברך בבעלי חיים, כי הרבה מהדברים הנטעמים הם רעי הטעם מאוד מצירים לחים. וחוש הריח יספיק למנוע חוש הטעם להתעסק בטעימתם, בהינזרו ממנו מרחוק. וזה שלמות והוא הפעלות יתחדש בשתי תוספות המוות, המתפזרים באוויר מגיעים אל שתי תוספות הנזכרות בשאיפה. והשאיפה ג"כ חסד מהאל יתברך בבעלי חיים היותר שלמים, לפי שבו יריח כשירצה ויעמוד מהריח כשירצה.

והבעל החיים היותר חסר כמו הדג, לו נקבי הנחיריים. ולא נבראו בו לחינם אך יריח בהם. אמנם לפי שהיה הריחו מבלי שאיפה, כי לא ישאף מי שלא יתנשם, ולא יתנשם מי שאין לו ריאה, היה הדג יריח, ירצה או לא ירצה, ויגיעו אליו הריחות, ולא יכול לדחותם ולא לאחר אותם, אלא בהתרחקו מהם. כמו שיראה, ירצה או לא ירצה, כי אין עפעפיים לו ירפרף בהם. וימצאו העפעפיים לבעלי חיים הנכבד, יראה בעיניו כאשר ירצה ויסתירם בעפעפיים וישקיטם כשירצה, וישמרם מן האבק והעשן ושאר המזיקים.

12. [השמע]

ומן החושים החמשה – השמע

והוא חסד מהאל יתברך, לפי שבו אפשר שיבינו קצתם לקצת. והבעל חיים המדבר בפרט יקבל תועלת בזה החוש היותר גדול שבתועלות, כי בו יבין האחד מה שבנפש האחר. והפועל לזה החוש הוא מה שיתחדש באוויר אצל הגמר הכאת המכה למוכה, והמתפעל ממנו הוא העצב השטוח בקצה פנימיות האוזן הנקרא בערבי סמאך. וזה העצב עליו מופקד באוזניים מחובר באוויר המקיף בגשם. וכאשר יתמוגג האוויר בגמר ההכאה בין המכה והמוכה, יתמוגג גם האוויר אשר באוזניים, והרגיש העצב השטוח על הסמאך בהתמוגגו. והיה זה ההרגש בעל קול בכוח, כמו הנחושת והאבן והגשמים הקשים, כי הם בכוח בעלי קול, וכאשר הכם דבר, חודש מהם קול בפועל. לא כמו הנוצה, והספוג, או התבן, או מה שדומה להם ממה שחלקיו ספוגיים הרבה.

ואמנם הקול בכוח לגשמים הקשים. ואם היו עם זה חלקלקים דקים כמו הכלים המקובבים העשויים מן הנחושת הציני, הנקראים טנגהאראת, היה זה יותר עוזר להיותם בעלי קול, כי החלקלות יחייב דחיית הקול פתאום, ויהיה בחוש יותר חזק. והשעירות יחייב המשך דבר אחר דבר, ויחלש רישומו בחוש. אמנם הקערירות יחייב המנע יציאת האוויר המוכה, וקשקושו וצלצלו, עד שיהיה האחת להברות רבות, ויתחדש לו כדמות ההברה המתחדשות, כשיצק הצועק במקום מקובב, או בין הרים גבוהים מונעים מלכת האוויר המוכה לפנים, וייסוג אחור, ויהיה ממנו ההברה [-הד].

13. ומין החושים החמשה -

הראות, והוא השגת הכוח אשר בחלק המוקדם מן הרוח הנפשי אשר בשני בטנים המוקדמים מבטני המוח הבא בלחות הכפורי בזוג הראשון החלול מזוגי עצבי המוח, למה שישקע בלחות הכפורי מצבעי הגשמים הנראים, ואחר באמצעות הצבעים ישיג השטחים והתמונות, וכמה הם הנראים, ואנה הם, ומצבם. וזה העניין, רצוני הראות, ישלם בתנאי ברואה, ותניא באמצעי בין הרואה והנראה. אמנם הרואה והוא כלי ראשון יעשהו הכוח הרואה, והוא הכוח הכפורי אשר באמצע העין הדומה לברד.

ומתנאיו שיהיה בתכלית הבהירית, כדי שיוטבעו בו הצורות הנראות ולא יכנס דבר בינו ובין הנראה, כעניין מי שירדו המים בעיניו, ויתעבה הליחות הלבניית אשר לפני הכפורי, ויהיה כאלו הוא הכיס היוצא מן הנחירים, ולא יראה דבר עם שלמות לחות הכפורי.

והתנאי השני בנראה, והוא שיהיה בעל מראה, לא כאוויר אשר לא יתהפך בגשם צבוע. **והתנאי השלישי** באמצעי, והוא שיהיה בהיר ג"כ כמו האוויר המלוטש והזך והמים הזכים.

14. [החוש המשותף]

ואלה החושים אשר זכרנום הם צופים לכוח המתעורר ומרגליו, יביאו על הנפש עניינים, ישלח הכוח המתעורר על הקרוב או על הרחוק אל דבר המוחש. הנה הם א"כ עובדי הכוח המתעורר. אחר היה מאת השם יתברך ששם לאלה החושים החמשה שורש ממנו יצאו ואליו יבואו מושגיהם. והיה לו בעבור זה, שישפוט בחוש אחד משפט כבר היה נמסר אל חוש אחר.

וזה הכוח אשר ישולחו ממנו כוחות החמשה יקרא -

החוש המשותף, והוא נמצא לבעלי חיים הבלתי מדבר כל שכן למדבר. בו ישפוט האדם שזאת העוגה הנראית הירוקה מחוץ, הלבנה בפנים, היא לחם, והוא היותר נאות שבמזונות לו. ושזה המין הצהוב המהיר להתפרך הוא צבר והוא מר, והעין תשפוט במתוק ובמר אחר שיהיה המשפט בזה אל הלשון. וכן תשפוט בשזה האיש הלבן הוא המנגן ערב הקול. ולולי זה הכוח היינו צריכים בכל מזון נצטרך אליו, לטעום כל דבר נראה, אולי יאות לנו, ונהיה משתמשים בדברים מרים, ואחרים מזוהמים או ממיתים, עד שנפגע באשר נרצה אחר העמל, והיו חיינו אם בלתי בטוחים, ואם בלי ספק חיי צער. וכבר נמצא החמור כשירעב ירוץ אל המספוא מהר, לא כאשר ימהר ללכת אל החול, שופט בשזה הגרגיר הלבן טוב הטעם: ויברח מן השוט המורם ממנו, שופט שבזה הגשם הנכנע אליו בחוש המשוש יש לו רשמים כך. ולולי שוב החושים כולם אל שורש אחד, לא היו המשפטים.

15. [הדמיון: החוש המצייר]

עוד היה מחסד הבורא יתברך ששם לבעל חיים כוח פנימי שני, בו יזכור רשמי המוחשים אחר היעלמם מן החוש והוא יקרא - **המצייר**, בו נשיג צורת מי שנסתר מעינינו. ונמצא כמוהו לבעל חיים הבלתי מדבר, ושהיונה השבה תשמור צורת קנה, ותעוף אליו במהירות כאשר תוכל. ואין זה הכוח אותו הראשון, כי הוא השיג עניין באיש מצוי, ואותו השיג עניין באיש נסתר.

16. [הדמיון]

עוד היה מחסד האל יתברך ששם לבעל חיים כוח פנימי שלישי הוא - **מדמה ומחשב**. כי הוא לבעל חיים מדמה, ובאדם מחשב. כי מדרכו שירכיב ויטיח מצורות מוחשות צורה בלתי מוחשת, כמו שלפעמים נדמה חצי אדם מורכב עם חצי סוס, ונדמה גרגיר שומשמן בשיעור אבטיח: ראינו גרגיר השומשמן והאבטיח, ושמן גודל זה לזה. והיה זה הכוח יברא הדברים בריאה, ולא יתנה בבריאתם האמת על כל פנים, אבל לפעמים יברא צורה כוזבת, כמו זאת אשר אמרנו, ופעמים ימציא צורה אמיתית.

כמו שיחשוב האדם, איך יהיה אפשר שיחתוך כוכב מן הכוכבים הגלגל בזמן מה, ואחר בקצת זה הזמן יראה כאלו הוא הולך הפך מהלכו, וכאלו הוא עומד, ואחר יסוג אחור, ואחר יעמוד, ואחר ילך דרך ישר, והניח לו זה הכוח בגלגל ההקפה הנחות מתוקנות נאותות, בסבתם נאמר לזה הכוח באדם - מחשב.

והכוח המדמה הוא הכנה בבעל חיים ותכליתו, וממנו יצאו פעולותיו ותעשה תולעת השני ממותרותיה תמונות כמו השקדים, ותעשה הדבורה מהצוף המוכן לעשות בו הדבש אשישים. אמנם לא מלא-דבר תעשה אשישים כי אם מן הצוף. ולא מכל חומר תעשה התולעת תמונות כשקדים, אלא ממותרותיה. אין זה הכוח בבעל חיים שכל, כי האדם ימציא מלבו בזה הכוח המצאות רבות בחומרים רבים, עד שיש לו יכולת לברוא מה שלא ברא עד הנה. אמנם הבעל חיים יראה מענינו שהוא לא בדעת ולא בכוונה ממנו יעשה הדברים, רצוני שהוא לא ישיג התועלות והתכליות אשר לו בזה. אמנם הוא בשירות ההתחלות הנכבדות שעוד נבארם במופת, והוא אשר יעשה אותו בתועלותיו, ויניח בו חריצות והשתדלות מבלתי ידיעה בתכלית המגיע מפעולתו לזה. ולא יעשה פעולתו אלא בחומרים מיוחדים.

אמנם האדם, למה שיהיה הוא בעצמו משכיל תכליות פעולותיו, ולא יעשה דבר אלא לתכלית ידוע אצלו, כל עוד שיהיה בריא השכל, יכול לעשות האשישה בשעווה ובנחושת ובברזל ובכסף ובזהב ובעצים ובאבנים, ושאר הגשמים הטבעיים כאשר יצטרך וראה היותו טוב. ואל תתמה היות הבעל חיים בשירות נמצאים אחרים נכבדים יגיעו לתכלית, ותחשוב שהדבר איננו כן, אבל הבעל חיים עצמו ישיג תכלית כל מה שיעשה, זה אינו. אלא כמו הצמח שאין בו ידיעה במה שעושה, אך בו התחלה פועלת בשכל איננו בו, אבל הוא מצווה לשירות מהתחלה משכלת בלי ספק. ותמצאהו שומר המין אשר העלה שלו גבוה כלו ככה, ואשר לו פרחים על צבע מה, או ריח מה, או טעם מה, או שעור מה, וכולו כן, ואישיו כולם שומרים אלה התמונות והשיעורים והצבעים והריחות והטעמים, וזולת זה על יחסים מתקרבים, וזה יורה לנו, שבמצאות עצמים נכבדים יתעסקו בעשיית העצמים הבלתי נכבדים, אשר לא ישכילו, ויעשו פעולות בתכלית התיקון כאלו הם משכילים.

17. [הכוח המדמה גורם לחלומות כוזבים]

ודע שזה הכוח אשר נקראהו מדמה, מבין שאר כוחות הנפש, יפעל פעולותיו בשינה, ויפעל על הצורות הנפקדות בכוח אשר נקראהו מציר, והיא שומר הצורות הנעלמות ואוצר החושים, וירכיב קצתם אל קצת, ויפריד קצתם מקצתם, וישלחם אל החוש המשותף ויהיה כאלו כבר ראה אותם הדברים. וזהו החזיונות או החלומות הכוזבים. ועוד נזכור אותם.

זזה הכוח, לפי שהוא בבחינה מה מדמה, ובבחינה מה מחשב, ולפי שאין מתנאיו שישמור הצדק, היו מחשבות האדם לא יצדקו על כל פנים, אבל לפעמים יחשוב בדברים הידועים והנעשים מחשבות צודקות וכזבות. ולזה טוב מה שנדמה זה הכוח מצד שהוא מדמה אל הכוח השכלי, רצוני הכוח אשר הוא על טבעו הראשון הבהמי. וכבר היה מהשב, וכבר נפרד בכוח אלוהי מחוץ כמו שנזכר ביכולת המחקר. ויביא הביטולים בצורות האמתות, והוא מוצא הסברות הכוזבות והדעות הנפסדות, והתאוות הבטלות, ולפעמים יביא האדם אל הנאות ואל היושר.

18. [הכוח הרעיוני – השופט]

אחר כן היה מחסד האל יתברך ויתעלה שסמך הבעל החיים בכוח פנימי רביעי, ויקרא - **הכוח הרעיוני**, במה שישפוט על דברים מוחשים במשפטים חלקיים בלתי מוחשים, כמו משפט השה, בשזה הזאב אויב ראוי לברוח ממנו, ושזה הרועה אהוב ראוי לסור אליו. ויתרחקו הבעל חיים מאישים מה, מבלי שיגיע אליו עניין התרחקו אמתת ההגעה, ויתחבר לאישים אחרים, מבלי שיגיע אצלו החיבור ההוא הגעה אמתית. והוא מועיל לבעל חיים. כי אתה כאשר תרמוז בידך אל עין הילד היונק, או אל בעל החיים הצעיר אשר לא הגיע אליו ממך מעולם נזק, סתם עיניו מיד רמה עליהם. ואם אתה תעמיד הילד בידך, ואחר תרצה לרפות ממנו, תמצאנו שיתלה בך. הנה מבואר שהוא מועיל בבעלי חיים.

19. [כוח הזיכרון]

אחר כן הבורא יתברך ויתעלה, התחסד עם הבעלי חיים, וסמכו בכוח פנימי חמישי, ויקרא- **הזכור**, ישמור לו העניינים אשר כבר נפסקה הבנתו אליהם. ואין זה הכוח מן הכוח המצייר בשום דבר. כי אותו הכוח ישמור הצורה הנעלמת מן חוש, וזה ישמור העניינים שאינו משיב לב עליהם. ומבואר, שהבעלי חיים יש להם ג"כ זה הכוח, עד היותו לו מעורב בציור, רצוני שיזכור צורה מה, ומקומות מה, יזכור מה שקרה לו מאותם הצורות או באותם המקומות מעונג או מצער. וכן נמצא הבעל החיים יברח מבתים כבר הגיע לו מהם צער, וילך אל בתים כבר השיג בהם תענוג. ואלה ההשגות העשרה, החמשה הנגלות, והחמשה הפנימיות הם נמצאות לבעלי חיים וכולם יעבדו הכוח המתעורר, יביאוהו לקרב ולהתרחק.

20. [הכוח המניע]

עוד יש בו כוח יקרא -

מניע, תנועת ההנתק ישולח ממוחו, ויבא אל העצב ויקווצה, ויתקויץ או יתפשט העצל אשר אותו העצב נאחז בו, ויתנועעו המיתרים והם קצוות העצל, ויתנועע האבר אשר אותו האבר דבק בו, ויתנועע הגשם אל מענג, או יתרחק מן הצער. וזה מין אחד מן התנועות והוא תנועת ההעתקה.

21. [הדופק והנשימה]

ולו ג"כ מין אחר מן התנועה יקרא -

תנועת הדופק והנשימה, וזה מין אחר. כי התנועה ההתקייית אשר אמרנו תלויה ברצון. אמנם תנועת הדופק היא טבעית, לא יכול הרצון למונעה או לעשותה. ותנועת הנשימה היא ג"כ ככה, רק שהבורא יתברך ויתעלה שם הריאה לקצת בעלי חיים אוצר ומכמס, למה שיכניס החזה בנשימה מאוויר קר משווה מזג הלב, עד שלא יצטרך אל תכיפת הכנסת האוויר והוצאתו כמו הדפק. לזה אפשר לו ללכת במקומות האבק והעשן וההשקע במים.

וכבר היו הכוחות אשר בבעלי חיים יותר מאשר בצמחים, שנים עשר כוחות. חמשה הם השגות נגלות, וחמשה הם השגות פנימיות, ושני כוחות מניעים. וכבר היו הכוחות [31] הצמחיות שבעה, הנה היו כל הכוחות אשר בבעלי חיים תשעה עשר. ועתה ראוי שנאמת באמת.

מופת מציאות הכוחות ושכל פועל אמנם יצא מכוח, ושפועל אחד לא

יצא משני כוחות.

ונאמר עתה בזה: ההשגות הנגלות, שקר שייוחס ריבויים אל דבר זולת התחלפות הכוחות. והמשל בזה: העין לא תשיג מתיקות הדבש, ותשיגנו הלשון, ואי אפשר שייוחס אל האותות הכלי, ואל לא-האותות, רצוני שיאמר שהלשון מפני רכותה, וריבוי עצבי הרגשו, השיגה זה, והעין להיותה יותר קשה לא תשיגנו. כי העין אין לה מהמרחק מהלשון ברפיון, מה שיחייב שלא תשיג דבר מהשגותיה, אבל לה ג"כ רפיון רב, ובה עצבים רבים. והנה תקבל רושם מהעשן והאבק, יותר ממה שתקבל הלשון אם תפגע בהם. ואחר שאי אפשר שייוחס זה אל האותות ולא האותות, ואי אפשר שייוחס אל התחלפות החומר, לפי שהדבש הוא אחד ובו מתיקות, תשיגנו הלשון ולא תשיגנו העין, הנה כבר נשאר שייוחס זה אל דבר בלתי גשמי, והוא נמצא בגרם הלשון, ואיננו נמצא בגרם העין, ובגרם העין דבר ג"כ בלתי גשמי, הוא התחלות ההתפעלות מהצבעים, וכן בשאר כלי חוש.

22. [החושים הגורמים להרגשה – חלק מבעלי החיים = עצמים]

אמנם שאלה הדברים אשר הם התחלות אלה ההתפעלויות הם עצמים, הנה מופתיהם: כי כל מה שהוא מקרה, הוא נמצא בדבר לא כחלק ממנו, בעניין שאם נסתלק לא יזיק זה לנושא, ואם נסתלק מעצם הבעל חיים שירגיש כלל, לא יהיה בעל חיים, הנה ההרגש נמצא בו כחלק ממנו, ומה שהוא בעצם כחלק ממנו הוא עצם. אמנם ההשגות הפנימיות: הנה מקביל כל פועל מהם הוא לא פועל, רצונו מקביל נדמה לא נדמה, ומקביל: נחשוב לא נחשוב; ומקביל: נזכור לא נזכור. ואם היה פועל אחד פועל כל זה, היה אם שיפעל ולא

יפעל, כי מן הנמנע שיהיה בעת אחד יפעל ולא יפעל יחד. ואם היה בעת מה יפעל, יתחייב שיפעל כל אלה הפעולות יחד, רצוני שיצייר, ויחשוב, וידמה, ויתבונן. ואם היה לא יפעל, חויב שיבטל מכל זה יחד, ואנחנו לא נמצא הדבר כן, אבל לפעמים תהיינה קצת כל אלו הפעולות נמצאות, וקצתם נעדרות, אם כן בכוחות מתחלפות תהיינה אלה הפעולות המתחלפות.

23. [הכוח המדבר והשכל]

וכבר ראוי שנאמר עתה בכוח הנקרא -

הכוח המדבר והשכל. ונאמר שהמזג כשאינו ראוי לקבל יתרון יותר ממה שזכרנו, עמד הגשם על היותו בעל החיים. ולבעל החיים מרחב גדול, כי ממנו מה שהוא קרוב מאוד מטבע האדם, כמו הקוף. כמו שבצמחים ג"כ מה שהוא מאוד קרוב מטבע המחצבים, כאילן האלמוגים יהיה אבן כשייכרת. ואם יהיה ראוי המזג החיוני לקבל יתרון יותר, היו ממנו האדם, ולו כל מה שזכרנו מן הכוחות. ועוד יותר זה הכוח המדבר אשר הוא תחלה שכל בכוח, ואחר יהיה שכל בפועל.

ונעיין ראשונה -

אם הנפש קדומה או מחודשת

כל נפש אמנם תתחדש חידוש, ואינה נמצאת קודם הגשם עצם פשוט, בלתי נתלה בחומר. ואחר כשחודש גשם, יהיה ראוי מזגו שתהיה אותה הנפש לו נפש נתלה בו, כי זה לא ימנע מאחד משני פנים:

- אם שתהיה עומדת בעצמה קודם הגשם, ואחר נתלה בגשם ותתחבר אליו, ואחר כשיאבד הגשם תאבד עמו,

- ואם שלא תאבד באבדו אבל תישאר עומדת בעצמה.

ואם היה האופן הראשון הוא האמת, היה התועלת אשר קנאתו מן הגשם שאחר הוכנה להפסד, אחר שהייתה עומדת בעצמה נקייה מחסרונות החומר כולם, ותהיה החכמה אשר תשים הנפשות בגשמים, תזיק תמיד, ולא תועיל חלילה לה מזה. [32] ואם היה האופן השני הוא האמת, רצוני שתוכל לעמוד מבלי הגשם תחלה, ומחר כשיאבד הגשם תישאר בלתי צריכה אליו ג"כ, הנה אין הכרח בה אל הגשם, אבל התלוותה בו הוא לבטלה, והחכמה לא תעשה דבר בטל - עם שהיא לא תמנע ג"כ מן הנזקים - כי כל מה שהתמידה בגוף לא תמלט מפגעיו, ומהתאבל בעת היפרדו ממנו, וכל זה היזק מאין הכרח אליו.

אבל אומר: כבר קויים שהנפש איננו גשם, אבל היא דבר ייפול אל הגשם, בה יתהווה גשם אחד, כאלו אומר יקרה אל הזרע - ויהיה צמח, ועל הטיפה - ויהיה בעל חיים. והזרע והטיפה אם היה נמנע בהם שיהיו צמח ובעלי חיים, הנה אם כן אין זה מחויב בהם וג"כ

איננו נמנע. ומה שהוא כן, הוא אפשר, וכל אפשר הוא לו בכוח הדבר אשר ילך אליו, וכל מה שיש לו בכוח דבר מה, הוא צריך אל מניע ומוציא יוציאהו מן הכוח אל הפועל, כמו שהתבאר כבר במופת. הנה בהכרח יהיה במציאות דבר מה, ישפיע על גשמים מה צורות מתחדשות, ויצאו מהצורות אשר היה להם ראשונה, על אלה המתחדשות. ויהיה הזרע צמח, והטיפה בעל חיים, אחר שכבר בוטל שיתנועע הדבר מאליו.

זוה המניע ברצון האל יתברך. אם שיהיה גלגל, ואם שיהיה מלאך באמצעות גלגל, הוא לו כמו כלי. ואם היה גלגל, אמנם יתן בלתי עצמותו ובהתחלף תנועותיו בלי ספק. כי אם יתננה בעצמותו המופשטת, ועצמותו היא נמצאת, הנה כל עוד שתתמיד עצמותו, יתחייב שתתמיד על צורה, ושתהיינה כל הצורות נמשכות מציאותם לצורת השמים, ואנחנו לא נמצא הדבר כן. א"כ בעצמותו המופשטת לא ישפיע הגלגל צורה, רק בתנועתו, וזהו התחלת חכמות המשפט בכוכבים, והוא מוזהר בתורה. לפי שהיו הראשונים מאמינים שהכוכבים הם התחלות הדברים הקורים.

אמנם אחר שכבר התבאר במופת אשר נזכרה עוד, שלכוכבים מניעים, ושהמניעים כולם יכלו אל מניע ראשון, ושהכוכבים עובדי הגזרה האלוהית, כמו שקראם הכתוב: משרתיו עושי רצונו, הנה אין לחוש בזה כפי הפנים האלה. וכבר מצאנו רבותינו ידברו ברשמי הכוכבים על זה הדרך, תמצא זה במסכת שבת.

ונשוב אל מה שהיינו בו ונאמר: אם היה גלגל מקנה הצורה בחלוף תנועתו, וכל תנועה גשמית על כל פנים תכלה אל בלתי גשם, אחר שכבר קויים שמניע הגשם איננו גשם, אם כן לגלגל מניע, והשפעת הצורה ישוב אל עצם בלתי גשם בהכרח. וזה המשפיע ברצון האל יתברך כבר ישפיע אל גשם צורה, ואחר תפסד, כי החכמה תגזור שלא ימנע דבר מן הטוב ממי שראוי לו, ואפילו זמן מעט, וזה יותר טוב מהיותה בטלה לעולם. וכבר ישפיע על גשם מה צורה, אחר באותה הצורה תקנה בסבת הגשם שלמות, ישמרה מן הכיליון לעולם, כמו שתדע עוד. זהו היותר טוב, ממה שנאמר בחידוש הנפש. אחר נשוב אל הנפש האנושית בפרט, ונשלים האמתתה, ונאמר, כי אליה שתשכיל המושכלות הכוללות מבין שאר הבעלי חיים.

וביאור זה: שהחמור יכיר שזאת השעורה אשר יראנה ערבה, ושהבית אשר היה בו אמש, מצא בו טוב, ושישמור רושמה וירוך אליהם, ושזה העיר ראוי לקרב אותו, וזה הזאב ראוי לברוח ממנו. ואלה כולם משפטים חלקיים. כי בראובן ושמעון ולוי עניין משותף לזה ולכל אדם, וזה עניין כולל לא יבינהו בעל חיים זולת האדם. ועוד נוסף לך קצת ביאור בזה.

וג"כ אליו שיוציא המלאכות ויבדיל בין המגונה והנאה במידות והנהגות הבית והמדינה, וזה נגלה בלתי צריך לקיים. ולזה הייתה הנפש האנושית כאילו היא מתחלקת לשני כוחות, כוח עיוני בו תשכיל העצמים הפשוטים הנכבדים, אשר יקראו בלשון התורה מלאכים, ובלשון הפילוסופים השניים; ושכלים מופשטים - ועוד נקיימם לך מן השכל ומן הכתוב. ובזאת ההבטה אשר לה אל זה הצד, תעלה אל מדרגת השלמות בידיעות מדרגה אחר מדרגה ואופן אל הצד השפל, רצונו צד העולם הארצי, בו תנהיג ההנהגות הנכבדות החשובות.

ושאר הכוחות אשר בו ראוי שיהיו נשמעים לזה הכוח בעלי ההנהגות הנכבדות, ולא ישתמשו התאוה ולא הכעס [33] אלא בשיעור שיצווה זה הכוח המעשה הדברי. וכבר קיימנו לך שכל הכוחות הם עובדים למתעורר, והמתעורר יעבוד לזה הכוח הדבר והעיוני [המעשי] במה שיחבב אליו דברים וימאס אליו דברים, וזה הכוח הדברי המעשי יעבוד הכוח העיוני מלאכותי ובמה שיתן לו המעשים והנהגות, ויכבד מידותיו וינשא עצמיותו, ויהיה לקבל מן העצמים הנכבדים יותר מהיר ויותר חזק ההכנה. הנה נמצאו מיני הכוחות הצמחיות, והחיוניות, והכוח האנושי המעשי, עובדים הכוח האנושי העיוני, הוא המדבק בינו ובין המלאכים והאלוה יתברך ויתעלה. ואליו תגיע החכמה, ודי לה, כי לא ימצא בעולם הטבע כוח יותר נכבד מזה, ולא כוח יעבדהו זה.

ונאמר עתה -

אם הנפש אחת או רבות

אמנם שנפש ראובן איננה נפש שמעון, הנה בזה אין אנחנו מסופקים, כל שכן שנספק אם נפש האדם והסוס אחת או לא. אמנם מקום הספק הוא, מה שחשבו על **אפלטון** שבאדם נפש צומחת, ואחרת חיונית, ושלישית מדברת, כל אחת מהן לבדה, ובמקום לבדו. ואם היה הדבר כן, תהיה נפש הצומחת תשמש בכלי הצמיחה, בגידול, וההזנה והולדת הדומה, רצוני שורשים וענפים, ולא תצטרך אל אסטומכא וכבד ועורקים. ומצד שהיא צריכה לזה, איננה הנפש אשר בצמחים, רק נפש אחרת תעשה נפש חיוני. ומאשר התחלפו הפעולות התחלפו הפועלים, וכל התחלה לפועל אחד הוא הכוח, וכל התחלה תורה על הכוחות, ותשמש באחד בעת מה, ובאחר בעת אחרת, הוא נפש. והגשם החיוני יהיה א"כ הגשם, אשר כאשר היה מזגו יותר מקבל החשיבות מן הגשם אשר הוא צומח לבד, היו לו כוחות הבעלי חיים מוסף על כוחות הצמח, והיו הכלים הנעשים ג"כ בפעולות הצמח על זולת מה שהיו עליו בצמחים לבד, כי כל זה אמנם הם כוחות לנפש אחת. וכבר תספר על עצמה ותאמר: התאויתי כך, וכעסתי מכך, למה שדמיתי כך, ותמהתי מזה, וזה לפי שהיא אשר תשמש בכל אלה הכוחות.

כתובים מעידיים

כבר נמצא ספרי הנבואה מעידיים ברוב מה שזכרנו. אמנם תחילה, הנה מציאות נפש צומחת, ונפש חיונית, והם על הרוב, יקראו התחלות הכוחות הצמחיות **נפש**; והתחלות הכוחות החיוניות **רוח**; והכוח המשכיל הדברי - **נשמה**. אמר יתברך ויתעלה כי נפש כל בשר בדם היא [ויקרא יז יא], וייחס אליהם התאוה, באמרו יתברך: רק בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר [דברים יב טו], ואכלת בשערך בכל אות נפשך [שם יב יא]. וייחס אליה החטאים והפשעים והפעולות הבהמיות, באמרו יתברך הנפש החוטאת היא תמות [יחזקאל יח ד], נפש כי תחטא ונכרתה הנפש ההיא [ויקרא ה כא], ולא נמצא לעולם שיאמרו נשמה. אמנם מה שחשב שהדם הוא הנפש, נמשך לנגלה הכתוב האומר כי הדם הוא הנפש, כי בדם הוא הנפש [דברים יב יג], כמו שאמר יתברך ויתעלה כי נפש כל בשר בדם הוא. וכבר יקרא לשוננו הדבר בשם דבר אחר ידמה אליו, כמו שיקרא הצבע עין, לפי שהוא נופל על העין, ויקרא ג"כ לשון העם שפה, וג"כ לשון, ואמר על הכוח הכעסני: אל תיבהל ברוחך לכעוס [קהלת ז ט], כל רוחו יוציא כסיל [משלי כט יא], ומושל ברוחו מלוכד עיר [משלי יו לב], ואמרו על כוח הדברי, נר ה' נשמת אדם [משלי כ כו], כל הנשמה תהלל יה [תהלים קכ ו], ונשמת שדי תבינים [איוב לב ח]. [34]

אמנם היות הכוחות כענפים לנפש, הנה תמצאם יפילו על כוחות הנפש, ומחשבותיה שמות השריגים, וזה באמרו לכן שעיפי ישיבוני [שם כ ב]: בחנני ודע שרעפי [תהלים קלט כג].

וממנהגם שיקראו הכוח המדמה **חזיון**: בסעיפים מחזיונות לילה, בחלום חזיון לילה, לפי שזה יעשה החלומות כמו שאמרנו, ועוד נבארהו. ויקראו הכוח המצייר **רעיון** באמרו: ורעיוני לבבך תנדע [דניאל ב ל], אל יבהלוך רעיוןך [שם ה י], שגיא רעיוני יבהלונני [שם ז כח].

ויקרא הכוח המחשב **מחשבה**. ובבחינת הוצאת הדברים המצואים בו יאמר ולחשוב מחשבת. [שמות לא ד] ויאמרו על המלאכה אשר לא יקדם כמוהו אבל היא מוצאת מחדש: **מעשה חושב**. והמרמות והתוך, והוא אשר יקרא התחכמות יותר, **תחבולות**, כאמרו: כי בתחבולות תעשה לך מלחמה [משלי כד ו].

ויאמר יתברך על המדמה הבהמית **יצר** [דברים לא כא]: כי ידעתי את יצרו [בראשית ח כא], כי יצר לב האדם רע מנעוריו.

אמנם הנפש תהיה צומחת לבד, וכאשר נשלמה יותר היו לה כוחות חיוניות ג"כ, וכאשר נשלמה יותר היו לה כוחות דבריות, וזה במאמר הכתוב: בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושינו [תהלים צה ו], מלפני הבהמות ומעוף השמים יחכמו [איוב לה יא]. ועניין עושונו הוא יתכוון נוסף בו מזולתו, וזה כמו אשר עשה את משה ואת אהרון [שמואל א יב ו], זה היום עשה ה' [תהלים קיה כד], ואמרו: מלפנו מבהמות ומעוף, המ"ם ב**מ**בהמות,

ומעוף, היא המ"ם אשר בעניין יותר מזה, כמו המ' אהב את יוסף **מכל** בניו [בראשית כז ג], או נהרות דכים **מקולות** מים רבים [תהלים צג ד].

הנה כבר תראה שהכתוב מעיד שאנחנו מיוחדים על הבעלי חיים בתוספת עניין. וכבר מצאנו בכתוב התחלפות הכוחות, ושמות החלקים השלשה ושהם כמו החלקים אשר לנפש, והם הצמחיות, והחיוניות והדבריות. ועוד מצאנו בכתוב חידוש הנפש ג"כ באמרו: אשר עשה לנו את הנפש הזאת [ירמיה לח יו], ויפח באפיו נשמת חיים [בראשית ב ז], אמנם השארות הנפש המדברת אחרי המוות באולי שיתבאר בפרק אחר זה.

מאמר א פרק ז

באשר הכוח המדבר איננו גשם ולא כוח מכוחות הגשם; וביאור צד התלותו בגשם, ושהגשם הכרחי במציאותו ראשונה ובהשלמתו; ואיננו הכרחי בהשארותו, ושהוא לא יפסד ולא יעתק.

נאמר שהאיש אשר לו התבוננות מה, יבין מעצמו שהוא ישיג בין ראובן ושמעון עניין מה ישתתפו בו, הוא צורה האנושית. וכן בין אישי כל המינים ישיג צורות משותפות להם. וג"כ ישכיל מושכלות אחרות כוללות מופשטות מחומרים, כמו מה שישכיל שכל שני דברים שווים לדבר אחד שהם שווים, וכל שני קוים ניצבים על קו, ויעשו הזויות הפנימיות פחות משתי נצבות שהם יפגשו, ורבים מן הדומים לאלה העניינים. ואחר שישכיל אדם אלה הצורות המושכלות והכוללות, הנה אם ישכילם בכלי גשמי, קָלב או המוח, ישיגם במתחלק. וכן אם ישיגם בכוח גשם, אחר שכבר התאמת שכוחות הגשמים בעלי תכלית, לפי שכל גשם בעל תכלית, ואי אפשר שיהיה בעל תכלית בכוח בלתי בעל תכלית. ואם שכנו אלה המושכלות הכוללות משכן מתחלק, והסתבכו והתפשטו בו, התחלקו בהתחלקו.

ויהיה ההיקש כן:

אם היו המושכלות הכוללות שוכנות בדבר מתחלק,
הנה הם ג"כ מתחלקות.
אבל אינם מתחלקות,
הנה לא ישכנו במתחלק.

ואומר:

אם ישכנו בדבר בלתי מתחלק,
הנה לא ישכנו בגשם ולא כוח בגשם.

ומופת אלה ההקדמות, אם שכל גשם מתחלק, הנה כבר ביארנוהו במופת, במה שעבר.

אמנם שהכוח הגשמי מתחלק, הנה זה מופתו:

הכוח הגשמי,
אם שיהיה בגשם, ואם שלא יהיה בו.
ואם לא יהיה בו,
איננו כוחו.
וכבר הונח כוחו.
זה חלוף.
הנה כוח הגשם הוא בגשם.

וכבר יתבאר זה לנו עוד לעין, וזה אצל התעסק האדם במשיכת דבר או דחיית דבר, כי הוא יוכל לעשות מזה בידו, יותר ממה שיכול באצבעו, ובשתי ידיו יותר ממה שיכול לעשות באחת מהן. הנה יורנו זה על שכוח הגשם מסתבך בגשם. ואחר שהוא בגשם מתפשט, כהתפשט החום במים החמים, והלובן בבגד לבן, הנה הוא מתחלק בהתחלק משכנו, והצורה הכוללות המושכלת [אם הייתה] הולכת זה המהלך, רצוני שתשכון בגשם, או כוח גשם, הנה היא מתחלקת.

ונעיין עתה, ואם לא יעבור בשכל, שיתחלקו המושכלות הכוללות. וכבר הרגיש השכל שהם לא ישכנו במתחלק כלל, והתחלק לא יושכל אלא לגשם, או השטח, או הקו, או הזמן, או המקום, או המספר, או התיבות. ובכלל, אחד מנושאי הכמה אשר זכרנום, כי אלה הם מתחלקים בעצמם. וכבר יושכל ההתחלק לדברים ישכנו בגשמים כלובן בבגד הלבן, או החום במים החמים. ואנחנו נשיג מעצמינו כי כשנשכיל הצורות הכוללות, לא נשכילם על שהם דבר מאלה המינים אשר לכמה, ולא על שהם איכויות נשואות בגשמים על כל פנים. אך אמנם נקחם מופשטות מהחומר לגמרי. וזה כשהשכלנו הצורה האנושית, שהיא כן, בשתהיה שיעור מה, או לבן, או שחרות, או במקום פלוני, או בזמן כך, או עומד, או יושב, לא יהיה אדם אלא מי אשר לו אותו שיעור, או התמונה, או המראה, או הוא בזה הזמן, או על זה המצב, ולפי שמצאנו אנשים על שעורים ותמונות ובעלי מקרים מתחלפים, ובזמנים ובמקומות ועל מצבים מתחלפים, ידענו בשכל שאין דבר מאלה לצורה אנושית כל עוד שיקחה השכל מופשטת ערומה מכל זה. ואחר שהיא ערומה, הנה לא תתחלק, הנה לא תשכון במתחלק, וכל גשם מתחלק, הנה איננו בגשם.

1. [הנפש האנושית משכילה עצמה]

ועוד, אם הייתה הנפש האנושית משכלת מושכליה בכלי גשמי, לא תשיג עצמותה. וזה שהמושגים אשר אמנם יושגו בכלי גשמי, ימצא בהם הכלי הגשמי אמצעי בין המשיג והמושג.

המשל בזה: שיבוא אל הנפש מראה גשם מה או תמונתו, וזה שעין השיגה זה ראשונה והביאתו אל הנפש, וזה בקול ימצא נקב האוזן הנקרא סמאך, הוא אשר יקבל ראשונה הקול, והיא תביאהו אל הנפש. וכן בשאר המושגים אשר יושגו בכלי גשמי, הכלי הגשמי הוא אמצעי בין הנפש והדבר המושג, ואין אמצעי בינינו ובין עצמותינו, ולא בין דבר מן הדברים ובין עצמותו, כי עצמותו הוא הוא, ואיך יהיה בינו ובין עצמותה, אמצעי והוא הוא?

ועוד: הכלי המשיג לדבר לא ישיג עצמותו.

המשל בזה: שהעין תראה הדברים אשר מחוץ מבלי תראה עצמותה, וכן שאר החושים אשר ישלמו בכלים גשמיים, ימצא הכלי הגשמי ישיג הדבר ולא ישיג עצמותו. ונמצא האדם,

וכל שכן כשיהיה לו ידיעה בניתוח, ישיג כל כלי גופו, ואבריו הפנימיים כמו החיצוניים, ולא ישיג זה באחד מאלה האברים.

ועוד, כשישכיל האדם הוא עניין, ושישכיל שהוא ישכיל, עד שיהיה לו הפרש בין מה שישכילו ובין מה שיסכלו היא עניין אחר. כי החמור והשור ושאר בעלי חיים, כשיראו - בעיניהם יראו, ולא ידע[ו] בעצמם שלמות היותם רואים. וכאשר יחסרוהו, ג"כ לא ידעו שחסרו דבר. אך אמנם הם לא יראו לבד, וכן כשידמו, לא ידעו שהוא דמיון. וכאשר יחשבו, לא ידעו שהוא מחשבה.

והאדם לבד א"כ ישכיל, וישכיל שהוא ישכיל. ואם היה אמנם ישכיל בכלי גשמי, הנה שישכיל שהוא ישכיל, הוא דבר נוסף על שהוא ישכיל, ולא יהיה זה בכלי גשמי. כי אם היה זה בכלי גשמי, שיהיה אמצעי בין שישכיל ובין מה שלא ישכיל, א"כ בקצת העתים ישכיל, ולא ידע אם ישכיל אם לא, כי הכלים והכוחות אשר בהם, יפעלו פעולותיהם בקצת העתים ובקצת לא, ואחר שישכיל בכלי מה, ושישכיל שהוא ישכיל בכלי אחר, הנה כבר אפשר שיובדלו בקצת העתים, וכמו שאפשר שישמע בעת מה ולא יראה, או יראה ולא יטעם כן אפשר שישכיל מבלי שישכיל שהוא ישכיל. וזה בטל, בלתי נראה כן. ואם היה בכלי אחד ישכיל וישכיל שהוא ישכיל, כמו העין דרך משל יושגו בה המראים, ויושב בה החום והקור, הנה כמו שאפשר בעין שתשיג בקצת העתים אחד מאלה מבלי האחר, כן יהיה אפשר שישכיל האדם ולא ידע אם ישכיל אם לא, וזה בטל בלתי מפורסם.

ועוד: אם יהיה האדם ישכיל מושכליו בכלי גשמי, הנה ייעפו ויחלשו כשישתמש בהם בהשגות המושכלות הנפלאות, כמו שיקרה לכל ההרגש שיחלשו בהרגישם המורגשות הגדולות הרושם. כמו העין כאשר תראה אור השמש הנוצץ, או האוזן כשתשמע הקול המבהיל. ואין העניין במושכלות כן, אבל כל מה שתתעסק הנפש לאמת המושכלות הנפלאות העמוקות להשיג, תתעסק על פועל זה, וישוב לה קניין, ותהיה יותר קלה ויותר חזקת ההכנה לעלות ממושכל נפלא אל מושכל יותר נפלא, כמו שיעלה אדם מכל מה שישגיח מחכמת התשבורת אל כל מה שישגיח בחכמת התכונה, עד שיגיע אל חכמת מדידת הארץ והשמים מבלי ששיגהו בזה לאות או חולשה.

וכבר ימצא מן האנשים מי שיתכוון אל חכמות וקנות אותם בזקנה, ותהיה נפשו בעליה בתוספת שלמות, וגשמו וכוחותיו נסוגים אחור, ויורנו זה על הוא ישכיל מושכליו [לא] בכלי גשמי ולא בכוח גשם. והנפש לא תהיה נמצאת כלל קודם הגשם בלתי נתלית בחומר, ואחר כן למה שנזדמן גשם לנמזג ידמה לה, נתלית בו.

כי זאת אם היה כן, לא ימלט אם שתהיה נפש האדם כולן אחת או רבות.

ואם הייתה אחת, הנה הנפש החכמה אשר לראובן היא הנפש הסכלה אשר לשמעון, והנפש הצדקת אשר באחד מהם היא הנפש הרשעה אשר באחר, עד שתהיה הנפש חכמה, סכלה, צדקת, רשעה יחד, וזה שקר.

ואם היו הנפש רבות, הנה ההפרש שבין האחת מהן לאחרת יהיה אם בדבר מקרי, ואם בדבר עצמותי. **ואם הובדלו בעצמותיות**, אי אפשר שתהיינה כלן נפש אדם, לפי שעצמות זאת אם היה להיותה נפש אדם, היה עצמיות האחרת להיותם בלתי נפש אדם, הנה א"כ אינם נבדלות בדבר עצמותי. **ונשאר שתהיינה נבדלות בדבר מקרי**, ולא יקרה בעצם פשוט כלל, ולא תהיינה נבדלות ג"כ בדבר מקרי ולא תהיינה אחת ולא תהיינה רבות, ואין צד להיותן כלל קודם הגשם אבל הן מחודשות בחידוש גשם.

2. [איך מתחדש דבר גשמי?]

ואמנם קודם חידוש הגשם לא ימלט עניינם מאחד משלשה דברים, וזה: שהיא אם שתהיה מציאותה **מחויב**, ותהיה נמצאת קודם הגשם, וזה כבר ביטלנוהו, ואם שיהיה **נמנע**, ואם היה כן לא תהיה נפש אדם נמצאת לעולם. ונשאר שיהיה מציאותו **אפשרי**, ומציאותו בכוח. וכל יציאה מן הכוח אל הפועל יהיה בתנועה, ותנועה לא תהיה אלא ממניע, זה המניע הוא המשפיע הצורות על החומרים, והנפשות על הגשמים. ולא נחקור הנה אם זה המשפיע ראשונה ובלי אמצעי הוא האל יתברך או אם אלה הפעולות תצאנה מאל יתברך באמצעות מלאכים ממונים ברצונו ובמאמרו על אלה הפעולות, כי זה עוד ייזכר ויתבאר במופת מן השכל ומן הכתובים במקום אחר.

3. [נותן הצורות]

אבל אשר נאמר עתה הוא, שזה הדבר אשר נקראהו נותן הצורות, לא יתכן עליו דבר מן התארים המגונים כלל, כמו הכילות או העוול או מה שדומה לזה, ולא יהיה הוא המשפיע על גשם מה נפש הנביא והפילוסוף, ועל גשם אחר הנמלה או התולעת, בכילות על זה ובוותרנות על אלה.

אך יהיה בחומרי הגשמים הפרש, ובמזגיהם התחלפות והבדל: כי קצת המזגים יהיה בהם מהרוע והמרחק מהשווי בעניין לא יהיה אפשר שיקבל אלא צורת המחצבים לבד,

וקצתם שהוא יותר קרוב ויהיה אפשר שיקבל נפש הצמחים, וקצתם יהיה ג"כ אל השווי יותר קרוב, ואפשר שיקבל נפש הבעלי חיים.

וקצתם והוא היותר קרוב מן המזגים אל השווי, ויותר רחוק מפשיטות האיכויות הנמצאות ביסודות, אפשר שיקבל נפש האדם. והיא הנפש אשר אם נשלמה והצליחה יהיה שתשכיל

המושכלות הכוללות, ושתבדיל בין המגונה והנאה במעשים, ושתוציא המלאכות. ואלה השלמויות הם בילד מיד שיולד בכוח, ואחר כן יגיעו לו בהערה אלוהית הידיעות הראשונות אשר אין מחלוקת בהם, כמו שכל שני דברים שווים לדבר אחד שהם שווים, וכמו המנע התקבצות המקבילות בנושא אחד מצד אחד, ובזמן אחד וכאלה רבות.

וקצתם, יושמו שורשים מונחים, כחכמת התשבורת, וקצת בחכמות אחרות. אחר כן האדם יעלה מן המדרגה הזאת אל הקדים הקדמות ועשיית ההיקשים, והתלמדות המושכלות מצד הדברים הידועים והיא מדרגה שלישית. וכבר הסכימו העם לקרא שכל האדם קודם הגיעו הראשונות אליו: **שכל בכוח**, ולקראת אותו אחר הגיע לו הראשונות: **שכל בפועל**, ולקראת אותו אחר הגיע לו החכמות: **שכל נקנה**.

4. [תפקיד הגשמי והחושיים]

ואלה המדרגות, לולי הגשם לא יעלה מהשפלה שבהם אל היותר עליונה כלל. וזה, כי אם לא יהיה גשם לא יהיו חושיים, ואם לא יהיו לו עיניים לראות בהם, לא ראה שהיין רותח בחביות, וימלא מקום יותר קטן וישפוט כי הכמה מקרה והגשם עצם. ואם לא יראה שהגשם יתלבן פעם, ואחר יפשיט לבנו וישחר או יקנה צבע אחר, ופעמים יתחמם, ופעמים הופשט ממנו החמימות והוא בכל זה נשאר על גשמיותו, לא שפט שכל גשם עצם, וכל איכות מקרה. ואם לא יראה ראובן ושמעון, וזה הסוס, ואותו האחר, לא ישפוט באשר בין ראובן ושמעון שתוף בעניין, ישיגהו השכל מופשט מחומר ראובן או שמעון, וכן בין זה הסוס ואותו האחר.

הנה החושיים הדריכוהו על המושכלות ואל הפשטת העניינים המתחייבים קצתם מקצת, עד שישפוט בשזאת האבן עצם, וששטחיה מקרים, ושזה הנייר עצם, ולבניותה מקרה. ובשכל יחלק מה שלא יחלק בחרב, ובשכל יחבר מה שלא יתחבר באופן מאופני התחבולות. כי השגתו בכל איש מאישי האנשים משותף להם וכן בכל מין, הוא קבוצ נפרדים, אין דרך לדבר אחר שיקבצם, והוא ג"כ יפשיטם מן החומרים הפשטה שאין כמוה, אחר שהדבר המשפיע לצורות ישכיל מה שישפיעהו, וישכילהו מופשט מן החומרים קודם שיתרבו [שיתחברו] בחומרים, ולהגעת המציאות אשר בפועל להם.

אמנם היותם בשכל המשפיע הוא סיבה להשפעתם אל החומרים, ולהגעת המציאות אשר בפועל להם, ואין היותם בשכל האדם סבה לזה. וזהו הפרש שבין שתי ההשגות. וזה היה צד ההכרח אל הגשם האנושי רצוני שיהיה לו חושיים, ילך בהם אל ידיעת הנמצאות הכוללות. ואחר הגיע זה התועלת אין הגשם הכרח. בהשארת הנפש, כי אין כל נמצא גשם, וכל שכן הנמצאים אשר ישכילו, ואין נמצא אחר גשמי ישכיל כלל מצד גשמיותו.

5. [הקשר בין הנפש והגוף]

וכבר התבאר במה שקדם כי זאת הנפש אשר תשכיל, איננו כוח מכוחות הגשם וכבר די בזה בשהיא לא תאבד באובדן הגשם, כי מה שהוא זולת דבר אחר, לא יתחייב שיאבד באבדו. אמנם אנחנו נוסיף בזה ביאור ונאמר ונעשה היקש על הפך סברתנו, ואחר נראה ביטולו, ונאמר:

הנפש האנושית תאבד באובדן הגוף, וכל מה שיאבד באובדן דבר אחר, הוא נתלה בו באופן מאופני ההיתלות.

הנה תהיה התולדה:

הנפש האנושית נתלית בגשם האנושי באופן מאופני ההיתלות.

ואם נראה כזב התולדה, הנה אחת מהקדמות ההיקש כוזבת. אמנם הגדולה, והיא האומרת שכל מה שיאבד באובדן דבר אחר הוא נתלית בו באופן מאופני ההיתלות היא צודקת, הנה הקטנה, והיא האומרת שהנפש האנושית תאבד באובדן הגוף, היא הכוזבת.

ונמנה עתה מיני ההיתלות, ונאמר שלא ימלט התלות הנפש בגוף מאחד משלשה מינים:

אם שתהיה הנפש קודמת, ואחר יגיע הגשם על הגעתה,

ואם שיהיה הגשם הוא הקודם ואחר תשיג הנפש מושגיה,

ואם שיהיה המציאות להם, שהם יחד.

וקדימת הנפש לגשם, רצוני שתהיה בפועל השלם, ולא יהיה גשם, כבר ביטלנוהו, ומזולת שנבטלהו, אבל יהיה אפשר קיומו, יהיה מופתו ממה שנאמר, וזה: כי כמו שאפשר שתצא הנפש בפועל השלם, בלא גשם, כן יתכן זה פעם אחרת אחר אובדן הגוף.

ואם היה התלות הנפש בגשם על שהגשם קודם, אחר כן השיגתו הנפש, לא ימלט עניין הנפש ג"כ אז -

- משיהיה הגשם קודם לה מבלי שיהיה הגשם סיבה לה,

- ואם שיהיה קודם לה והוא סיבתה.

ואם היה הגשם הקודם לנפש מבלי שיהיה סיבה לה, אבל כקדימת האיש הזקן לנער, הנה כבר בטל ההיתלות ביניהם, וכאשר בוטל ההיתלות, לא יתחייב שיאבד זה באובדן זה, כמו שלא יתחייב שימות הנער במות הזקן, מפני שביניהם זה העניין לבד, רצוני שהזקן הוא קודם בזמן.

ואם היה עם קדימת הגשם סיבה לנפש, והסיבות ארבעה: **צוריית וחמריית ופועלת ותכלייתית.**

ובטל שיהיה הגשם הוא פועל הנפש.

אבל העניין בהפך: רצוני שהנפש, ובפרט הצומחת, היא פועלת הגשם, בהבאתה הטיפה, והגדלתה, ושנותה אותה בכוח המשנה ובשאר כוחותיה עניין מבואר-נגלה. ויותר רחוק

מכל רחוק שיהיה הגשם חומר הנפש או צורתה, אחר שכבר בארנו שהנפש היא צורת הגשם.

וג"כ בטל שיהיה הגשם תכלית הנפש, לפי שתכלית הדבר הוא שלמות הדבר, ויהיה החומר אשר לדבר והיולי שלו הוא תכלית, ואשר בעבורו נמצא צורתו. וכבר קויים שהצורה הוא שלמות המחובר מן היולי וצורה [וחומר], והוא תכליתו, והוא משימה אותו מה שהוא. וכבר נתבטל ג"כ שיהיה הגשם תתלה הנפש בו, על שהנפש הוא הקודם.

הנה נשאר על שהם מצטרפים. ואם היה המציאות להם בעניין לבדו, והוא לכל אחד מהם מציאות לבד בלתי מציאות האחר, והם עם זה מצטרפים כאב והבן, הנה לא יאבד אחד מהם באבדן האחר, ואמנם יאבד באבדן אחד המצטרפים עניין ההצטרפות כאשר מת האב ונשאר הבן ונאבד עניין האבות. ואם היה עניין המציאות לגשם והנפש הוא עניין ההצטרפות אשר במצטרפים מבלתי שיהיה לכל אחד מהם מציאות בשלמותו, עד שיהיה אמרך נפש וגשם כאמרך אבות ובניות, היה הגשם והנפש שניהם מקרה, וזה בטל.

א"כ הנפש האנושית הכרחית להתלות בגשם. אכן אנשים רבים יחשבו, שהתלות הנפש בגשם הוא על שהנפש צורת הגשם, ולא ימצאו גשם מהגשמים המוחשים יפסד ותישאר צורתו. וישפטו בחיפוש, שכל גשם לו צורה, וצורתו תאבד באבדו.

והקש החיפוש נפסד. כי האומר אותו, אם יאמר, לפי שכבר ראה בעל חיים מת, שזה הבעל חיים ימות, לפי שהוא בעל חיים, ויעשה הקש כן:

הבעל חיים הוא האדם והסוס והחמור והשור וכך וכך, וחפש כל בעלי חיים שאפשר, וכל אדם וסוס ושור וחמור וכך וכך כולם ימותו,

הנה זה הבעל חיים ימות.

לא ימנע:

אם שתפש זה הבעל חיים אשר בין ידיו בכלל מה שחיפש,

או לא תפש.

ואם היה, [39] כבר תפש אותו, ושפט בשהוא ימות, הנה אין זה הקש יצטרך על זה, אחר שכבר פשט המשפט בו.

ואם לא חיפש [-תפש] אותו, הנה אמרו הבעל חיים הוא כך וכך, הוא בלתי מצוי אלא באותו אשר כבר נמצא משפטו, והוא שפט בדומה לו, על מה שלא נמצא, והוא סברא. עם שאנחנו כבר קיימנו שהנפש האנושית איננו צורת גשמו כלל.

אמנם בטול הגלגול אומר: אמנם [בביטול הגלגול אני אומר]: אם היה לאיש הנפש הראוי במזגו המחודשת עם חידוש מזגו, ועוד זאת הנפש אשר כבר נפרדה מגשם, היה לאיש אחד שתי נפשות, וזה הדבר לא ישער בו אחד מעצמו לעולם, רצוני שישער שיהיה לו שתי עצמיות. ואם היה אמנם הגיע לו הנפש המוסרת מאיש אחד לבד, ולא תהיה ראוי לו זאת

הנפש בעינה עד שיהיה המזג ג"כ הוא הוא, הנה לא יאמר ההעתק, רצוני שהייתה נפשו באיש אחר, אבל יאמר יחזור הוא הוא בעיני, והיה נמצא מוחש אחר העדרו מן החוש, וזה דבר לא היה לעולם, ולא יעבור שיהיה. ונשים בזה מספיק במה שכווננו עליו.

כתובים מעידים במה שקדם

6. [הישארות הנפש]

כבר ראוי עלינו שנעיין בזה הדבר יותר מעיוננו בכל עניין זולתו, רצוני שנבאר שתורתנו תגזור לנפשות השארות, ושמהלכם אל הצלחה או אל צער. לפי שקצת הטוענים עלינו יבזונו לפי שבתורתנו לא ימצא בה גמול ולא עונש אלא עולמי, כמו שבא בסדר אם בחוקתי, בעניין ואם לא תשמעו אלי, ואם לא תוותרו לי. כי אתה תמצאם כולם עונשים בזה העולם, וכן מה שיקדם להם מהיעודים על השמועה, הם גמולים בעולם הזה.

7. [הגמול בעולם הבא]

ונאמר בתשובת זה, כי התורה לנפשות כמו הרפואה לגופים. וכמו שהרופא אם קיבל עליו לרפאות אנשי מדינה בכללה, או גליל בכללו, רבו בו החולים, ומהם חזקי הצער ומהם קלי הצער, הנה מן המחויב עליו להשגיח בשקועים בחולי יותר. אמנם אשר חוליים קל, מעט מן ההשגחה מספקת להם. כן התורה אמנם רצתה בהבטחה והיעוד הנאות להמון יותר, לפי שהם רוב האנשים, ואם ידובר עמהם בדבורים הנאותים ליחידים סגולות, נחלשו שכליהם, ונבוכו רעיוניהם. ולזה באו הפסוקים כפשטם, ועל זה נאמר דברה תורה כלשון בני אדם.

ועם כל זה לא תמנע מזכור השארות הנפש החשובה, ואבדן הנפשות החטאות, מזה מאמר הכתוב: ויתהלך חנוך אל אלוהים ואינו כי לקח אותו אלוהים. אין זה מיתה כמיתת מי שקדמו, אבל הוא הפרד מזה אל הצד האלוהי, באופן זר עלינו. ואם היה מיתה, יאמר עליו: וימת, כמו שאמר על זולתו. ולא היה בלא ספק, אלא כדרך מה שקרה ג"כ לאליהו זכור לטוב, והוא שיותך הגשם כלו, ותישאר הנפש במחיצת המלאכים.

ושני אלה האנשים, חנוך ואליהו, כבר העידו עליהם הכתובים בביאור, שצדקתם הביאום להינצל מן המוות הנהוג ולהיותם במחיצת העצמים הפשוטים הנכבדים אשר נבאר במופת מציאותם. והנביא בעל התורה ע"ה, אף על פי שהיו רוב דבוריו המוניים, בהיותו מתפלל יתבאר מדבורו עצמיות הנפשות והישארותם. וזה באמרו: אל אלוהי הרוחות לכל בשר [במדבר כז טו], ויתבאר בהתחננו לבוראו, שיש הנה אם גמול ועונש, וזה באמרו יתברך ויתעלה: וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם [שמות לב לד]. עד שאחד החכמים מזולת אומותנו, למה ששיער מי שיעד טוב מהם יעודם אחר המוות אמר: תמות נפשי מות ישרים

ותהיה אחריתי כמוהו [במדבר כג י], עד שהנשים בעלות תבונה היו יודעות בזה, כמאמר אביגיל לדוד ע"ה: והייתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלוהיך ואת נפש אויבך יקלענה בתוך כף הקלע [שמואל א כה כט]. ובהעיר האומה לקבל התורה אמר יתברך ויתעלה: נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, ואת המוות ואת הרע [דברים ל טו], ויאמר יתברך ויתעלה על יד יחזקאל ע"ה דבר בשבועה: חי אני נאום ה' אלוהים אם אחפץ במות הרשע, כי לא אחפץ במות המת נאום ה' אלוהים השיבו וחיו [יחזקאל יט לב].

8. [ייעודי הנביאים הם יעוד לנפש]

ואלה החיים אשר ייעדו אותנו בהם משה ויחזקאל ע"ה. אינם חיי הגשם, כי גשמי הצדיקים והרשעים תכליתם המוות, ואינם אלא חיי הנפש. ונמצא החכם שלמה ע"ה יאמר בפירוש: ישוב העפר אל הארץ כשיהיה והרוח תשוב על האלוהים אשר נתנה [קהלת יב ז]. ויבאר בגמול ובעונש באמרו: ודע כי על כל אלה יביאך האלוהים במשפט [שם יא ט], ויאמר בחתימת מאמרו: כי את כל מעשה האלוהים יביא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע [שם יב יד]. ואמר אביו ע"ה דבר שדומה הפך זה, והוא באמת מסכים לזה, וזהו אמרו לא המתים יהללויה ולא כל יורדי דומה [תהלות קטו טז], והוא אמנם יקרא מתים, ודומה, ושאל ומה שדומה לזה, הרשעים, כמו שיאמר יתברך ויתעלה: כי לא אחפץ במות המת. ולזה תמצא דוד ע"ה יסמוך לאמרו לא המתים יהללויה, אמרו: ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם. ועל זה הדרך אמר חזקיהו ע"ה: כי לא שאול תודך מות יהללך לא ישברו יורדי בור אל אמתך, חי חי הוא יודך כמוני היום אב לבנים יודיע אל אמתך [ישעיה לח יח ושם], ירצה, שהוא למה שדבר בבחרותו, וקודם שלמות תיקון מעשיו, לא היה בטוח, מהיות מאותם הנקראים מתים ויורדי בור.

וכן תמצא ב'למנצח לבני קורח מזמור', אשר תחילתו הוא: שמעו זאת כל העמים [תהלים מט ב ושם]. תיאר שם אובדן הרשעים כאבדן הבהמות, באמרו: כצאן לשאול שתו, מות ירעם, וכו', אחר שתיאר שמירת האל יתברך אותו מכיוצא בזה, באמרו: אך אלוהים יפדה נפשי מיד שאול כי ייקחנו סלה, ואמר ג"כ בידך אפקיד רוחי פדית אותי ה' אל אמת [שם תהלים לא ו].

ודע כי מלת לקיחה באמרו: כי ייקחני סלה, ואחר כבוד תיקחני [שם עג כד], כי לקח אותו אלוהים [בראשית ה כד], ה' לקח אדנך מעל ראשך [מלכים ב' ב ה], הנרצה בכלם, הגיע הנפש במחיצה המלאכים. וזהו אמרו יתברך בנבואת זכריה, כי אשר אליו מהלך הנפשות הנכבדות, הוא היות במחיצת המלאכים. וזהו אומרו יתברך ליהושע בן יהוצבק: אם בדרכי תלך ואם את משמרת תשמור וגם אתה תדין את ביתי וכו' [זכריה ג ז] ואמר דניאל ע"ה: והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע [דניאל יב ג]. ומאמר האל יתברך לנביא ע"ה: ומות בהר

אשר אתה עולה שם ונאספת אל עמך [דברים לב י], לא תמנע זאת האסיפה משתהיה, היאסף הגשם אל קברי עמו, או היאסף הנפש על עמה. אכן לא היה קברו ע"ה עם עמו, הנה היה היאסף הנפש אל עמה בלי ספק. וכמוהו בכל מקום שבא וייאסף אל עמיו.

9. [ההסכמה לסבול צער בעולם הזה עדות לעולם הבא]

ובאמת לולי הסכמתם והאמתתם בחלק העולם הבא לא סבלו צער העולם הזה, עד שסבל דניאל ע"ה שהושלך לגובא דאריותא, וחנניא מישאל ועזריה שהושלכו בנורו יקידתא, והנביאים ע"ה אשר הרגתם איזבל הנאמר עליהם: בהרוג איזבל את נביאי ה' [מלכים יח יג], וכל אותם שהרגו נבוכדנאצר, ונבוזר-אדן, ואנטיוכס, וטיטוס, ואנדריאנוס, כולם על ייחוד השם, והם בדור הנביאים וחסידיו עולם, וכבר קויים להם גמול העולם הבא. ולולי זה לא סבלו אלה הייסורין, עד שמי שניצל מהם מן ההריגה, עונה והוכה, כמו שיסופר מירמיהו ע"ה: ויטבע ירמיהו בטיט [ירמיהו לח ו]. ותמצא משה רבינו ע"ה סבל טורח האומה עד שאין להוסיף עליו, כאומרו: כי תאמר אלי שאהו בחיקך [במדבר יא יב].

ואין ספק כי לולי היותו מייחל עניין עולם הבא, היה יותר טוב המנוחה בעולם הזה. וכן תמצא הנבואה מבוארת השאר לנצח נועם הצדיקים, והשאר לנצח צער הרשעים באמרו: לחיי עולם וכו' [דניאל יב ב]. וזה אשר ישובח בו המלך הישרן באמרו: ימים על ימי מלך [41] תוסיף וכו' [תהלים סא ז], ובאמרו חיים שאל ממך נתת לו וכו' [שם כא ה], אם היה החיים בזה העולם, זה כזב גמור. ותמצא שאול מלך ישראל ע"ה יאמר מבקש הנסתרות משמואל ע"ה, ויאמר לו שמואל למה הרגזתני להעלות אותי ויאמר שאול צר לי מאד [שמואל א' כ טו], ואחר הגיד לו שמואל ע"ה הנסתרות אשר ידועות אצל האל יתברך והמלאכים, כמו שהיא ידוע. ואם הייתה נפשו ניתכת, לא היה דבר מזה. ומי שיימשך אחר הפסוקים, ימצאם מסכימים להרבה מאמרים דומים לאלה המורים על השארות הנפש האנושית אחר המוות, אם בצער אם בתענוג, כפי הראוי לה. אמנם קדמונינו אשר קבלו מהנביאים הרבו לדבר בזה. וכבר סבלו הייסורין בזה העולם לתוחלת חלקם בעולם הבא מהאל יתברך, כמו מה שנמצא ר' חנניא בן תרדיון שנשרף באש, ור' עקיבא בן יוסף נסרק גופו במסרקאות של ברזל ושאר הרוגי מלכות. הנה כבר תראה כי מי שיטעון עלינו שאין אצלנו חלק לעולם הבא, הוא חומס ומתעקש עלינו.

מאמר א פרק ח

באשר השמים חיים מדברים ושתנועותיהם תנועות נפשיות ברצון, ושכוונתם בזה להודות לאל יתברך.

1. [הגלגלים]

עצמי השמים רבים, יודעים זה בעלי חכמת התכונה. ואשר מצאו מהם בעיונם הוא, שהם תשעה, לא פחות. וכבר אפשר שיהיו יותר. וכולם יתנועעו סביב הארץ תנועות מתחלפות, מלבד התנועות אשר לגרמי כוכבי לכת בעובי גלגליהם, כי אינם תנועות סביב הארץ. אבל על היקפים, קראום **גלגלי ההקפות**. וכל גלגלי כוכבי לכת ימשול עליהם כוח הגלגל הראשון. ולזה יתנועעו כולם בתנועת הגלגל העליון. וכן כל גלגל מהם ג"כ אין כוח כל חלקיו כוח אחד ולא שווה, אבל בו חלקים שהם יותר גיבורי כוח, וחלקים הם יותר חלושי כוח, לפי שבהם חלקים קורעים, וחלקים נקרעים, והקורע יותר חזק הכוח בלי ספק מן הנקרע. ומכלל הגלגל ייפרד גלגל. חציו נוטה אל הצפון, וחציו נוטה אל הדרום, הוא חזק הכוח משאר גרם הגלגל. לפי שהוא יקרעהו ותתנועע בו התנועה, אשר אל תלי כוכב וזנבו.

2. [גלגל יוצא מרכז וגלגל הקפה]

עוד מזה הכדור הנוטה ייפרד כדור יוצא המרכז, נושא לגלגל הקפת הכוכבים, הוא יותר חזק משאר גרם הכדור הנוטה, לפי שהוא יקרעהו ויתנועע בו התנועה אשר לגבנינות הכוכב ושפלתו. אחר כן מזה הכדור היוצא המרכז ייפרד כדור, מרכזו בחצי עובי הכדור היוצא מרכז, והוא יקרא גלגל ההקפה והוא יותר חזק משאר גרם הכדור היוצא המרכז, לפי שהיא יקרעהו ויתנועע בו התנועה אשר היא קרובה מתנועת האמצע. עוד בגלגל ההקפה [חסר]. . לפי שהוא יקרעהו, ויתנועע בו התנועה הנקראת תנועת ההתחלפות. ואלה עניינים ידעם הבקי בחכמת התכונה.

ויתבאר מהם שהכוכב בגלגלו כמו הלב בגשם הבעל חיים, וממנו יפוצו כוחותיו אל היותר קרוב אליו, עד שחשבו אנשים מהטבעיים שגלגלי כוכבי לכת כולם בעל חיים אחד, ושמקור כוחותיו כולם מן השמש למה שראו קשרים והתייחסויות שמורים בינו ובין השמש, יודעים אותם הבקיאים בחכמת התכונה. ואמרו אנשים שכל אחד מהם בעל חיים לבדו, ושהכוכב בורא שאר גלגלו כשאר הגשם.

3. [האם תנועת הכוכבים ברצון?]

ונעיין בהאמתת תנועות הכוכבים, אם הם ברצון כמו שאומרים, או בבלתי רצון.

ונאמר התנועות שתי מינים, מין נמשך לרצון כתנועות הבעלי חיים אשר מלמדו, ומין לא נמשך לרצון מן המתנועע, כמו תנועת האבן למטה ותנועת האש למעלה. כי האבן לא תשיג התכלית המבוקש בתנועתה למעלה [בתנועה למטה ולא האש למעלה] ואם היה מנהיג העולם יתברך ויתעלה יודע זה, והוא שם באלה הגשמים היסודיים התחלה תקרא טבע תניעם אל מקומם הטבעי ברצון האל יתברך, בבלתי ידיעה בהם לתכלית מה שיעשו. ואין האבן ושאר היסודות לבדם כן, אבל הצמחים ג"כ אשר למין מין . . . ג"כ מהם, נגלים להם תמונות מיוחדות, ומראים וריחות וטעמים מיוחדים, ופרחים ופירות מיוחדים, ובכלל, מינים מן המלאכה יעידו בכוונה דקה וחכמה מופלגת. ובהם התחלות, יזונו אותם ויולידו הדומה בהם, רצוני חומר הדומה והוא זרעם. ואמנם צורתם לא תעשה הטבע, אבל יושפעו מהתחלה יותר עליונה, בה הרצון והחכמה, לפי שהם תחת העצמים הנכבדים העומדים על שמירת סידור העולם ברצון האל יתברך. וכן העוף הרובץ על הביצים, ויסבול העמל והיגיעה אשר בזאת העבודה, מאין ידיעה בתכליתה מה יעשה, ואם היה לה בעצמה תכלית, והוא לא ידעהו.

ונאמר עתה, שדעת הפילוסוף האמתי, שהגשמים השמימיים גשמים חיים, לא החיות אשר בו ההזנה, והגידול, והולדת הדומה, ולא אשר בו החוש, אלא חיות בו יתנועעו ברצון תנועות מצב והעתק.

4. [אנשים סכלים מסרבים לקבל תנועת גלגלים מרצון]

אכן זה הדעת כשישמעו אותה האנשים הסכלים ירחיקוהו ויברחו ממנו. כי הם חשבו, שכל חי על כל פנים יתנועעו ועכ"פ יהיה בתנועתו התחלפות במהירות ואיחור, ולכת הלום, ושוב לאחור, והמשך לתנועה מנוחה. לא ישגיחו שלצמחים נפש, והם לא יתנועעו. ושהתחלת המציאות כולו יתברך ויתעלה, ואיננו גשם ולא במקום. כל שכן שיעתק ממקום אל מקום, כל שכן שיתנועעו תנועות שיש בהם חלוף, כי כל זה נמנע עליו יתברך.

ואמרם שכל חי עכ"פ יתנועע ממקום למקום ועכ"פ יהיה בתנועתו התחלפות הוא מאמר בטל. ואמנם יקרה להם זה. מצד סכלותם בתנאי הקדמות המופת, ואחד מהם הוא שיהיו התארים עצמותיים למתוארים, ואם היה ההעתק עצמותי לחי ונכנס בגדרו, לא היה אפשר שיהיה חי בלתי נעתק, ואמנם אחר שהוא תואר מקרי בו, הנה כבר ימצא לקצת מה שהוא חי, זולתו קצתו.

ואלה נמשכו אחר המורגל מתנועות הבעלי חיים, שהם תנועות חלקיות נפסקות, נמשכות אחר זולתם, ולמנוחות, ומאשר לא ימצאו תנועות השמים כן, חשבו שהם טבעיות, ולא יתעוררו אל שאשר חייב זה כלו, היא בתנועות הבעלי חיים המורכבים, דברים רבים:

מהם, שתכליות תנועותיהם תכליות חלושים נפסדים הם בעת מה טוב והצלחה ובעת אחר איננו כן. ומהם שהמחשבות תקרנה ויעוררו אל התנועה, ואחר יגלה להם כזב המחשבה, ויתחייב להם העזיבה והמנוחה.

ומהם חולשת הגשם, ודרישת הנפש לתור לו מנוחה.

ומהם עניינים יביאו מחוץ ויעוררו על התנועה התגברות וניצוח, עד שכאשר יסתלקו תתחייב המנוחה, או מעיקים יעיקו מתנועה הכרחית, עד שכאשר יסתלקו תהיה התנועה, עד שאמרו קצת חכמיהם, כאשר יבחר הבוחר היותר טוב, אין בינו ובין המוטבע הפרש.

וזה הקש הפילוסופים בהיות השמים חיים ומתנועעים, והמתנועע לו מניע, הנה לשמים מניע. ותושם הקדמה ויאמר:

לשמים מניע,

וכל מניע גשם, הוא אם נפש, אם טבע.

הנה מניע השמים: אם נפש ואם טבע.

אחר נאמר אם הייתה תנועת השמים טבעית, היה החלק אשר יתנועע מן המזרח אל המערב, כשיגיע אל המערב יעמוד בו, וכן שאר החלקים יחויב שיעמדו במקומות אשר יגיעו אליהם, אכן אין דבר מחלקי השמים יעמוד במקום אשר יגיע אליו, הנה תנועות השמים בלתי טבעית.

אמנם החולקים להם בסבת ברחם ממה שאינו מורגל, רצוני שיהיה בעל חיים בלתי מתחלף התנועות, ובלתי המשך אחר תנועתו מנוחה, יהיו מסופקים בזה ההיקש, ויאמרו שהגזרה השופטת בשכל, מה שיתנועע תנועה טבעית ישרה, הוא אשר כשהגיע אל מקומותיו הטבעיים לו נח בהם, אמנם הגשמים המתנועעים תנועות טבעיות סביביות, מדי הגיעם אל מקום עזבוהו, וילכו אל זולתו כבר מסופקים בזה [43] ההיקש עד שנשיב לעשות להם הקש מהחכמה האלוהית אחר שנקדים הקדמה, ונאמר: שמעלת יסוד הגרמים השמימיים על יסוד האדם, והוא היותר נכבד שבנמצאים המורכבים מן היסודות, מעלה מבוארת, ביאור נגלה בגדלם ואורם, והתמדת הישארותם, כל שכן יתרון מעלתם על הבעלי חיים הפחותים כתולעת והיתוש והפרעוש.

ונאמר אם היה מנהיג העולם יתברך ינהיגו בחכמה וביושר, הנה ראוי שיתן ליותר חומר נכבד הצורה היותר נכבדת, וצורת כל חי יותר נכבדת מכל מה שאינו חי, הנה לשמים חיות יותר נכבד, מחיות הבעלי חיים המורכבים. אלה ההקדמות לא יכחישם אלא מתקש, אבל העניין כמו שאמרו קצת חכמיהם, שמן הראוי, שיהיה ערך שכלנו אל שכלי הכוכבים, ערך גודל גשמנו אל גודל גשמייהם, וזכות עצמינו אל זכות עצמייהם.

כתובים מעידים במה שקדם

אמר דוד ע"ה השמים מספרים כבוד אל וכו', יום ליום יביע אומר וכו', אין אומר ואין דברים וכו' [תהלים יט ב ושם], ירצה שהם מדברים לא הדבור החיצוני מן השפה ולשון, לזה אמר אין אומר ואין דברים, אלא הדבור הפנימי, אשר לו מדרכו, שישכיל שהוא לו. ואמר ע"ה וצבא השמים לך משתחוים [נחמיה ט י'], הגיד שהם תמידי העבודה לאל יתברך, והעבודה לא תהיה אלא מבעל שכל. ושלמה ע"ה למה שזכר תנועת הגלגל העליון, הפועל הלילה והיום באמרו: זרח השמש ובא השמש, ואל מקומו שואף זורח הוא שם [קהלת א ה ושם], ואחר זכר תנועת גלגל המזלות ותנועת כוכבי לכת על קוטביהם, בצאתם אל הצפון והדרום, באמרו הולך אל דרום וסובב על צפון, ואמר סובב סובב הולך הרוח ואל סביבותיו שב הרוח. ורוח, הנה אם שיהיה נפש או רוח, אך איננו רוח, כי הרוח לא תניע השמים, ואין לתנועת הרוח סדר, הנה אמנם ידבר מן הנפש המניעה השמים. ומי שעיין בתחילת יחזקאל במעשה מרכבה ויביט אמרו ע"ה על הארבע חיות: דמות אדם להנה [יחזקאל א י ושם].

ועוד אומרו: ודמות פניהם פני אדם ופני אריה מהימין לארבעתם ופני שור מהשמאל לארבעתם, ופני נשר לארבעתם, ואומרו: ודמות החיות מראיהן כגחלי אש, ואמרו: וגבותם מלאות עיניים, ואמרו: ולא יסבו בלכתן, איש על עבר פניו ילכו, עם אמרו: והחיות רצוא ושוב, ואמרו: ומראיהם ומעשיהם כאשר יהיה האופן בתוך האופן, ואמרו אחר כן [וכו' שם ז יג], לאופנים להם קורא הגלגל באוזני ואמרו: ובלכת החיות ילכו האופנים אצלם, ואמרו: ובלכתם ילכו ובעמדם יעמודו ובהינשאם מעל הארץ ינשאו האופנים לעומתם, כי רוח החיה באופנים, מי שיביט אלה הדברים כולם, יתבארו לו מהם דקדוקים, לא נבארם אנחנו, כי קדמונינו ע"ה מנעונו מזה באמרם: כל שלא חס על כבוד קונו ראוי הוא שלא בא לעולם. ומי שהוא בעל שכל יעיין באמרם: אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו.

וכאשר יעיין המעיין בברכת המאורות המחויבת עלינו בכל בוקר, ומאמר מי שקבע אותה, פינות צבאות קדושים רוממי שדי, תמיד מספרים כבוד אל וקדשתו, תתברך ה' אלוהינו, ואומר בורא קדושים עד המחדש טובו בכל יום תמיד מעשה בראשית, ידע שדעתנו בתורתנו מסכמת עם הפילוסופיא האמיתית בזה ובזולתו.

נשלם המאמר הראשון. תהילה לאל. [44]

מאמר ב

1. הקדמה

המאמר השני והוא הקדמה וששה עקרים.

העיקר הראשון: בשורש האמונה.

העיקר השני: באחדות.

העיקר השלישי: בתארו יתברך, ומה שיתואר בו בהעברה המונית, ומה שיתואר בו בהעברה סגולית, וביאור הקושי לתאר יתברך בתואר אמתי עצמותי.

העיקר הרביעי: בפעולותיו יתברך ובסדור המשך הנמצאת ממנו.

העיקר החמישי: באמונה האחרונה, והוא האמונה בנביאים ע"ה ובקבלה, ובתנאים אשר בהם יתאמת ויקויים דבר הנביא, ויחויב להאמינו, ובתואר מיני הנבואה, וחלוף מדרגות האנשים בה.

העיקר השישי: באמונה [בשיתופים] וההערה על אמות [אמתות] שכל מה שידומה עליו הוא נאמר בדרך העברה והוא נבדל ממנו.

זיכרון ההקדמה:

2. [המצאות דבר או השתלמותו – עדות לתכלית שיש בו]

כשיראה בדבר מה מציאות אחר העדר, ושלמות אחר חיסרון עם סדר והדרגה עד שיגיע תכלית מה ויעמד אצלה, נודע שאותה התכלית הוא המכוון.

ומשל זה בזה המציאות אשר תחת גלגל הירח. היותר חסר שבו במדרגה, מציאות החומר המשותף ליסודות הארבעה, כי הוא אין לו מציאות בעצמו, אלא באחת צורות היסודות, ואין מציאותו בעבור עצמו, אלא כדי שיהיה מרכבת לאחד היסודות.

והמציאות היותר טוב מזה, היסודות עצמם. כי כל אחד נמצא בעצמו, בו אותו, אשר קראנוהו היולי, כבר הגיע בו צורה, אלא שזה ג"כ לא נקחהו מפני עצמם אלא להיות המורכבים ממנו, כי הוא חומר בצירוף על המורכבים.

והמציאות היותר טוב מאלה, מה שהורכב בארץ מן העשן והאד. ורצוני באמרי עשן, לא עשן האש, אלא אדים יבשים, כי העשן והאד כשיתמזגו וישארו בבטן הארץ, לא ישיבו ארץ אחר כן, אבל יישארו עד שיפעל בהם פעמים חום מבשל, ופעמים קור מקפיא, והיו מהם המחצבים והאבנים. אמנם המחצבים, לפי שהיה חומר האד במ יותר גובר, והוא יותר לח, ולזה הם נרקעים בפטיש, אמנם האבנים, הנה ממה שחומר העשן בהם יותר גובר, ולזה הם יבשים, בלתי נרקעים בפטיש. ואלה כולם קרובי הטבע מטבע הארץ, לזה אין בהם מן הכוחות הפועלות והמתפעלות דבר גדול.

והיותר טוב מזה במציאות, מציאות הצמחים כי בהם הזנה וגידול והולדת הדומה.

והמציאות היותר טוב מזה. מציאות הבעלי חיים הבלתי מדברים, כי בהם תוספות על מה שבצמחים כוחות חיוניות ונפשיות.

והיותר מעלה שבמיניהם במציאות, האדם במה שלו מן הדבור. ואחר האדם לא מצינו מין יותר מעולה מדרגה ממנו, וידענו שהוא המכוון בזה המציאות הטבעי, ושכל מה שזכרנו אלו יהיה היותר נכבד לא יושפעו עליו הצורות והכוחות היותר נכבדות, אבל כל מה שהגיע מזג מה הושפעה עליו צורה נאותה לו. כי אם היה המכוון דבר יותר עליון מדרגה מן האדם, היה זה הדבר נמצא. אבל אינו נמצא, הנה אין המכוון בזה המציאות אשר תחת השמים דבר יותר עליון המדרגה מן האדם. ואם היה המכוון דבר פחות מדרגה מן האדם מכל מה שזכרנו היה המציאות עומד אצלו, אמנם אינו עומד אצלו, הנה אין המכוון האחרון והסבה התכליתית זולת האדם.

ואלה היקשיים אמתיים תנאים מתדבקים, שנינו בכל אחד מקביל הנמשך, והוליד מקביל הקודם, ובוטלה [45] ההנחה.

וכן נאמר באדם שבו כוחות צמחים, עליהם במדרגה הכוחות הנפשיים, ולמעלה מהם הכוח המדבר, ולא נמצא למעלה ממנו כוח אחר, אם כן יהיה הוא המכוון בו, ואותם האחרים מרכבות ומצעות קצתם לקצת. אי אפשר לכוח המדבר בלעדיהם, כמו שכבר התבאר.

זזה הכוח המדבר לו שני פנים:

אופן למעלה, בו יקבל מן המלאכים החכמות,

ואופן למטה, בו ישפוט שאר כוחות הגשם, ולא יניח דבר שיעשה בו יותר מדאי, או בלא סדר.

3. והחכמה הוא יתרון האדם ותכליתו.

והחכמות רבות זו למעלה מזו, והמכוון בכולם הידיעה באל יתברך ויתעלה. וגשם האדם בהמתו ומצעו אל האל יתברך ויתעלה. אמנם קצתם ירצו להאכיל הבהמה מספוא רב, והם אשר תכליתם המאכל והמשתה. וקצתם ירצו ליפות אוכפה ורסנה וכסותה, ואלה הם אשר תכליתם יופי המלבוש. וקצתם יעלו ויכלו ימי חייהם בכמה חוליים אפשר שיקרו לבהמה, ואיך יושמר בריאותה, ויתרפא חוליה, וטבע העשבים והמזונות המועילים והמזיקים, ואלה הם הרופאים. ולא אומר שחכמתם פחותה, אבל היא נכבדת מאד, מועילה בזה העולם. כי האדם יתמיד בה חיי העולם הזה, אשר בו יגיע אל השלמות ואל החיים העליונים. והוא מועיל בעולם הבא, מצד שיציל הרופא הנכבד עובדי האל יתברך מן המוות והאבדון.

[לשון ומתימטיקה אינם תכלית]

אבל אומר, שמי שחשב היותה תכלית האדם, ויכלה זמנו כלו בה לבד, הנה כבר חומס נפשו. ומהם מי שמכלה זמנו כלו במה שהוא יותר פחות מזה, כאותם שעסקם כולו הדקדוק ותיקון הלשון ולמדו אותו, ואחר ילמדוהו לאחרים, עד תכלית חייהם. ומהם מי שכילה זמנו במספר, ובמעשים הזרים, כמו האיש אשר רצה לבשל חמשה עשר רבעי תירוש עד שובו אל השליש, ובשלו עד שחסר ממנו הרביעי, ונשפך מהנשאר שני רביעים, ואחר נתבשל עד שחסר ממנו באש רובע, ונשפך ממה שנשאר שני רביעים, אל כמה ישיב הנשאר כפי ערך מה שרצה, והדומים לאלה ההבלים, אשר באולי לא יקרו לעולם, ויחשבו שבהם ישובחו בחכמת המספר, וכן בדברים פרטיים מחכמת התשבורת.

4. [דוגמה: מפתל החוטין]

ואמנם ההכרחי בהם באמת, מה שמביא אל חכמת התכונה לבד. ומהם מפתל החוטין. ואמרי מפתל החוטין, הוא שם קראו איש מחכמי הישמעאלים מדמה ענין האדם בעולם לענין איש עבד שהבטיחוהו להוציאו לחירות ולהמליכו ג"כ, וזה בשאמרו לו אם תעלה לרגל ותחוג יהיה לך החירות והממלכה, ואם תלך הדרך ויעיקך מעיק מהגיעו אליו, יהיה לך החירות לבד, ואם לא תלך הדרך, לא יהיה לך החירות. הנה לו שלשה מינים מן השתדלות:

הראשון מהם הכנות סבות צרכי המהלך, והכנת הבהמה והצידה וחמת המים.

והשני לשום מגמת פניו אל הדרך מסע אחר מסע.

והשלישי לשוטט במקום החגיגה.

ובכל אחד מאלה שלשה המינים מרחב גדול. והיותר מעט ממה שבהכנת הסיבות, פתול החוטין, אשר באולי יתפור בהם החמת, אשר באולי ישא במ המים, (וסוף, הכנת הסיבות שיגיעו כולם ותחילת מגמת פניו, הוא שום פעמיו לדרך, ואחריתו ההגעה). וכן המין השלישי ג"כ.

5. [מעלת המשפט והרפואה]

הנה אשר ירוץ מרוצת הכנת הסיבות, הוא העיון בחכמות המועילות בעולם על הרוב, הרפואה וחכמת הדינין, רצוני המכלה זמנו בחכמת הרפואה, כדי להרוויח בה מבלי שיכונן לגמול חסד, או המכלה זמנו ג"כ בחכמת הדינין לקנות לו שם וממון ושהו פקח. כי חכמת הרפואה אשר כן, וחכמת הדינין אשר כזה ישתתפו, באשר בשניהם תיקון הרעות, כי בחכמת הדינין יתוקנו הרעות הנהוגות בין בני אדם להטיב להם עסקי העולם אשר ביניהם, וברפואה יתוקנו רעות הליחות [46] ההפכיות, והזמנים ההפכיים מן השנה, זולת שאם יונחו האנשים ישרנים, אין רע ביניהם, כמעט לא היו צריכים לחכמת הדינין, ואי אפשר להם בלתי רפואה.

6. [עיסוק חסר תועלת במחקר משפטי]

וכמו שאם יכינו סבות החגיגה וההגעה אל תכלית המכוון, לפעמים יהיה בהם מי שיתעסק בפתל החוטין לעולם, אשר באולי המעט ממנו מספיק, ורובו אין צריך לו, כן בחכמי הדין, מי שיכלה הזמן וישים כל מחשבתו לעיונים הארוכים, ולשאלות הקשות ועניינים לא קרו ולא יקרו לעולם, כסבורים שהם מצרף השכל, ולטישה אליו, והוא באמת איבוד זמן. והוא טוב אם הקדים היותר הכרחי, עד שידע התורני, מה שאפשר שיבאר בו במופת אל מי שמכחיש האל יתברך, או מכחיש הנבואה, או מכחיש הגמול והעונש, או מה שאצל האל יתברך בעולם הבא, היה מה שנשאר מימיו אחר זה, אם כלה אותם באותם הדיוקים הזרים אין רע, ואין לחוש בזה.

7. [שליבים בלימוד תורה]

וכן עניין החכמים הגדולים ז"ל באמרם: הוי שקוד ללמוד תורה, ודע מה שתשיב לאפיקורוס - ואפיקורוס שם מכופרי הפילוסופים, נתייחסה כת המינות כולה אליו.

ואשר ירוץ מרוצת ההליכה מסע אחר מסע, ויכלה פעמי דרכו זה אחר זה, הוא זיכור הנפש והטהרה מאיכות הפחיתות ותולדותיהן אשר נזכרם במאמר השלישי מזה הספר.

ואשר ירוץ מרוצת ההגעה, והוא שלימות הידיעה באל יתברך. והיודע בו, הוא היותר הנכבד שבחכמים, בידיעה יותר נכבדת, לידוע יותר נכבד. ומי שיקרא זה העניין, לא יקווה שימצא בו זאת הידיעה בכללה, ולא שיגיע אליה מדרך מה שהוא כתוב, אבל מי שקראה ולא יעיין בו, ולא הגיע אליו, הוא כמי שכילה זמנו בקריאת חכמת הרפואה, ולא יצלח לרפא היותר קל בחולאים.

אבל הידיעה באל יתברך היא צורה תגיע לנפש המדברות, כשהוכנה בהסרת התארים המגונים וקנות החשובים. וכמו שכאשר הוכן גשם מה הכנה רבה, עד שהיה לו מזג עוזר, הושפעה עליו צורה לא הייתה בו כן הנפש המדברת, כאשר תדע מה שבספרים, והוכנה בתיקון המעשה, הושפעה עליה השפעות מנועם האל יתברך, והיה אל הקצה המכוון באדם. ואתה תמצא הנביא ע"ה יתאר שלמויות הכוחות השלשה אשר לנפש האנושית, ולא ישים יתרון לדבר מהם, אמנם ישים יתרון לידיעה באל יתברך ותארו. והשווה הכוח הצומח והמתאווה באמרו: אל יתהלל עשיר בעשרו [ירמיה ט כב ושם], השווה הכוח החיוני הכעסני, באמרו: אל יתהלל הגיבור בגבורתו. והשווה הכוח המשכיל המדבר באמרו: אל יתהלל חכם בחכמתו - ואם הביאם על בלתי זה הסדר - כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי.

והזהיר על ידיעת פעולותיו יתברך באמרו כי אני ה' עושה חסד, וזה, כדי שיעשה העבד דבר מה מהם, וזה באמרו כי באלה חפצתי נאם ה'. ואמר זולתו: כי צדיק ה' צדקות אהב [תהלים יא ז], ולוה נתן יתרון המשורר לחסידי בני אדם על נשיאיהם באמרו: יאמר נא ישראל כי לעולם חסדו, יאמרו נא בית אהרן כי לעולם חסדו, יאמרו נא יראי ה' כי לעולם חסדו. ובמאמר הכתוב [דברים ו ה], ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ממה שיחייב הידיעה באל יתברך, כי מן הנמנע שיאהב האדם זאת האהבה הגדולה דבר לא ידעהו, ולא נתקיים לו מציאותו. והתחלת הידיעה בו יתברך, שידע באמיתותו, שידיעת עצמותו בלתי אפשרית לנו, כל עוד היותנו בזה העולם, כי לא נדע אמתות דבר בציור, אלא בגדר או ברושם, ומה שאין לו סוג, לא יגדר ולא יורשם, אכן יודע מציאותו במופתים האמתיים, כמו שנבאר בעזרת האל. [47]

מאמר ב עיקר א

1. העיקר הראשון בשורש האמונה

אמונת ההמון היא, שלוקחים הידיעה באל יתברך מקובלת, כי הם יחשבו שמה שאין לו גשם אין לו מציאות. אמנם כאשר העירום, האמינו בקבלת האבות והמלמדים. ואם לא ייושרו יתגלגלו בלבותם ספקות ושיבושים ועליהם אמר הכתוב: יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחוק ממני [ישעיה כט יג].

ואמנם אמונת היחידים סגולות, היא הידיעה באל יתברך מצד פעולותיו. וספרי התורה יכוונו להדריך ההמון אל מדרגת היחידים, באמרו מי מדד בשעלו מים [שם מ יב], מי שת בטוחות חכמה [איוב לה לז], מי פלג לשטף תעלה [איוב לח כה], והדומים לזה. אמנם זאת האמונה לא יתבאר בה שהוא איננו גשם, רצוני גלגל, או כוכב, או מה שדומה לזה.

ואמנם אמונת המיוחדים שביחידים סגולות, להם דרך אחר, וזה, כבר התבאר במה שקדם, שכל התנועות תכלינה אל מניעה ראשון לא יתנועע, אך לא התבאר שם בביאור, אם אפשר שיהיה המניע הראשון יותר מאחד, או בלתי אפשר, ולא התבאר ג"כ אם אפשר שיהיה גשם או לא. ונאמר עתה, כי כבר התבאר שכל גשם בעל תכלית, ושאי אפשר שיהיה בבעל תכלית כוח בלתי בעל תכלית, כבר התבאר כל זה במופת.

עוד, אחר שהמניע הראשון לא יתנועע, הנה לא ישנו הזמנים יכולתו, ולא סבוב הימים כוחו, אבל הוא בלתי בעל תכלית.

ולפי שאי אפשר שיהיה בגשם כוח בלתי בעל תכלית, הנה המניע הראשון איננו גשם. ויהיה ההיקש: אם היה המניע הראשון אשר לא יתנועע, גשם, היה כוחו בעל תכלית, והיה מתנועע, אמנם לא יתנועע הנה אינו גשם. זה הקש תנאי מתדבק, הנחנו בו שהמניע הראשון גשם, ושנינו מקביל הנמשך, ומוליד מקביל הקודם. ובטלה ההנחה.

עוד נקח זה העניין אשר עיינו אליו מצד אחר, ונאמר: שהנמצאות מתחלקות אל עלה ועלול. וזה מבואר מאד, כי אנחנו נמצא האדם עילתו אביו, רצוני עילתו הקרובה. וכבר נמצאו נמצאים אפשריים, רצוני נמצאים מציאותם תלוי בזולתם, ההעדר קדום למציאותם. והסכימו הפילוסופים לקרא כל מה שמציאותו תלוי במציאות זולתו: **אפשר** המציאות, כי הוא אפשר שימצא ושלא ימצא, והמציאות הכללי מתמיד. אמנם אשר בו יתלה מציאות כל הדברים, ואשר לא יקנה המציאות מזולתו - אם היה דבר כזה - יקראוהו: **מחויב** המציאות.

ומבואר כי רבים מן הנמצאים יהיו נמצאים בכוח, ובלתי נמצאים בפועל, כצמחים בזרע, והעופות בביצים. וזה יותר אמתי בשם. האפשר מכל דבר זולתו. כי רושם האפשר הוא,

שהוא הדבר הבלתי נמצא עתה, ואם הונח אחר נמצא, או בלתי נמצא, לא יתחייב מזה ביטול.

2. **ומן האפשר המציאות שני מינים אחרים:**

אחד מהם הדבר הנמצא עתה, וכבר היה זמן מה שלא היה נמצא, ועוד יהיה זמן שיהיה בלתי נמצא: כראובן, וזה הסוס, וזה האילן. והמין השני מה שלא קדם העדר, ולא ישיג מציאותו העדר, אלא שזה איננו מעצמותו אלא מזולתו, כמו שיתבאר אחר זה מעניין העצמים אשר נקראם מלאכים, כי אלה לא יקדם למציאותם העדר, ולא ישיגם העדר. אכן זה להם מזולתם, והם מחויבי המציאות בזולתם, ואשר להם מעצמותם אמנם הוא אפשרות המציאות לבד. וכל זה יתבאר מעניינם בעיקר החמשי מזה המאמר.

אמנם אשר נאמר אותו עתה, הוא שהנמצאות מתחלקות בחלוקה הראשונה אל מחויב, ואפשר, לפי שכל דבר עולה במחשבה, ימצאהו השכל, אם **מחויב**, ואם **אפשרי** ואם **נמנע**. אכן **הנמצאות אין בהם נמנע כלל**, כי כל דבר שהיה אחר שלא היה, אם היה מתחלה נמנע מציאותו, לא נמצא לעולם, ואחר שנמצא, הנה כבר הורה ענינו על שהוא [המציאות] היה אפשר המציאות, הנה כבר בוטל שיהיה במציאות נמנע וכבר התבאר שבמציאות דברים אפשרי המציאות רבים.

3. **אמנם מחויב המציאות נאמר בו**

כי הנמצאות, אם היו קונות המציאות מאפשר המציאות, ולא יעמד העניין אצל נמצא מה, או נמצאים מה שהם מחויבי המציאות, היו נמצאים בלתי בעלי תכלית. לפי שכל אחד מהם [48] אפשר המציאות, והוא יקנה המציאות מזולתו, ויהיה למעלה ממציאתו אחר הוא יקנה לו המציאות, ויהיה עניין כולם כן, ולא ימצא אחד מהם, שלא ישיג השכל נמצא אחר למעלה ממנו במדרגה, הוא אשר יקנה לו המציאות, ולא יעמוד זה אצל דבר. ויהיו אם כן הנמצאים בלתי בעלי תכלית, וכבר ביארנו שמציאות נמצאים בעלי סדור, נמצאים בפועל, בלתי בעל תכלית שקר. ומה שהביא אל השקר הוא שקר.

הנה אין כל הנמצאים אפשרי המציאות, אבל אי אפשר שלא יעמוד העניין אצל נמצא מה, או נמצאים מה, לא יקנו המציאות מזולתם, יקרא מחויב המציאות, או מחויבי המציאות. ומה שזה תארו, הוא אשר לא יקנה המציאות מזולתו, ואשר כל נמצא שנקראהו אפשר המציאות כפי המינים השלשה, ממנו יקנה המציאות, אם ראשונה, ואם באמצעות. ויהיה המשל בזה כמו האחד במספר. כי אחד לא יוכל להסתלק ויהיה מספר נמצא, ויוכל הסתלק כל מספר והוא נשאר.

עוד, הדברים הנמנים, מהם מה שהוא קרוב יותר במדרגה אליו כמו השנים, ומהם יותר רחוק כמו השלשה, ואחר ארבעה, ואחר אלה, אלפים אלפי אלפים, ויותר רב מזה. רק שהמספר הוא דבר מציאותו בכוח, ואין לו תכלית, אמנם הנמצאים בפועל הם בעלי תכלית, כפי מה שהתבאר במופת. והנמצא אשר מציאותו מחויב, עצמותו מספיק במציאות עצמותו. והנמצא אשר עצמותו מספיק במציאות עצמותו, הוא מחויב המציאות. כי אם היה קונה המציאות מזולתו, היה עצמותו בלתי מספיק במציאות עצמותו, וכבר הונח מספיק במציאות עצמותו, הנה יהיה מספיק ובלתי מספיק, וזה שקר.

והנה מבואר מזה המופת. שהמחויב המציאות, אין עילה לו, ושהוא עילת הדברים כולם. ואחר שהתנועה שלמות למתנועה, הנה המניע הראשון אשר לא יתנועה, הוא מקנה הדברים כולם שלמותם ואשר שלמותו מגיע לו מתחילת העניין, לא יקנה אותו מזולתו.

כתובים מעידים במה שקדם

וכבר באו הכתובים מעידים בהתלות כל הנמצאים באל יתברך, ושכלם צריכים אליו יתברך, והוא בלתי צריך אליהם, כפי מה שנזכר במעשה בראשית. ואמר הנביא ע"ה: בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל ומעולם ועד עולם אתה אל [תהלים צ ב], וזה בקדמותו יתברך. ואמר המשורר ע"ה בתואר נצחיותו, והיותו בלתי צריך לאחד מהנמצאים ג"כ. המה יאבדו ואתה תעמוד וכולם כבגד יבלו [שם קך כז]. הנה כבר הסכימה התורה עם הפילוסופיא האמתית בזה גם כן.

מאמר ב עיקר ב

העיקר השני: באחדות, והוא שלשה פרקים.

הפרק הראשון

באשר על כמה פנים יאמר לדבר שהוא אחד.

אחד מהם, כשלא תהיה בו חלוקה נמצאת בפועל. וזה האופן היותר כוזב שיאמר בדבר שהוא אחד. וזה, כי על דברים שנים יאמר ג"כ עליהם שהם אחד, אם בענין עצמות, כאמרנו שראובן ושמעון אחד באנושות. ומה שהוא יותר רחוק מזה, שיאמר לראובן הלבן, ואבן לבן שהם אחד בלבן. אמנם האחדות העצמותית, ממנה רחוקה. שהאדם והאבן אחד בגשמיות, וממנה קרובה, שראובן ושמעון אחד באנושות, ואלה כולם אחדויות כוזבות, כי ראובן איננו שמעון ואם כלל אותם האנושות.

ויאמר אחד לאחד במספר, וזה האחדות יותר אמתי מן האחדויות אשר קדמו. ומהם האחד בדביק הטבעי, כגשם אדם, וזה אחדות כזב ג"כ, לראותנו אותו מחובר מאיברים רבים [49] כלים, והכלים מן המתדמי החלקים.

ויותר כזב מזה האחדות, אחדות הקבוץ, כמו שיאמר: חיל אחד וקהל אחד. ויותר קרוב אל אמיתת האחדות האחדות ההתמזגות, כי הגיעם ההפרדה בפועל אל מה שממנו נמזגו, יקשה. וזה, כאמרך תרי"אק פא"רוק אחד, והוא מחובר מארבע ושמונים סמים, וזה אחדות כוזב.

ויותר קרוב מזה אל אמתת האחדות, אחדות הגשם הפשוט, כמו האוויר, או המים, או הגשם החמישי השמימי. אבל הוא אחדות כוזב. כי אנחנו כבר בארנו, שכל גשם מחובר מחומר וצורה, ואין ראוי שיחשב בגשם, שהוא אחד באמתת אחדות גמורה.

ויותר קרוב מזה האחדות אל האמת, אחדות השטח, כי השטח אינו גשם, ולא דבר מן הגשם, אבל הוא מקרה קרה לו, מצד שהוא בעל תכלית. אך כל שטח, הנה כבר יסבול שיתחלק, וכן כל קו הוא סובל החלוקה, הנה בו ריבוי בכוח. הנה אין השטח האחד, ולא הקו האחד אמתי האחדות. הנה כבר התבאר שגשם, או דבר ממה שבגשם אינו אחד באמת. עוד נאמר ג"כ בעצמים השכליים הנבדלים הנכבדים אשר נקראם מלאכים, שאין אחד מהם אחד באמת. וזה שמציאותם, כמו שאמרנו תלוי בזולתם, ואין להם מעצמותם חיוב המציאות, אבל אפשרות המציאות, ולהם מזולתם חיוב המציאות. והם מחוברים משני עניינים, מאפשרות המציאות אשר להם בעצמם, ומחיוב המציאות אשר להם בזולתם. הנה כבר התבאר, שכל מה שיתלה מציאותו בזולתו, אינו גמור באחדות. הנה הנמצא אשר יתלה בו מציאות הנמצאים, ואשר יקרא מחויב המציאות הוא אפשר שיהיה אחד, וכבר נשאר שנעיין בזה, ונתן מופתו ברצון האל.

הפרק השני מן העיקר השני

**באשר לא יעבור שיתלו הנמצאים בשני דברים בשום צד ועניין; אבל אמנם יתלו
בנמצא אחד, גמור האחדות, נקי מכל דרכי הרבוי**

1. [דחיית כל תיאוריה שאינה מקבלת אחדות היוצר הראשון]

כבר ביארנו, כי בהכרח אי אפשר שלא יהיה הנה דבר, הוא מחויב המציאות בעצמותו, לא יקנה המציאות מזולתו.

ואם לא, היו נמצאים בפועל, בעלי סידור, בלתי בעלי תכלית, או יהיו סבות המציאות בסיבוב, והוא נמנע. ונאמר עתה, שזה המחויב המציאות אשר עצמותו מספיק במציאות עצמותו, אשר לא יקנה המציאות מזולתו, אם היה בעצמותו ריבוי מצד מה, ולא יהיה גמור הפשיטות, לא יהיה עצמותו מספיק בחיבור אותו ריבוי, ושום אותו עצמות אחד, אבל היה צריך אל מחבר יחברו, ויתלה מציאותו בזולתו. וכבר הונח שהוא אותו אשר יתלה בו מציאות הכל, ולא יתלה מציאותו בדבר. ואם נתאמת זה, רצוני שלא יהיה בקצה הפשיטות והפרישות ממיני ריבוי בחיבור או בעניין, הנה נתלה מציאותו בזולתו, ולא נתלה מציאותו בזולתו, זה חלוף לא יתכן.

ועוד, אם יתלה מציאותו בזולתו, יהיה קודם אליו בסידור דבר אחר. כי המחבר יותר קודם בסידור מן החיבור, והיה כבר הונח שהוא תחילת כל הדברים, הנה יהיה תחילה ובלתי תחילה, זה חלוף לא יתכן.

**ולא יעבור שיהיה ריבוי בשום פנים בראשון, אשר בו יתלה מציאות כל דבר, ולא יתלה
מציאותו בדבר, ואשר הוא בלתי צריך לדבר וכל דבר צריך אליו.**

וכבר נשאר שנאמר, אם יעבור בשכל, שיהיו שני דברים שניהם מחויבי המציאות, ושניהם יתלה בהם מציאות כל דבר, ולא יתלה מציאותם בדבר. ונאמר שזה בטל. וזה, כי מחויב המציאות הוא בקצה הפשיטות והמרחק מן הריבוי, כמו שאמרנו. ומחויב המציאות אין בו תואר נוסף על עצמותו, רצוני, כמו שתאמר ראובן חכם, כי ראובן הוא דבר, והגעת החכמה לו הוא דבר אחר, נוסף על עצמותו. ואין מחויב המציאות כן, אבל הוא דבר אחד אחדות גמורה מכל צד.

ואם היה כן דבר אחר, הנה אם שיהיה בו דבר מה בו יהיה זולת [50] הראשון, או לא יהיה. ואם היה בו דבר אחר, בו יהיה זולת הראשון, הנה איננו פשוט מכל צד, אבל הוא מחויב המציאות, וכבר ישתנה בו מחויב המציאות האחר הפשוט אשר אין בו שני עניינים, ויהיה זה השני בעל שני עניינים, איננו פשוט, אבל מחובר, ויהי עצמותו בלתי מספיק במציאות עצמותו, כי עצמותו מתחלפת מן חיוב המציאות (בדבר), וזה החיבור יצטרך על מחבר, הנה הוא מחובר ולא ראשון. ואם ג"כ קראנו אותו מחויב המציאות, יהיה לא אמת

ולא נכון. כי מחויב המציאות, הוא אשר לא יתלה מציאותו בדבר, וזה תלה מציאותו בדבר, הנה אינו מחויב המציאות.

ואם היה השני מחויב המציאות בתכלית הפשיטות כראשון, לא יהיה לו דבר ישתנה מן הראשון, ויהיה הוא הוא, לפי ששני דברים אשר יתדמו בעניין מה, אי אפשר שלא יהיה להם עניין אחד יהיה בו זה בלתי זה, ואם אין להם עניין בו יהיה זה בלתי זה, הנה זה הוא זה, ואיננו אמת שיקראו שנים אבל אחד.

הנה כבר התאמת שלא יעבור שיהיה במציאות שני אלוהות אלא אחד, והוא האחד אשר הוא יותר אמתי מכל אחד בעניין האחד, ושאין בו ריבוי בשום פנים.

הפרק השלישי מן העיקר השני

באשר אחדות כל אחד הוא מקרה, בלתי עובר כמוהו על האל יתברך; ונבאר שאחדות האל יתברך שבה אל ענין שוללי, עובר עליו יתברך.

נאמר ראשונה, כי האחדות בכל דבר יקרא אחד, זולת האל יתברך ויתעלה, אמנם הוא אחדות מקריית. ואחדות האל יתברך איננה מקרית אחר שהמקרים לא ישיגוהו יתברך. ומופת היות האחדות בכל אחד זולתו מקרה, יתבאר לך מן האדם על דרך משל. כי אם היה במה שהוא אדם אחד, לא יהיו הקהל אנשים. ואם היה במה שהוא אדם רבים, לא יהיה האחד אדם. ואמיתת האדם ועצמותו הוא, שהוא אדם, לא אחד ולא רבים. וישיגוהו שיהיה אחד, ושיתקבץ מהם אחדים, ויהיה הריבוי, ויסור האחדות. הנה כבר תראה שהאחדות אליו מקרה. ועוד אם היה ענין היותו אדם, הוא בעינו ענין היותו אחד, לא יעבור שיהיה אדם אחד, וסוס אחד, ואילן אחד, ואבן אחת. הנה כבר תראה שאחדות אלה הדברים כולם הוא מקרה, ואמנם יקרא כל אחד מהם אחד, כשלא יהיה עמו שני ממינו, וכאשר הגיע עמו שני ממינו, סרה אחדותו.

אמנם האל יתברך ויתעלה אחד שאין כמוהו דבר, הנה אחדותו לא תסתלק לעד, אחר שלא יצטרף אליו דבר כמוהו, ואיננו במציאותו לא ישוער בשכל. וענין שהוא אחד, הוא ענין שאין כמוהו דבר, והוא שב אל ענין שוללי. ואין אחדותו כאחדות דבר ממה שקרא אחד, אבל הוא יתברך ויתעלה יותר אמתי, מכל אחד בשם האחד. וענין היותו יתברך אחד אחדותו היא עצמותו, ישוב אל שני [51] דברים:

אחד מהם, שכל מה שזולתו בו ריבוי באופן מה אלא הוא;

והשני, הוא מצד שאין כמוהו דבר לא יתרבה עם דברים אחרים.

כי ראובן, על דרך משל, הוא אחד, והוא עם שמעון לוי ויהודה רבים, וכאשר אמרת האל יתברך והמלאכים והנבראים כולם, לא יתרבה בהם כי הוא איננו כדבר מהם. ואחדות ראובן תשוב אליו כשחסר ממנו שמעון לוי ויהודה, והאל יתברך לא בהימצא נמצאים רבים עמו בשכל יתרבה בשכל, ולא בסורם ממנו בשכל יתאחד, אבל בעצמותו הוא אחד, אחדותו היא עצמותו, לא היה לעד, ולא יהיה לעולם אלא כן. זאת היא סברת בעלי העיון האמת במה שאחר הטבע.

מאמר ב עיקר ג

1. העיקר השלישי בתארים

דע שהמאמרים או התארים היותר אמתיים על האל יתברך ויתעלה אמנם הם השלילות. כאמרך איננו גשם, ולא נתלה מציאותו במציאות דבר אחר, ואין כמוהו דבר, ומה שדומה לזה. רק שהשלילות, ואם הם מסלקות ספיקות רבות, אינן מודיעות דבר. ונאמר ג"כ שהדיבור להמון הביא לזכור תארים לבורא יתברך ויתעלה שהם על צד העברה, וראוי שיאמן, שאע"פ שנאמר כן, אינם על דרך האמת כן.

והמשל בזה ויקץ כישן ה': וכו' [תהלים עח סה], עורה למה תישן ה' הקיצה [שם מד כד], למה תהיה כאיש נדהם [ירמיה יד ט], למה תהיה כגר בארץ [שם יד ה], וכן כל מה שיתואר בו יתברך ממציאות איברים לו, הוא על צד העברה. וממה שנאמר עליו דברה תורה כלשון בני אדם. ומשל אלה ההתגשמויות: תהי נא אוזנך קשבת וכו' [נחמיה א ו] והיו עיני ולבי שם [מלכים א' ט ג], והארץ הדום רגלי [ישעיה סו א], אף ידי יסדה ארץ [שם מח יג], על כן המו מעי לו [ירמיה לא כ], כי אראה שמִיך מעשה אצבעותיך [תהלים ח ד], ומה שדומה לזה. ותמצא הכתוב ישתולל מן ההגשמה, ויעיר על שהיא נאמרת בהעברה, וזה באמרו: ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה, ביום דבר ה' אליכם בחורב.

וכן כל מה שיתואר בו יתברך מהשקפת הדברים, על דרך השקפת המשתדל להבין, כמו: ארדה נא ואראה, ויקרא ה' אלוהים אל האדם ויאמר לו איכה, כי עתה ידעתי כי ירא אלוהים אתה, לולא כעס אויב אגור, וכן כל מה שיתואר בו יתברך מחידוש דעת אחר דעת אבל אמתת הדבר כמו שאמר צופר, כי הוא ידע מתי שווא וכו' [איוב יא יא], רצה באומרו "ולא יתבונן", היותו בלתי צריך יתברך ויתעלה בידיעת הדברים להבטה והתבוננות, כי זה אמנם ימצא, לאשר ידיעתו מחודשת, ויתעלה האל מחידוש תואר לו, אבל ראוי שיודע, שזה על דרך ההלצה ההמונית. וכן מה שיתואר בו מן הכעס, ואחר כן הרצון, ראוי שיאמן בו, שהמעשה הטוב יקרב ויגיע אליו, ויבוא מזה אחר כן הצלחה יאמר לה גן עדן, וענינה שווה לענין ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה [זכריה ג ז], ושרוע המעשה ירחק ממנו, ויגיע לו ממנו אחר זה הפך הצלחה באחרונה, יאמר לה גיהנום, ושאל ותופת, ושמות כאלה. ובהתקרב אל האל יתברך או התרחק ממנו יאמר הכתוב: אשר בית ישראל עושים פה לרחקה מעל מקדשי [יחזקאל ח ו].

ואמר המשורר בתלונת זה ההתרחק: למה ה' תעמוד ברחוק, על תרחק ממני כי צרה קרובה [תהלים י א], ואמר בהתקרב: ה' מי יגור באוהליך [שם טו א]. ואמר בכתוב: כי מי הוא זה ערב לבו לגשת אלי [ירמיה לו כא]. וכמו שרוכב הים ברצו בו קרוב אל ההרים הרמים והגבעות הנישאות, נראו אליו כאלו הם מעופפים אל הפך צד מרוצתו, כן הרשעים כאשר ישערו רוע הצלחתם ורוע עניינם ידמו שהאל יתברך כבר רחק מהם, ואיננו כן אבל

הם אשר רחקו ממנו. ויקרא [52] אשר ענינו הפך ענינים יושב בסתר עליון [תהלים צא א]. ורז"ל יאמרו בזה: מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך.

2. [פירוש תארים חיוביים: אחד, אמתי, נצחי, חי]

וכבר אמרנו לך התארים אשר הם הרבה בדרך העברה. ונאמר עתה בתארים אחרים, והם שהוא יתברך האחד, האמתי, הנצחי, החי, היודע, הרוצה, היכול, ואין בתארינו אותו יתברך שהוא יודע די, עד שלא נצטרך לתאר אותו בחיות.

אבל אם יאמר אומר, שכל יודע הוא חי, כי העניין, ואם הוא כן במציאות, איננו כן בהבין אותו לאחרים. כי אם יאמר אומר שהאדם הוא גשם מדבר, לא יאמר דבר. כי הוא לא יתארהו בשהוא חי, מפני שכל מדבר חי. אך זה הוראת התחייבות, והיא הוראה בלתי נעשית אצל בעלי ההיגיון. אבל היא כמי שרצה להורות במילת הגג על הבית, ויאמר: ידוע שהגג לא יעמוד אלא על הכתלים, והכתלים על הארץ, ודבר מקובץ מן הארץ וכתלים סביביו, וגג עליו, הוא הבית, ויאמר לו שהדבר, ואם הוא כן במציאות, איננו מספיק ולא טוב להבין זה לזולתו.

וכן מי שתאר האל יתברך בידיעה, ועזב לתארו בחיים, נשען עליו הידיעה, לא יעשה הראוי, ולא הורה על דבר.

ואנחנו נבוא לעיין בתארים השמונה אשר זכרנום, ונבאר אותם במופת.

אם אחדותו, כבר ביארנוה, וביארנו שהיא אינה כאחדות כל אחד, ויאמרו בעלי העיון במה שאחר הטבע, כי אחדותו יתברך היא עצמותו, ובמאמרם צריך עיון. וזה, כי עצמותו, אם הייתה היא אחדותו, היה אמרנו: האל יתברך הוא אחד: כאמרנו האל יתברך הוא האל יתברך. ועוד כי אנחנו נדע מעצמנו שלא נשיג האל יתברך ועצמותו, כל עוד היותנו מחוברים לגשמים - ואולי שנשיג זה אחר הפרדתם, ונשיג ונאמת אחדותו יתברך, ואשר נשיג זולת אשר לא נשיג בלי ספק.

ואשר חייב המנע השגת עצמותו יתברך הוא, שאנחנו לא נדע אמיתת [דבר] אלא אם **בחוש**, ואם **בגדר** ואם **ברושם**. והחוש לא ייפול על בלתי בעל גשם, והגדר ג"כ אמנם יקום מסוג והבדל, ואין מדברים כמוהו יתברך שיקבצם גדר ויבדלו בהבדל, ואין סוגי לו, ואין הבדל לו, ולא גדר לו, ולא רושם לו.

אמנם אחדותו, הנה אנחנו למה שבחנונו עצמי הדברים כולם, לא נמצא בהם דבר ידמה לו, ידענו אחדותו על דרך זה שידענו שהיא אינה כאחדות דבר ממה שיקרא אחד, אחר שאין במציאות דבר, ואין כמוהו דבר מכל צד אחר זולתו יתברך. אכן לא יובן לנו מזה, שהוא יתברך דבר, ואחדותו דבר אחר, עד שנחשוב שבו דבר נוסף על עצמותו, או שעצמותו

מחובר מתאר ומתואר, אבל על דרך זה: והוא, שאנחנו למה שהרגשנו מעצמותו יתברך זה העניין השוללי, והוא שאין כמוהו דבר, היה זה במה שאפשר לנו הדבור בו לבדו. וכן כאשר חייבנו לו תארים רבים, צריך שלא יובן מזה ריבוי בעצמותו יתברך כאשר יובן במה שבינינו אנחנו, כשיתאר מתואר בדברים רבים. כי אנחנו כאשר נאמר באדם שהוא הגשם הניזון, המרגיש, המדבר, ידענו באמת שאלה התארים כולם נכנסים בעצמותו, ומהם קם עצמותו, והם חלקי גדרו. וכאשר נתאר האלוה יתברך בתארים רבים, לא נאמין שהם נכנסים בעצמותו, או מהם קם עצמותו. ואיך?

וכבר התבאר במופת, העלות דרך קדושתו המוגבהת מדרכי החיבור כולם. ולא שהם חלקי גדרו, וכל שכן שכבר התבאר לנו במופת [53] שהוא לא יוגדר ולא יורשם, אבל יתאמת לנו במופתים ברורים אחדותו הגמורה, ויעלה בידינו אצל בחינתנו [לבד] תארים רבים. וכמו שאשר אישוני עיניו אינם על קו הישר, יראה הדבר האחד שנים, ועל דרך האמת הוא אחד, ואמנם הוא יראה שנים לחולשת חושיו ועקמימותו, כן יקרה לשכלנו אנחנו, כשיתמידו להביט בזה העניין העצום, אשר יבלבל השכלים ויטרף הדעת, נראו לו תארים רבים, עם התאמתם, שזה מפני חולשתם מהשיג אחד אחדות גמורה, בלתי צריכה לכל זה.

והעניין כמו שאמר הפילוסוף שקושי השיגנו הדברים יהיה משני צדדים: אם מחולשת מדרגת מציאותם, כהיולי, והזמן, והמקום, וזולת זה; ואם מגודל מדרגת מציאותם, כאשר לנו יקרה אצל העיון באלוה יתברך. כי הוא נעלם לחוזק היראותו כמו השמש המאיר, עד שלא יכול העוף הנקרא זטואט לעיין עליו.

וכאשר יגלה האמת אמרנו שכל עצמותו אחת מכל צד, וכן תארו יחויב שיהיה אחד, ושיהיה הוא עצמותו, רצוני שיובן ממנו עצמותו לא שיובן ממנו דבר מה בעצמותו, וכמו שעצמותו מוסכלת אצלנו, כן זה התואר מוסכל אצלנו.

אמנם אלה התארים אשר נניח אותם אנחנו, כאשר נדבר בינינו, נבאר במופת שאין דבר מהם בטל, אבל אמת גמורה. האלוהים! אם לא מצד שדומה ריבוי. וזה הוא ענין התנצלנו ממנו.

והתואר היותר ראוי לו הוא, שהוא נמצא, ולו אחר כן תארים רבים, לא יחייבו ריבוי בעצמותו, כל שכן שהם שלילות, ולא יתרבה הדבר בשלילה. ובתארו יתברך, דבר הוא כסוג, והוא שהוא נמצא, ודבר שהוא כהבדל, והיא אשר אין כמוהו דבר.

אכן הסוג, איננו סוג. כי הסוג יאמר על כל נשואיו בהסכמה, ולא יאמר הנמצא לאל יתברך ולדבר אחר בהסכמה. וההבדל אינו הבדל, כי ההבדל הוא העניין הכוללי, אשר בו יוכללו מין מן מין, ואין לראשון יתברך סוג, ואין לו הבדל, ואמנם בינו ובין שאר הדברים שינוי, לא

הבדל. עוד ממקובץ אלה השנים אשר הם כמו הסוג וההבדל יתבאר לנו תארים אחרים רבים בלתי מחייבים ריבוי בעצמותו כמו שנבאר לך.

ואחד מהתארים אשר לו כפי דעתנו הוא, שהוא אחד. וכבר ביארנו במופת שעניין זה אין כמוהו דבר. ומהם שהוא אמת, ויותר אמת מכל אמתו בעניין האמת. וזה יתקיים אחר קיום שהוא לא יתנועע, וכבר קיימנו זה. ולא יהיה אחר העדר, ולא שלמות לו אחר חיסרון. ואי אפשר שיושכל תאר מתארי השלמות שאינו קצור בו, ולזה התנצל משבחו באמרו: ויברכו את שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהילה [נחמיה ט ה]. וכן נקרא: נורא תהילות, ר"ל אשר נורא המהלל כאשר יהללוהו. ואחר שכבר קיים שהוא לא יתנועע, ולא ישנוהו הזמנים, ולא יחליפוהו העתים העוברים והעתידיים. הנה הוא תמידי, נצחי בשלילת התנועות ממנו.

ונבאר שהוא האמת הגמור, כמו שיאמין האדם שהשמים כדוריים ויובן ממנו זאת האמונה אמת. ואם הגיד אדם שהמטר היה אתמול בעיר פלונית, ונמצא הדבר כן, אמר זה המאמר אמת. וכל נמצא כאשר יתואר בשהוא נמצא, כתוארנו הנפש בשהיא נמצאת ושכוחותיה נמצאים ושהשכל נמצא. כשנחקור זה ונמצא כן, נאמר שאלה המאמרים אמת. ובנמצאים, מה שהוא תמידי המציאות, ומהם מה שהוא בלתי תמידי המציאות. והתמידי המציאות ובלתי תמידי המציאות והוא אשר עתה נמצא, אלא שהוא בלתי תמידי המציאות, כשיתארו שניהם בשהם נמצאים, היה התואר אמת זולת שהוא תואר מתמיד לתמידי המציאות, [54] ובלתי מתמיד לבלתי תמידי המציאות. ותוארך ראובן על דרך משל, והוא חי עתה כשהוא נמצא, הוא תואר אמת, זולת שהוא לא יהיה לעולם זה התואר אמת, ולא מאז היה אמת זה התואר, ותארך האלוה יתברך ויתעלה בשהוא נמצא, הוא תואר אמת, ומני אז היה אמת, ולעולם ועד יהיה אמת. והוא לבד הנמצא האמתי, לפי שהוא תמידי לו, שהוא נמצא מאז ולעד ולנצח. וזולתו, הנמצא [הבלתי] אמתי, אשר אין בהתמדתו מציאות אמת. והנמצאים מתמידי המציאות ג"כ, מה שהיה מהם מציאותו נתלה בזולתו, היותו נמצא אמתי, הוא לו מפני זולתו, ואין לו מצד עצמו, אלא האפשרות והספק, והיותו סובל שיהיה ושלא יהיה. ואשר מציאותו בלתי נתלה בזולתו, אבל עצמותו מספיק במציאות עצמותו, הוא האמת בעצמו.

וכבר ביארנו במופת שמציאות כל הנמצאים נתלה בנמצא אחד, וזה הנמצא הוא האמת בעצמו, ושאר הנמצאים להם האמת ממנו ובו, ולהם מעצמם הספק והאפשרות. ואין ראוי שם האמת אלא לאחד הנתלה בו הכל, והוא האחד האמתי. ותארנו אותו בשהוא האמת, עניינו, שלילת היתלות מציאותו במציאות דבר אחר.

וכבר התנצלנו מהרבות התארים. ועתה נוסיף לך בזה ביאור ונאמר. כי התארים הרבים אשר נתארו יתברך בהם, לא יתכן בהם התארים העצמיים או המקריים, בלתי הצירופיים.

אמנם העצמיים הם כאלו יאמר אומר, שהאל יתברך ויתעלה הוא בעצמו ובעצמותו עניין כך. ואנחנו נכזיב מאמרו. כי לא ידע בן אדם דבר אלא בגדר, או רשם, ומה שאין סוג לו לא יוגדר ולא יורשם, הנה אין דרך אל ידיעות העצמות, ונחזיק בחזקת סכל מי שישתדל בזה.

ואם יאמר אומר שעצמותו הוא כך וכך, הנה כבר חייב בו חיבור וריבוי, ואנחנו נחזיק בו לכופר, מוסף על שהוא מוחזק אצלנו סכל. ולא יתכן כלל שיתואר בתואר שיהא עצמותו עד שלא יחויב בעצמותו חיבור. אמנם התארים המקריים שאינם צירופיים, והם התארים שנפלו במתואר, כמו תארנו ראובן בשהוא בעל ארבע אמות, או לבן, או חם המזג, או מה שדומה לזה מן התארים אשר הם בנושא.

3. [תארים מקריים]

והנה לתארו ית' בתארים מקריים, על שהם אינם נופלים בעצמותו, אבל על שהם יחס וצורפים בינו ובין שאר הנמצאים, יתכן לתארו בהם. כאמרנו שהוא יתברך סבת הדברים וממציאם. ויתכן שיתואר יתברך מן הדומים לאלה, ולא יחייב ריבוי בעצמותו יתברך כלל. וכמו שיתכן שיתואר אחד מן האנשים, על דרך משל, באשר זה האדם הוא בן אדם מה, ואב שני, ודוד שלישי, ואח אם רביעי, ואוהב חמישי ואויב ששי, וכאלו יחסים רבים אל כל אדם על פני הארץ, בשהוא יותר חכם מכולם, או יותר גיבור, או יותר חשוב, הנה זה איננו נמנע. אכן אלה היחסים הרבים מאד, לא יחייבו ריבוי בעצמות המתואר בהם.

כן תארנו הבורא יתברך בתארים רבים על שהם יחס בינו ובין שאר הנמצאים, או המושכלות, לא יזיק באחדותו הגמורה. וכבר בארנו לך שהשלילות הרבות עוברות עליו ג"כ. ומשל זה במה שאמרנו אם תיארנו ראובן על דרך משל בשהוא איננו אבן, ולא אילן ולא סוס, ורבים מהדומים לאלה התארים, לא יחייב זה ריבוי בעצמות ראובן.

4. [כל תיאור מתבאר על דרך השלילה]

ואתה אם הטבת להבחין במה שתיארנו אותו אל זה התכלית, תמצאם ישובו כולם אל דרך השלילות, וזה, כי תארנו אותו בשהוא אחד, אמנם ענינו שאין כמוהו דבר, ושהוא ג"כ איננו מתחלק אצל השכל. ותארנו אותו בשהוא תמיד, נצחי, אמנם ענינו, שהוא לא [55] התנועע ואיננו מתנועע ולא יתנועע לבד.

וכבר ידעת שעניין התנועה אצלנו הוא ההשתנות מעניין אל עניין. ותארנו אותו בשהוא אמת, ויותר אמת מכל אמת בעניין האמת, אמנם ישוב, אל שהוא לא סר מהיותו מצוי, ולא

יסור מצוי מציאות לא יקנהו מזולתו. אמנם תארנו אותו בשווא חי, הוא ג"כ שב אל שאין כמוהו דבר, וזה כי המציאות כל הנמצאים נתלה בו יתברך ונקנה ממנו, והיותר חשובים שבנמצאים הנתלים בו יתברך הם חיים, ומן הנמנע שיקנה להם דבר שאיננו לו.

הנה כבר התבאר שהוא חי מצד היחס, או מצד השלילה, רצוני אם מצד שהתבאר שמציאותו הוא יותר שלם ממציאות כל נמצא, או מאשר אין כמוהו דבר. אמנם מופת היותו יודע, הושב אל שאין התלות לו יתברך בחומרים כלל. והחומרים הם המונעים והמטרידים מהשיג המוחשות והמושכלות, אם המוחשות, כי הכותל המפסיק, או המסך הפרוש או הענן העבה, או המים הנוזלים בעין, או הציפורן הנקרא בערבי טאפרה המתילד עליו, או מרחק המהלך או הדומים לאלה הם המונעים מראות מה שיוכסף לראותו.

וכן כל מה שיוכסף להשיגו בדבר מן החושים, אמנם ימנע מהם דבר חומרי ומי שירצה לחקור דבר מזה, יעשה. וכן האידיים העבים והלחיות המותריות הם מונעים אותנו מרוב ההשגות השכליות כמו שיקרה לשיכורים, ולאשר כרסם מלא מן המאכל, ולצריכים לנום. וכמו שנמצא עניין הילדים בזמן גידולם, והם עדיין על עניין לחות חזק במזגם, כי הם לא ישכילו דבר, וכל מה שיתנגבו מזגיהם ונתדקדקו חומריהם מעט מעט וראשון ראשון, יעלו בהדרגה אל השגות השכליות. ותמצא יתרון השגת השכל על השגת החוש, באשר החוש יצטרך בהגעת השגותיו אל היות נמצא הדבר המושג, או היותו קרוב, ואל אמצעות אוויר או אורה ואוויר. והשכל להיות לו יותר מעט התלות בחומרים ישיג המושכלות נמצאות או נעלמות, ובאור או בחושך.

והנה כבר התבאר שהנמצא אשר הוא יותר רחוק הנמצאים מהחומר, והיותר נקי מהיתלותו בו, לא יעלם ממנו דבר כלל. וזה ג"כ תאר נתחייב משלילה, רצוני שעניין היותו יודע, אמנם ישיב אל שהוא אין לו התלות בחומר, ולא יעלם ממנו דבר. ואחר שהוא היותר נקי מהדברים הנקיים מחומר, הנה הוא היותר שלם, שבידיעה בכל הנמצאים, ועל היותר נכבד שבפנים, והיותר מעלה מהם.

אמנם יכולתו, הנה אנחנו רואים, שהגלגל העליון אשר מתנועתו תהיה היום והלילה, יתנועע מהמזרח אל המערב בכל יום סבוב אחד, ויניע כל הגלגלים אשר תחתיו בהכרח. והתבאר בחכמה הטבעית, שתנועות השמים הם סיבות לערוב היסודות, והשתנות קצת כל אחד אל טבע האחר בצורתו, וכל זה סיבה להתמזגות ולהתיילד המורכבים ומחצבים ובעלי חיים. ולזה הגלגל אם כן יכולת גדול, להכריח תנועות השמים והארץ ומה שעליהם, זולת שהתנועה לא תהיה אלא ממניע, כי כבר בוטל שיהיה המניע היא המתנועע. ולזה הגלגל מניע, הוא בעל זה היכולת העצום. ואם היה האל יתברך ויתעלה הוא מניע הגלגל

העליון ראשונה, רצוני שהוא יתברך המניע הראשון לו, ואין ביניהם אמצעי, הנה האל יתברך ויתעלה הוא בעל היכולת העצום.
ואם היה ביניהם אמצעי, רצוני מהאל יתברך מלאך הוא בעל זה היכולת העצום, הנה יכולת האל יתברך למעלה מזה היכולת העצום.

אמנם רצוני, הוא תואר, נסיר בו יציאת הדברים ממנו בטבע פשוט, כאש תבשל המאכל, או תשרוף הבגד מבילתי ידיעה, ואינה משובחת על בשול המאכל, ולא נאשמת על שריפת הבגד, אחר שתפעל מבלי ידיעה.

וכבר קיים שלא יתברך הידיעה היותר שלימה, והיותר נכבדת מכל ידיעה, ולא ייוחס אליו צאת הנמצאים ממנו בטבע, כי אם ברצון. אכן זה הרצון איננו כרצון הידוע אצלנו, כי הרצון אצלנו אמנם הוא תשוקה אל דבר, והתשוקה אל דבר הוא עניין מי שהוא נעדר אל זה הדבר, והאל יתברך ויתעלה אין [56] צריך לדבר, אבל כל דבר צריך אליו, ורצונו בהפך מה שנחשוב אנחנו מרצונו. ולא ברצון לבד נאמר זה, אבל בכל הדברים נאמר, שאינם לו כמו שהם לזולתו, ממי שיתואר בדבר מהם.

5. [די במה שנאמר בנושא ידיעת ה' ורצונו – שלא יטעו בו קוראים]

ויהיה די למעיין בזה הספר בשיעור זה, כי השלמת הדיבור בידיעתו יתברך ורצונו, איננה ממה שראוי בכוונת זה הספר, ולא ממה שיסבלוהו דעות כל אנשים, ואולי יעיין בזה הספר מי שלא יבין העניינים על אמיתתם, ויטעו אותו, כאשר הטעו קצת מאותם שעיינו בהם בספרים אשר יתחלף זה בהם, מבלי היותם בעצמותם מטעים, אלא מי שהבנתו רעה יהיה פירושו רע. וקרה הפסד מהיות העניינים הגדולים כתובים על ספר, מוכנים לעמוד עליהם מי שהוא ראוי ומי שאינו ראוי. והיה היותר נאות שיקחו אותם הלבבות מאותם שדעתם מיושבת עליהם, וסברותיהם מובחרות. ומי ששם אותם בספר כבר הפליג להרע, ואומר הכתוב: כבוד אלוהים הסתר דבר [משלי כה ב] ונאמר במי שיטעה העיון עם רוע הפירוש: אחר קיצץ בנטיעות. ואנחנו אמנם נכוון הטוב, ונבקש מהאל יתברך שידריכנו לדרכו, וכבר התבאר מכל מה שקדם שהוא יתברך ויתעלה אין סוג לו, ולא הבדל, ולא מקרה ששיגיחו, ואין גדר לו ולא רושם לו, ומציאותו יותר מבואר מכל מבואר, ומהותו יותר נעלמת מכל נעלם.

ובידיעתנו שאין דרך לידיעת מהותו, ואין דרך להכחיש מציאותו, נדע כל מה שאפשר להשיג מאמיתת מציאותו. כי הסכלים מבני אדם לא ידעו עצמותו, אך הם יחשבו שסכלותם בזה כסכלות בתנועות השמים, ועתות הלקויות, וזולת זה ממה שיוסכל ואיננו נמנע שיוודע. וחכמים ידעו מה שאפשר שיוודע, ומה שאי אפשר שיוודע, ואשר הוא על הרוב. כי על הידיעה בעצמות האל יתברך ואיכות צאת הנמצאים הרבים מאחד, אמר איוב

ע"ה: והחכמה מאין תמצא [איוב כח יב], ושאר זה המאמר. ורמז המנע השגת זה כל עוד היותנו באלה החיים אשר בחומר, באמרו: ולא תמצא בארץ החיים [שם יג]. ואלה התארים השמונה כבר ביארנו, ומה שראוי לבאר בעניין, איך ראוי שיאמן. ואנחנו לא נתעקש, שלא יהיו שם תארים אחרים, שיתכנו עליו יתברך, אך אחר הישמר בשיובנו על אופן לא יביאו על ריבוי בעצמותו. ומי שיתעקש בשיהיה להם מספר מה על כל פנים, כבר התחכם בעיניו התחכמות גדולה.

כתובים מעידים במה שקדם

אמנם תואר היכולת נגלה לאברהם ליצחק ע"ה וזה ביאר הכתוב באמרו: וארא אל אברהם על יצחק ואל יעקב באל שדי [שמות י ב], אמנם התמידות, והנצחות נגלה למשה ע"ה באמרו יתברך אליו: ויאמר ה' אל משה אהיה אשר אהיה [שם ג יג], אהיה שהוא אחר אשר, מורה על עתיד באמת, מודיע התמדת הנצחיות לנצח. ואהיה הקודם לאשר, מלה מורה על עבר בנויה על עתיד. וכבר ידעת היות עובר זה בלשון העברי, כאמרו: שמעו עמים ירגזון [שם טו יד], ימצאהו בארץ מדבר [דברי לב י], ירכיבהו על במתי ארץ [שם לב יג], והדומים להם. ולא אומר שאלה הנביאים ע"ה לא ידעו שהתארים האלה לאל יתברך עד שנגלו להם, אבל אומר שהם ידעו מציאותם לו, ותארים רבים מתארי ההגדלה והעילוי, ולא ידעו אי זה מהם ראוי לנטות אליהם, ואשר בהם יתפללו אליו כשירצו להיות נענים, עד שנגלה להם זה העניין. [57] כמו שאמר לאברהם: אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים [בראשית טו ז], ונאמר לו ג"כ: אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים [שם יז א], ונאמר ליצחק: אלוהי אברהם אביך [שם כו כד], ונאמר ליעקב: אני ה' אלוהי אברהם אביך ואלוהי יצחק [שם כח יג], ונאמר לו ג"כ: אנכי האל בית אל [שם לא יג], ונאמר לו ג"כ: אני אל שדי פרה ורבה [בראשית לה יא], וזה, כי הנביא לפעמים קרה לו בתחילת התגלות לו זה העניין העצום, שלא יאמין בעצמו בתחילה, ויהיה מסופק, אם יהיה זה דמיון מה, או מחשבה מה. עד שיקיים זה אליו המאמר האלוהי בשם יקרא אצלו בו, ויהיה זה השם מבהיל ומפחיד להם, יתפללו בו בעתות צרותיהם ומצוקותיהם. לכן אמר יעקב ע"ה: הגידה נא שמך [שם לג ל], ואמר משה ע"ה: ויאמרו לו מה שמו [שמות ג יג]. ואתה תמצא קדמונו והטובים מרחיקים התארים אשר לא זכרום הנביאים, ויסתפקו על אותם שזכרו אותם מהם. כמו שאמרו קצתם לשליח צבור, על אשר אמר האל הגדול הגיבור והנורא, העוז, והאדיר, סיימתי לשבחיה דמרך, הני תלת אי לאו דמשה אמרינהו, לא הוה אמינא להו.

אמנם תואר האחדות זכרו משה רבנו ע"ה, ושמה האומה הפסוק המדבר בו, פסוק אמונתם, ירבו לזכרו בחייהם: ה' אלוהינו ה' אחד [דברים ו ד], וזה, שהעולה מזה הפסוק שאין כמוהו יתברך דבר. וכבר התבאר שזהו היותר נכון מכל מה שיאמר, ושכל מה

שיאמר זולתו אמנם הוא על זה העניין, או בזה העניין יותנה בו. אמנם שהוא יתברך האמתי והחי והיכול, כבר ביאר זה ירמיה באמרו: וה' אלוהים אמת, הוא אלוהים חיים ומלך עולם [ירמיה מ י], ואמנם הרצון, בפסוקים המורים עליו הם מפורסמים כל כך, עד שאינם צריכים לבאר.

הנה כבר תראה, שמה שיושג בפילוסופיה האמיתית אחר העמל והשתדלות, הוא מושג אל הנביאים ולמקובלים מהם בחסד האל יתברך ויתעלה.

מאמר ב עיקר ד

העיקר הרביעי בפעולות, והם ארבעה פרקים: הפרק הראשון: במופת מציאות המלאכים, מצד מה ששיגו מהם האנשים במחשבותיהם. הפרק השני: במופת מציאות המלאכים מצד תנועת השמים. הפרק השלישי: בסדור המציאות והשתלשל הסבות. הפרק הרביעי: במקורי הדעות.

הפרק הראשון

1. במופת מציאות המלאכים, מצד מה ששיגו מהם האנשים במחשבותיהם.

אנחנו רואים הנפש האנושית תהיה תחילה משכלת בכוח, אחר תהיה משכלת בפועל, וההליכה מן הכוח אל הפועל היא תנועה, וכל תנועה לא תהיה אלא ממניע כבר נשלם זה. ובמציאות מניע יניע הנפשות האנושיות מן הצד אשר תהיינה בו משכילות בכוח, אל הצד אשר תהיינה בו משכילות בפועל, וכבר ביארנו שהדבר אשר אליו התנועה, לא יעבור שיהיה בכוח למניע, הנה יהיה זה המניע בפועל.

2. [משפטים ראשונים: ידע הקיים ללא למידה]

ונוסיף לזה ביאור לחמול על עמל התלמידים, ונאמר, כי האדם יוולד והוא לא ישכיל דבר. אחר כן יגיע בהדרגה אל הידיעות הראשונות, כדיעתו: שהכל גדול מחלק, והוא תחילת מה שישער, כי אתה [58] תמצא, כשתיתן לו איזה דבר אהוב אליו, יבקש יותר, שופט שהכל יותר מן החלק, או שהשנים יותר מן האחד. ואחר ישער, שכל שני דברים שווים לדבר אחד, הם שווים, ושהפכים לא יתקבצו בנושא אחד, וכמו אלה המשפטים הנקראים ראשונים, המגיעים בהתעוררות אלוהי בלי מחשבה ועיון, ומבלתי יכולת לאנשי ארץ בכללם להיות מסופקים בהם, ואם השתדלו בזה.

3. [התקדמות האדם בקליטת ידע]

ואחר ילך בהדרגה אל חלוקת ההקדמות, וסידורם על תמונות מה, והולדת התולדות מהם, עד שיגיעו לו החכמות הלימודיות, והטבעיות, והאלוהיות. ואלה כולם תנועות, ותנועה לא תהיה אלא ממניע, ונמנע שיתנועע הדבר מאליו, ויהיה הוא המניע והמתנועע. האמת לא ימנע שיתנועע ב' מן א', ויניע ב לג', אכן ב' המניע לג' לא יתנועע מאליו, אלא מזולתו, ואי אפשר שילך זה לבלתי תכלית, כבר נשלם זה. ואי אפשר לתנועת הנפש האנושית מן הסכלות אל הידיעה, מבלתי מניע ראשון, ושלא יהיה הוא קונה זה הדבר אשר אליו התנועה רצוני השכל, אבל יהיה נמצא אליו בפועל מתחילת הדבר. וכבר ביארנו שהנפש האנושית המשכלת המושכלות הכוללות, ויודעת התארים הראויים למתוארים, והאפשר להם, והנמנע, ושאר החכמות, אי אפשר שתהיה גשם ולא כוח גשם,

ובזה המופת בעינו, ויותר נכון ויותר נאות נכריע, שלא יעבור שיהיה, אשר השכל בפועל אליו תמיד, גשם, ולא כוח גשם, כמו גלגל או זולתו, הנה לא יהיה גלגל. ואם היה אחר כן שלגלגל נפש, לא תהיה נפשו היא זה המניע, אשר יקרא שכל בפועל, כי הגלגל גשם, ונפשו מניע גשם, וזה אשר נדבר בו אינו גשם, ולא מניע גשם, ולא כוח גשם, ויקרא עצם פשוט, ויקרא שכל בפועל, ויקרא מצד שיפעל בשכל האנושי פעלה, מוציאה מן הכוח אל הפועל שכל פועל. וכן קראוהו העם וכאשר בחננו המופת שלהם מצאנוהו אמת ויציב, ומצאנו התורה והפילוסופיה מסכימים על זה.

כתובים מעידים

דע כי רוב בריחת הבורחים מכמו אלה העניינים, אמנם יקרה, לראותם דבר בלתי מורגל להם, וכל שכן אם היה דבר מה גדול מאד, והיה לו בהסכמת עם שם מה מורה עליו, והיה מורה על גדולתו זאת מצד שירה עליו. וכאשר נקרא אחר כן בשם בלתי מפורסם אצלם, היה אצלם כאלו אינה מורה על אותה הגדולה, מצד שהוא בלתי מפורסם ההוראה על עצמותו. כי שם כלב בן יפונה, כאשר ישמעו היהודי, נפלה בנפשו ממנו צורת ההגדלה, ואם יקראוהו קורא מרד, יקשה עליו מאד, ויברח ממנו, עד שיוזכר פירש רז"ל בפסוק: אלה בני בתיה בת פרעה אשר לקח מרד [דברי הימים א' ד יח], למה נקרא שמו מרד? שמרד בעצת המרגלים, שקטה הנפש בזה.

וכן זה הדבר אשר יקראוהו הפילוסופים השכל הפועל, הוא אשר יקראוהו אנשי דת הערב, הרוח הנאמן, והרוח הקודש. וקודם לאלה כולם קראוהו הנביאים רוח הקודש, ואמר הכתוב: אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם [איוב לב ח] ירצה באמרו רוח היא באנוש, השכל האנושי, ונשמת שדי תבינם רוח הקדש. ובכתוב מהדומים לאלו רבים יבחנו מי שירצה.

הפרק השני מן העיקר הרביעי

1. במופת מציאות המלאכים מצד תנועות השמים.

נאמר שהמופת על מציאות עצמים בלתי מוחשיים קשה עלינו. אמנם העצמים המוחשיים, רצוני הגשמים, בנקלה נוכל לדעת אותם. כי רוב מה [59] שיש בנו אמנם הוא מן העצם המוחש, לזה נשיג העצם המוחש בנקלה, לדמיון בינינו ובינו.

אמנם העצמים הבלתי מוחשיים, מה שהיה מהם לו פועל מבואר בגשמים, אנחנו נדעהו מצד פעלו המבואר, מפני שאנחנו נדע שעושה הגשם אינו גשם. ואם היה הגשם בלתי מתנועע אלא מגשם ממשש אותו לא יהיה מתקן ממנו רק שטחיו החיצונים לבד. כמו שאנחנו כאשר נשתדל לעשות צורת אדם, על דרך משל מזהב או מאבן, או אי זה גשם שיהיה, נתקן ממנו השטחים החיצונים בכל יכולתו, אמנם עמקי הגשם יישארו ריקנים מן המלאכה לגמרי.

אך זה הדבר אשר ישקע בעמקי הגשמים, וישים בהם מן המלאכה יותר ממה שבשטחיהם, אינו גשם כלל, אבל הוא עצם דק, יוצא מחכמה מופלגת. ובזה אמרו רז"ל: ואין צור כאלוהינו [ש"א ב: ב], ואין צייר כאלוהינו, בא וראה שלא כמידת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם, אדם צר צורה ואין יכול לצור בה קרבים ובני מעיים, והקב"ה צר צורה בתוך צורה, וצר בה קרבים ובני מעיים.

ומפעולות הנפש בגשם נגיע אל חכמת הנפש. וכבר הביאנו מזה מה שבו די למסתפק. אמנם הרוצה לבוא עד קצו, יקרא ספרים זולת זה.

2. [עצמים מפשטים קשה עלינו השגתם]

אמנם העצמים הפשוטים אשר אין התלות להם בגשמים - ובאולי שיש להם רשמים והופעות על הנפשות - הנה לדקותם ודקות משכן רישומיהם, יקשה עלינו השגתם, כל שכן, אחר שהיה מטבע המציאות, שהדבר אשר לו התחלות רבות, מסודרות, מתחלפות בקרבה אליו, ובריחוק ממנו, אמנם יהיה יותר דומה בהתחלתו הקרובה, ודומה יותר פחות בהתחלתו הרחוקה, אחר כן יהיה דומה יותר פחות ביותר רחוקה.

המשל בזה באדם הנה התחלתו היותר קרובה אביו, והוא דומה לו דמיון גדול. ויותר רחוק ממנו, מן ההתחלות החומריות, המזונות הנכנסות בהעמדת גשמי האבות, והוא ידמה להם בגידול וההזנה מבלי הצורה. ויותר רחוק מהם היסודות, אשר מהם הוויות אלה, והוא ידמה להם בגשמיות, ומציאות האיכויות, ובקבלת ההשתנות מבלי הנפש. ויותר רחוק מאלה השמים אשר מתנועותיהם יתמוגגו היסודות ויהיה תולדת האדם זולת האדם.

והיותר נראה מן הגשמים השמימיים לעשות רושם בגשמים המורכבים, השמש, עד שהערים אשר אין יחס השמש אליהם, לא יתיילדו בהם, ולא קרוב להם, בעלי חיים, ולא

צמחים, ודמיון האדם להם רחוק, אמנם הוא על ענין ביניהם התייחסות הגשמיות [השכליות] ושישכיל יאמר עליהם, ואם לא יאמר בהסכמה.

ויותר רחוק מן השמש בזה הגלגל הנוטה, רצוני חגורת המזלות, כי אם לא היה הוא, לא יתחדש דבר ולא יפסד דבר, כי פרקי שנה מתחלפים, או איכויות מתחלפות, או הפכים בכלל, לא יהיו כדי להוות הוויה. הנה זה הגלגל סיבה ראשונה גשמי בהוויה והפסד, והיחס בין האדם וזאת העגולה התייחסות חלוש, והוא כי האדם הוא גשם, וזאת העגולה מקרה בגשם. כי שני הקטבים והבריא והעגולה הגדולה אשר מרחקה משני הקטבים מרחק אחד, כולן מקרה לעגולה מצד שהיא מתנועעת - ועוד תוסיף בזה ידיעה כל עוד שתמצא לעיין.

ואם היה אחר השמים התחלות אחרות, ואחר האחרות אחרות, הנה כל מה שירחק הסדור, ירחק ההתדמות בין ההתחלה ובין מה שהוא לו התחלה, עד כי כאשר ישתדל האדם למצוא מהיות כמו אלה ההתחלות הרחוקות, יקשה עליו, אם היה מציאותם במוחלט בלתי נמנע עליו להשיגו, והוא אשר יקרא שאלת "אם" - רצוני אם אלה הדברים נמצאים אם לא.

3. [דוגמה להשפעת הבלתי חומר על החומר]

ולקושי זאת השאלה תדמה הנפש בתחילת העיון אשר לו דוקדק, שמן הנמנע שתהיה צורה מן הצורות נמצאת בבלתי גשם, כל שכן שתהיה עם זה סבה למציאות צורה בגשם, ושיהיה זה [60] ממנה [מניע] מבלתי שתתנועע. רק שהמעין כאשר עיין זה, ימצא לזה ראשונה משלים יקריבוה אל המצאתם, עד שימצא אחר זה מופתים מזה. כי הספינה התחלתה הגשמי בעל מלאכת הספינה, ולה התחלה בלתי גשמית, והיא ג"כ ספינה, לא בגשם, רצוני שמציאות הספינה **בשכל** בעל מלאכת הספינה, הוא סבת מציאותה **בעצם** זולתו. כי בעל מלאכת הספינה יצטרף בהיות הספינה מאתו עם חומרי הלוחות והעצים, אל מישוש זה בידיו, ובזמן בדבקות והדרגה.

ואלו דמינו היות לו מן הכוח, בענין שכאשר נמצאו החומרים שלמי ההכנה, היה ידיעתו בצורת הספינה סבה להקנותה על החומר, מבלי מישוש, ופתאום בלא זמן, היה זה משל, למה שנרצה לבארו ממצאות הנמצאים הגשמיים, והשפעת צורתם עליהם מצד העצמים השכליים: פתאום, בלא זמן, כשנמצאו החומרים המוכנים.

4. [המעבר מהבנת ידיעות טבעיות להבנת הקוסמוס והכחות בו]

ואם רצינו להביא מופת על מציאות אלה העצמים השכליים מצד תנועת השמים מופת אמתי, הכרחי, היינו עושים זה. אמנם יתכן לנו על דרך היותנו אוהבים להרחיקו, ונעזוב אותו למי שירצה ללכת בו, ונלך דרך הישר ונאמר: כי אנחנו כבר ביארנו במופת מציאות

עצם שכלי, נפרד מדרגתו מן הנפשות האנושיות, מדרגת האור מן הראות. כי הראות כל זמן שלא יגיע האור עליו. יהיה ראות בכוח, וכאשר הגיע, שמו ראות בפועל. כן הנפש האנושית תהיה יודעת בכוח, ואחר תהיה לה החכמה בפועל, מעצם יציאה מן הכוח אל הפועל. ויזרזנו תחילה אל הידיעות הראשונות, כאמרנו שכל שני דברים שווים לדבר אחד הם שווים. כי כללות זה המשפט, והיותנו מאמתים שהוא צודק בכל עת, ובכל חומר, לא יגיע לנו בחיפוש. כי החיפוש כל זמן שלא נדע בבירור שהוא כלל חבורים רבים, לא יתאמת, ונצטרך בזה המשפט, שיתקבצו לנו כל שני דברים שווים לדבר אחד, ונעמוד על היותם שווים, ואז נאמין זה בזה המשפט, ולא נמצא העניין כן, אבל לא מצאנו לעולם עד עתה, איש שהגיע בו הסכלות, עד שיופק בזה המשפט.

כי מספר אנשים, אם חלקו כסף על דרך משל, או דבר אחר במאזנים בשקל אחד, ולקח כל אחד מהם משקל אבן השקל שלו, תמצאם יתראו באמת ובאמונה, באשר אחר שהיה משקל האבן שווה למשקל מה שהגיע לכל אחד מהם שווה למה שהגיע לאחר, מבלי שיביאם נפשם לאמר: נניח שהשקל שווה לכל חלק, מאין לנו שכל חלק שווה לאחר?

או יבקשו לנסות זה, אפילו פעם אחת בכל ימי חייהם. וכן כל מה שידמה לזה מן הידיעות הראשונות. וזה והדומה לו הערה וכל הערה מן מעורר, א"כ בכאן מעורר. וכבר בארנו שהשמים יתנועעו ברצון. ונאמר שדעת הפילוסופים בסיבת תנועתם הוא האלוה יתברך והמלאכים הנשפעים ממנו בהדרגה בסדור יזכרוהו, אין משלמותם דבר הוא להם בכוח, אבל נמצא להם תמיד.

והגשמים השמימיים הם תחילת הנמצאים אשר ישיגם חיסרון מה. וזה, כי להם עניינים מה בכוח, ועניינים מה בפועל. המשל בזה: כי לב האריה על דרך משל, כשיהיה על אופן המזרח מאמצע הארץ, היה באמצע השמים שבאמצע הארץ בכוח קרוב, ועל אמצעותו האיים הקיימים בכוח יותר רחוק, וכן כל כוכבי השמים.

וחלקי השמים להם אל חלקי הארץ יחסים מתחלפים, מהם בפועל, ומהם בכוח. ואשר בכוח, מהם בכוח קרוב, ומהם בכוח רחוק. והיציאה מן הכוח אל הפועל שלמות, והוא דומה באופן מה בנמצאים אשר שלמותם להם בפועל תמיד. ואם היה אפשר בעצם השמים שיהיה כל רגע להם אנה בפועל, לא יתנועע, אכן למה שהיו השמים גשם, וכל גשם כאשר היה באנה מה בפועל, היה בזולתו בכוח, היה השלמות והיציאה מן הכוח אל הפועל. וההידמות בעצמים אשר אין דבר להם בכוח אמנם הוא, באשר יחליפו [61] אנה אחר אנה, ויצאו תמיד מן הכוח אל הפועל.

ועל זה האופן חשבו, שיהיה הנעת אלה העצמים הנכבדים לעצמי השמים, רצוני על צד תשוקת המתנועע להדמות במניע, לא על צד ההנעות אשר כאשר הניעם המניע, היה הוא ג"כ מתנועע. אבל כמו שהחושק על דרך משל כאשר הרגיש שלמות החשוק, תתפעל ותתנועע [נפשן] מבלי שיתנועע החשוק כלל, ולא ישתנה. וזה העניין סדרו **ר' שלמה אבן גבירול** ז"ל ואמר: והוא נכסף לשומו יש כמו יש כמו חושק אשר נכסף לדודו. וחשבו שאלה העצמים הנכבדים, אם היו מניעים אלה הגשמים השמימיים באופן יחייב ג"כ תנועה בעצמות המניעים, יפול הסיבוב, וכבר בארנו שהוא נמנע.

וזה העולה מסברתם בסבת תנועת השמים. ונוסיף אנחנו בזה ביאור ועיון ונאמר: לא יתכן שתתנועע השגחה בבעלי חיים והצמחים וזולתם מן המורכבות, כי לא יתכן על החכמה שיתעסק הנכבד להשגיח בנקלה, ואם היה המלך באופן מה עובד העם, נלחם בלעדיהם [בעדיהם] והרועה עובד המקנה, אמנם זה לתועלת המלך, ולתועלת הרועה, ואין דבר מן הבעלי חיים והצמחים שישוב תועלתו אל השמים. ולא יאות שיתעסקו השמים בתועלות של אלה ושלמותם, הנה כבר יחויב שיהיה לתשוקתם שלמות להם.

אמנם למכחיש שיכחיש טענתם ויאמר, שמציאות אלה העצמים השכליים לא יתבאר עדיין, ושתנועת השמים, ואם לא תהיה משגיחה בגשמים המורכבים, אולי [יהיה] לתכלית אחרת מוסכלות אצלנו, ולא יתקיים מזה מציאות עצמים שכליים, הנה תשובתם בזה היא, שמציאות עצם שכלי יופיע שלמות על הנפש האנושית כבר קויים, ושזה העצם השכלי בלתי מתנועע כבר קויים.

5. הנה במציאות שלשה מיני מניעים:

אחד מהם מניע, יניע מבלתי ידיעה, כמו מניע האבן אל המטה. **והמין השני** מניע בידיעה, והוא עם זה מתנועע, כמו נפש האדם, כי כאשר תעתיק אותו מעיר אל עיר אחרת, הנה הרצון כמעט שיתחדש לה בכל פסיעה עד שתהיה על דרך מה, כל עוד שתראה המהלך עליה נכון, אחר כן תראה שלשוב אחר ממנה נכון, ואז יתחדש הרצון, ותתחדש ההנעה, ויתחדשו בו התחלפויות, עם שהכוונה אל העיר המועתק אליה חזקה וקיימת לא יתחדשו בו חילופים. ונסכים על שתנועת הנפש יתחדש בהם התחלפות תמיד, ואחר שיתחדש בתנועותיהם התחלפות, הנה אמנם זה, לפי שהחכמות יתחדשו לה זאת אחר זאת, ותהיה הנפש מניעה ומתנועעת.

והמין השלישי מניע יניע מבלי שיתנועע, ולא יתחדש בעצמותו שנוי, כמו שאמרנו, שלנפשות האנושיות מעורר. כי זה המעורר יתחייב בו בהכרח שלא יתנועע, א"כ כשנתישרה הנפש האנושית למשוך אליה מברכותיו, הושפעו עליה. ואם התנועע זה

המעורר היה לו מניע, ושב העניין באחרונה אל מניע לא יתנועע. וזה המניע לנפשות האנושיות תמיד יניע, כי תמיד ימצאו הנפשות האנושיות מתנועעות מן הכוח אל הפועל.

וכבר התבאר שאתה תמצא בתנועותיהם התחלפות, ותמצא בהם לא התחלפות. ואם ההתחלפות, הוא שיגיע להם הידיעות מדרגה אחר מדרגה, וקו לקו. אם לא התחלפות, כי תמיד יושפע עליהם התעוררות במוחלט. וכן כאשר הניע הנפש מעיר אל עיר, כמו שאמרנו, וחודש התחלפות בדרכים הסלולים אל זה, עם התמדת הרצון מאין שנוי בכוונתו ללכת אל העיר, מניע התנועה המתחלפת, מתחלף ההנעה מתנועע, ומניע התנועה הבלתי מתחלפת, בלתי מתחלף ההנעה, בלתי מתנועע, אבל הוא דעת יתננה בנפש מאת השכל המעורר לנפש האנושית. אחר כן נעתק אלה ההקשים אל תנועת השמים, ונאמר שתנועת כל כוכב מן המזרח לצד אמצע השמים [62] ואחר מאמצע השמים לצד המערב, ואחר מן המערב לצד יתד הארץ, ואחר מיתד הארץ לצד המזרח, היא במדרגת הרמת האדם פסיעותיו על הדרך הסלול, אל עיר יכוון אליה.

והתנועה במוחלט דרישה להתדמות בעצמים הנכבדים השכליים. כי רשומים יוטבעו בנפשות השמימיות מעצם שכלי [אשר] יכוון ההידמות בו. הנה בכאן עצמים פשוטים, יחסם אל גשמי השמים, יחס הנפש האנושית אל הגשם האנושי, לא ימנע אליהם השנוי וההתחלפות במושכליהם. ובכאן עצמים פשוטים מדרגתם מן העצמים אשר הם לשמים כמו (הנפשות), מדרגת השכל הפועל אל הנפש האנושית.

ויחויב שלא יהיו אלה ולא אותם פחות ממספר השמים. ואם היה לכל כוכב מן הכוכבים גלגל מיוחד לו, כמו שיש לכל אחד מכוכבי לכת גלגל מיוחד לו, רק שתנועות כל הכוכבים, הקיימים בגלגליהם המתחלפים, תנועות שוות, עד שיישאר היחס ביניהם במרחק שמור לעולם, אחר שאין זה מן הנמנע, בגדולת מספר המניעים ומניעי המניעים רבים. וידמה מאמר דניאל ע"ה: אלף אלפין ישמשוניה ורבוז רבבן [דניאל ז י].

ולשואל שישאל ויאמר: כבר הסכימו האנשים על שהמניע אשר לא יתנועע אחד, ועתה יאמרו שלנפש כל רקיע מניע לא יתנועע, א"כ המניעים אשר לא יתנועעו רבים? - והתשובה, שהאנשים אמנם סברו שהמניע הראשון אשר לא יתנועע הוא אחד, וזה האחדות שב אל הראשון, לא אל אשר לא יתנועע, אבל העצמים אשר לא יתנועעו רבים מסודרים, כמו שגשמי השמים מסודרים, והמניע אשר לא יתנועע בפרט, הוא אחד אחדות גמורה כמו שנוסף לי באור בפרק אחר זה, כשזכור סדר המציאות.

ולמה שהשתדל **אבן גבירול** ז"ל לקיים אלה העצמים הפשוטים במאמר השלישי מן **המקור**, הביא יותר מארבעים מופתים, אין אחד מהם בשום פנים הקדמותיו אמתיות, אבל אם הגדולה שבהם ואם שתיהן מונחות באומדן הדעת, והניח אותם למי שירצה לבחור מן הרע צרכו.

כבר זכרנו סברת הפילוסופים, וכאשר בחננו אותה, לא נמצא בה דבר סותר לדת, אבל נמצא הדת מעידה על רוב סברותיהם ואל קצתם לא נמצא בדת מנגד להם, ולא מקיים אותם. אמנם היות לשמים תנועות נפשיות ברצון, הנה כבר בארנו עדויותיהם מן הכתובים. אמנם שתנועותיהם על דרך נשמעים לאל יתברך, הנה הוא נמצא בכתוב ממה שנזכרהו.

כתובים מעידיים

אמר דוד ע"ה בעניין השתמש הכוכבים בתנועותיהם למלאות רצון האל יתברך: ברכו ה' כל צבאיו משרתיו עושי רצונו [תהלים קג כא] ואמר בבוא החיים להם מן הצד האלוהי, ובהיותם מקבלים עליהם בהישמע למאמר האל: אתה הוא ה' לבדך אתה עשית השמים שמי השמים וכל צבאם הארץ וכל אשר עליה הימים וכל אשר בהם ואתה מחיה את כולם וכו' [נחמ"י ט ו'].

הפרק השלישי מן העיקר הרביעי

1. בביאור מאמרם בסדר המציאות.

כבר נתייסד דעת הפילוסופים האמתיים על שסיבת המציאות כולו, והתחלתו הראשונה יתברך ויתעלה, הוא אחד, אחדות גמורה מכל צד, כמו שכבר ביארנו. וזה אחר שגששו כעיוורים אלפי שנים, וטעה מהם מי שטעה ופקר מי שפקר - ברוך שלא שם חלקינו כהם. אחר כן לא סר האחרון מהם, [63] לערער דעת הראשון, ויקרב אל הישר והנכון, ראשון ראשון, עד שעמד על זה דעתם, אשר הוא ירושה עתה בידם, אשר לא ערער בו מערער, מני אלף וחמש מאות שנה. ואין דרך שיערער בו מערער כל ימי עולם, להיותו מבואר במופתים האמתיים. כמו שאין דרך שיגיעו ימים, ייאמן בהם אמונה אמיתית שכל משולש, זיוותיו השלשה גדולות או קטנות יותר משתי נצבות. ומה שגששו בעניין הייחוד אלפי שנים, נתן לו בהתעוררות אלוהי אל אימות הנביאים, וכאשר נאמר: ברוך אתה ה' אשר בחר בנו מכל העמים, אין ראוי שייפלא מזה בעל שכל, כי זאת האמונה הנכבדת אשר נפלה ביוקר על שאר האומות, ניתנה לנו אנחנו תחילה, בלי עמל. ואם באה לזולתנו, מאתנו באה.

ונשוב אל השלמת אמונתם ונאמר, שהם, אחר קיום הייחוד אצלם, מצאו הנמצאות רבים, ויציאת ריבוי מאחד יציאה ראשונה, נמנע אצל השכל. ויותר מה שיתבאר זה, היא אצל ציור, יציאת הפכים מאחד אחדות גמורה מכל צד, עד שיצא מאחד אחדות גמורה הטוב והרע, או הישר והעול, או החום והקור, או זולת אלה הפכים. וזה, שאם יעבור שיצא מהדבר מה שאינו נמצא לו, ואינו בכוחו, יעבור שיצא מאי זה דבר הזדמן מן הנמצאים כל הנמצאים, עד שיעבור שיצא, על דרך משל, מגרגיר החרדל גלגל המזלות, וגלגלי הכוכבים, וכדור הארץ וכל מה שעליהם. אמנם זה מהיותר בטל שבביטולים, הנה אינו עובר שיצא מן הדבר אלא מה שהוא נמצא לו, או בו, או בכוחו. ואם היו יוצאים מן האחד גמור האחדות, דברים הפכיים, הנה א"כ בו הפך, או בכוחו או נמצא לו.

2. [מה יוצא מן האחד?]

אמנם האחד אחדות גמורה אינו עובר שיהיה בו הפך, ולא זה נמצא לו או ממנו, ואינו עובר שיצא ממנו יציאה ראשונה אלא דבר אחד. ועוד למה שדקדקנו הפנים אשר עליהם אפשר שיצא מן האחד רבים, מצאנום ארבעה פנים: אחד מהם התחלפות הכוחות, כאדם יעכל המזון בכוח מעכל, ויניע איבריו בכוח מניע, ויוציא המלאכות והחכמות בכוח דברי, ולא יעבור שיהיה באחד גמור האחדות כוחות מתחלפות, כי זה יבוא אל שיהיה בעצמותו חבור, וכל מחובר, אי אפשר לו מבלי מחבר,

ולא יהיה ראשון ולא אחד, וכבר קויים שהוא ראשון ואחד, הנה אמונת ריבוי הכוחות בו, חלוף לא יתכן.

והאופן השני, התחלפות החומרים, כניצוץ השמש והיא דבר אחד, יגה על הכלים העשויים מחומר, ועל המים המרים ויקשה אותם, ועל הכלים העשויים משעווה ועל השלג ויתיכם, ועל יריעות הכובס וילבין אותם, ועל פניו וישחירם, וזה ג"כ בטל. כי הנמצאים אם יהיו כולם בעלי חומרים יהיה לנו בזה עיון מה, אמנם אחר שהיו הרבה מהם בלתי בעלי חומרים, הנה או אפשר שייחוס ריבויים על התחלפות חומרי.

והאופן השלישי התחלפות הכלים, כי התחלפות הכלים כבר יתחדש ממנו התחלפות הדברים הנעשים, כנגר יגרר במגרה, ויקוב במקבת, ויחצוב בגרזן, וזה ג"כ בטל עליו יתברך. כי הוא אם עשה אלה הכלים כולם. ויצאו ממנו יציאה ראשונה, הנה כבר פגש הריבוי באחד, ושבה השאלה כבראשונה, ואם לא יהיה היא עושה אותם, הנה זה כפירה, רצוני שיהיה במציאות לא ימצא ממנו יתברך.

והאופן הרביעי מן האופנים אשר בהם אפשר שיצא מן האחד ריבוי, הם האמצעיים, ועל אופן נזכרהו עתה: וזה, שהם אמרו, שהראשון יתברך ויתעלה יצא ממנו יציאה ראשונה, בלי אמצעי, דבר אחד, נקרא בהסכמתם שכל, ובלשון התורה מלאך. וקרוב שזה היוצא אחד. אכן אין אחדותו כאחדות הראשון יתברך ויתעלה, כי הראשון כמו שהתבאר, הוא מחויב המציאות בעצמותו, והוא אחד מכל צד, אמנם האחד היוצא איננו כמוהו, אחר שאין כמוהו דבר, אבל התלות מציאותו בזולתו יורה, על שלא יהיה לו בעצמותו חויב המציאות, אבל אפשרות המציאות הנה בעצמותו הרכבה אצל השכל, והוא כמחובר מחומר וצורה, כי מה שיש לו מעצמותו ידמה החומר, רצוני האפשרות, ואשר לו מזולתו ידמה הצורה, והדבר אשר היא בו מה שהוא, נרצה החיוב.

והעצמים אשר בזה התואר רבים, מסודרים קצתם על קצתם בסדר, והם אשר השתדל אבן גבירול ז"ל קיום מציאות ההיולי והצורה להם, במאמר החמישי מספרו, ולא ביאר היות להם עניין כהיולי ועניין כצורה, אבל גזר כי להם חומר וצורה, וכאשר השתדל לקיים זה לא יכול.

ואחר כן זה היציאה יציאה ראשונה מן הראשון יתברך ויתעלה הוא ג"כ במאמרם מניע לא יתנועע, ויצא ממנו מניע שלישי לא יתנועע, ועצם הוא במדרגת הנפש לגלגל הישר, וגשם הגלגל הישר, ומן השלישי רביעי וגלגל שבתאו ומניעו, וכן עד אל אשר יתחדש ממנו גלגל הירח ומניעו, ומניע מניעו. ואחר מניע למניע גלגל הירח, רצוני אשר הוא למניע גלגל הירח במדרגת השכל לנפש האנושית, ימצא בסדר העצם הנקרא שכל פועל, ולא יושפע מזה מלאך ולא גלגל, ואין לו התלות בנפש אנושית. ולמטה מהשמים היסודות, וכבר זכרנום.

3. [מהגלגל החומר, מחגורת המזלות הצורה]

וזכרנו שיש להם חומר משותף, ושמן הגלגל הישר מציאות החומר, ומחגורת המזלות מציאות הצורות. אמנם זה מאמר עמוק, ונוסיף על דבורם בו ביאור, ונאמר: שהם מצאו לעין נמצאים גשמיים בעלי נפשות, וכבר התבאר אצלם כמו שהקדמנו, שיש להם חומר משותף וצורות מתחלפות, וראו תחלה לעין, ששה מיני גשמים, גשם שמימי, וגשם יסודי, וגשם מחצבי, וגשם חיוני בלתי מדבר, וגשם חיוני לאותו החי שכל. ואחר כן עלו על ידיעת שלשה עצמים בלתי גשמיים, והם החומר המשותף ליסודות הארבעה, וכל מורכב מהם, והצורה אשר כבר התבארה מציאותה, והתחלת הגידול, וההזנה, והולדת הדומה בקצת הגשמים והתחלת זה, והחוש והתנועה הרצונית, וההשגות הפנימיות בקצת הגשמים, והתחלת תנועת מצב לבד, והשגת שכליות בגשמים אחרים. וזה כלו יקרא נפש במקרא או בספק לא בהסכמה.

והתבאר להם, שהחומר עצם - ואיך לא? והוא לא יעדר לעולם. שהצורה עצם - ואיך לא? והיה שמה עצם, אשר אמנם הוא עצם בכוח, עצם בפועל. ושהנפש עצם - ואיך לא? והיא פועלת הגשם וצורתו ותכליתו. ואלה השלשה עצמים הבלתי גשמיים התבאר ובא מופת עליהם בנקלה, מפני שמהם מה שהוא בעצמו חומר, ומהם מה שיש לו התלות בחומר. עוד אחר זה התבאר ובא מופת אצלם על מציאות שלשה מינים אחרים מן העצמים אין התלות להם בחומר.

היותר שפל מהם במדרגה, השכל הפועל התבאר, מצד שתנועה נפש האדם מהיותה שכל בכוח אל שתהיה שכל בפועל, ואין תנועה אלא ממניע.

ולמעלה מזה העצם במדרגה עצמים מסודרים, אי אפשר שיהיה מספרם פחות, ממה שהשיג ההבטה ממספר הגלגלים, והם בארו זה, מצד שהתבאר שהשמים בעלי נפשות, מפני שהם מתנועעים תנועות מתחלפות, ואין תנועה אחת מתחלפת שתתחדש אלא ממניע הוא ג"כ יתנועע, ויהיה למניעו מניע יקרא **שכל ומלאך**.

וקויים שלהם מדרגות, כמו שלשמים מדרגות, ולמניעיהם מדרגות, ויהיו מניעיהם אשר ישפיעו להם התנועות המתחלפות: **נפשות מסודרות**. ומניעי מניעיהם אשר יקנו להם התנועה הסיבובית מן המערב אל המזרח, או מן המזרח [אל המערב] במוחלט מבלי דבר מן ההתחלפות: **שכלים**. ולפי שכל הנמצאים בעלי הסדר עכ"פ יכלו אל מניע ראשון, יהיה הוא התחלת המציאות כולו, ומקנה על העולם או לעולמות השלשה סדרם, הנה אי אפשר מבלי מציאות עצם כזה בהכרח, וכבר אמרנו במציאותו ותאריו ופעולותיו, מה שבו די ומספיק לפיקח.

א"כ היו העצמים בלתי גשמיים ששה מינים, והעצמים הגשמיים ששה מינים ג"כ. אמנם מציאות המורכבים מהיסודות, רצוני הצמחים והבעלי חיים, הנה נמצא כמו שאומרים מן

היסודות, והחומר המשותף להם, והשמים ומניעיהם, והשכלים הנקראים מלאכים, והכל ברצון האל יתברך ויתנשא ובהשפעתו וסידורו, ותיתו הסדר לנמצאות כולם. ואנחנו נבאר לך מופתיהם בזה, עד שתראה שהם אמתיים.

ועל דרך זה יתבארו זה במופת: כל אחד מהצמחים והבעלי חיים הוא נמצא אחר העדר, וכל נמצא אחר העדר לו התחלה, ממנה יהיה מציאותו, כי נמנע שימצא הנעדר אלא בתנועה, ונמנע שיהיה תנועה אלא ממניע, ותהיה התולדה, שכל אחד מהצמחים מבעלי חיים לו התחלה, ממנה היה מציאותו.

אחר כן [נקדים] הקדמה אחרת, והיא, שעכ"פ יהיה בין הדבר אשר הוא בעל התחלה, ובין הדבר שהוא לו התחלה, התייחסות. וזה דבר מבואר בעצמו, כי בעל התחלה הוא בעל התחלה בהתחלה, וההתחלה היא התחלה לבעל ההתחלה. הנה מצד שהם ככה, הם מצטרפים וביניהם הצטרפות.

עוד הקדמה אחרת, והיא כאשר היא בדבר מה התחלות רבות מסודרות בהתקרב אליו והתרחק ממנו, הנה היותר קרובות אליו, ראוי שיהיה היותר חזקי התייחסות לו ודומה בו, והיותר רחוקות ממנו, ראוי שיהיו יותר חלושות התייחסות לו, ויותר מעט הדמיון בו. ואלה הם מן ההקדמות הלקוחות מן היותר והפחות, וזכרום **אריסטו בספר הנצוח**, והפכם **אלפראבי אל ספר המקומות**. והוא, כי כאשר היה לדבר מה תואר מה, אחר כן כל מה שהיה זה הדבר יותר רב, היה התואר לו יותר טוב, הנה התואר לו מחויב באמת. ומשלו: אם שפט שופט בחכמה הטבעית שכל מתוק חם, וגזר בזה מצד שמיץ הענבים חם, וסתר סותר ואמר, שמיץ הענבים אמנם הוא חם, להתחבר בו דבר מה, לא למתיקות. והשיב המניח, כי אנחנו נמצא המתיקות, כל מה שנוסיף, היה החום יותר, הנה מיץ הענבים חם, והמים המעורבים בדבש יותר חמים מפני שהם יותר מתוקים, והדבש לבדו יותר חם, מפני שהוא יותר מתוק, צדק המשפט כאשר ימשך לזה, שכל מתוק חם. וכן כאשר נתאמת המשפט באופן מה שכל מתוק חם, צדק המשפט בשכל, מה שהיה המזון יותר מתוק היה יותר חם. וכן כשצדק המשפט בשכל שני מצטרפים עכ"פ יהיו ביניהם התייחסות במה שיצטרפו בו, הנה כל מה שהיה ההצטרפות יותר קרוב, היה ההתייחסות בו יותר חזק. וזה אמת נעשה בחכמות. ואלה שתי ההקדמות כבר קויימו.

ונתקיימה ג"כ הקדמה שלישית, והוא, שכל הדברים אשר תחת גלגל הירח ישתנו ויתחלפו מתנועות הכוכבים ומצביהם, כמו שנראה זה בודאי לכל בעל עיון מרשמי השמש והירח במה שלפנינו. ויראה זה מרשמי הכוכבים האחרים, וכל שכל לעומדים על חכמת רשמי הכוכבים. כאלו הם הסכימו לעשות הקש כזה: ההתחלה הקרובה לדבר היא יותר חזקת התייחסות לו מכל התחלותיו, והיותר חזקת התייחסות להיולי מהתחלותיו היא תנועת

הגלגל הישר, אחר שהייתה זאת התנועה נמצאת לכל הגלגלים, ואם יתחלפו הגלגלים בתנועות אחרות, כמו שההיולי נמצא בכל הגשמים, ואם יתחלפו הגשמים בעניינים אחרים, יוליד שתנועת הגלגל הישר הוא ההתחלה הקרובה למציאות ההיולי. ובכמו זה ההיקש בעצמו יתחייב שיהיה יציאת הצורות המתחלפות ממה שיעזור בו גלגל המזלות בנטיית חגורתו, וסבוב כוכבי לכת עליהם, ויהיה לזה פעם צפוניים ופעם דרומיים, פעם על חגורת הגלגל הישר, זולת מה שיקרה להם מן היציאה אל הצפון ואל הדרום, כפי גלגליהם הנוטים המיוחדים בכל אחד מהם.

ועוד יהיו להם מצבים מה מן השמש, בסיבתם יתרחקו מן הארץ או יתקרבו אליה, וימהרו בתנועותיהם או יאחרו, ויעלמו או יראו. ועוד יהיו להם מפני נטיית גלגל המזלות אשר על קטביו יסבבו, יחסים מתחלפים אל האופקים, יארך בסבתם זמן עמידתם על הארץ או יקצר, ויארך זמן הגלותם או העלמם או יקצר, ויהיה לקצתם אצל קצת דבר מן היחסים המספריים הנמצאים לבעלי שנים עשר חלקים, כמו ההקבלה על החצי והשלוש, והרבע, והשתוות והחבור. ויתחייב זה התמזגות כוחות קצתם בכוחות קצתם, ויגיעו אל מה שלפניהם ממוזגים, או לא, יהיו אותם הייחוסים נמצאים ביניהם, ויחייב זה מגעת כוחותיהם כפי פשיטותם אל עניינים מתחלפים רבים מאד עם אישיהם, הנה אי אפשר ואין דרך למנות אותם.

ויחויב שיהיו אלה התנועות עוזרות במציאות הצורות המתחלפות, בכמו ההיקש אשר שמנו ביחס החומר לתנועת הגלגל הישר. אלא שהעם עיינו וראו, שאין מן החיוב שיהיו אלה העניינים המתחלפים הם הנותנים הצורות המתחלפות. שאם היה זה כן, לא יהיה במציאות מין, כל שכן סוג, אבל היו האישים בלתי מוסכמים בדבר, אבל מתחדשים נבראים על מספר הרגעים לא יספרו, לא ישוב פעמים רבות דבר מהם, כמו שלא ישוב פעמים רבות יחסיו. ולא יהיו בעלי חיים מטיפת זרע, ולא צמחים מזרע בעניין שיהיה נגזר כל דבר אל מינו, אבל יתחדש מינים כולם מתחלפים בכל עניין. ואנחנו לא נמצא הדבר כן, ואם היה, יהיה בו הפסד סדר העולם בכללו.

הנה הנותן לעולם סדרו יתברך ויתעלה השפיע נתינת הצורות אל עצם שכלי לא יתנועע ולא ישתנה, וישפע ממנו מה שלא ישתנה ולא יתנועע, רצוני הצורה. כי צורת האדם, כל ימי עולם הוא צורת אדם אחת, כפתוח האחד בחותם, שיחתמו בו בשעוה חותמות לא יספרו, וכן שאר המינים.

ואמנם גלגל המזלות ומה שסביבו מכוכבי לכת המתנועעים על קטביו, המחייבים לעניינים והיחסים המתחלפים אשר זכרנו, הם במדרגת כלים, כמו שאמר המשורר שלנו בתואר החומר והגלגל והתנועה והגעת הצורות: לילות זמני בין ידי חפצי כמו חומר, והגלגל כמו

אבנים. ואלה התנועות דרכם שיפעלו שתי פעולות, אחת מהן קודם מציאות המצויר, והוא הקנאת החומר הכנה לשפע הצורה, בעניין יכריע השפעתו על לא השפעתו בהשפעת קצת הנקראים שכלים. וידמה שיהיה אשר היא כמו התחלה להתחלת תנועות גלגל המזלות. והפעולה השנית, אחר מציאות המצויר, והיא שישימו בו מקרים אישיים, עד שיהיה מקובצם בלתי מושווה, ויתחייב מזה, שלא ידמה איש לאיש לעד ולעולמי עולמים. ואלו קובצו כל אותם שעברו, וכל הבאים מאנשי הארץ, לא ידמה אחד מהם לאחר, כי יחסיו לא ישובו, והיחס המתחדש הוא האישי. הנה בסיבת העצם הנבדל השכלי הנותן הצורות תהיינה הצורות בכל מין אחת, וביחסים אשר לא ימנו, יהיה בחומר הכנות לא ימנו, ובמורכב מהם ומן הצורה אישים לא ימנו.

אחר כן לא יתחייב ריבוי הצורות המושכלות לעצם הנפרד ריבוי בעצמותו, כמו שחשב זה **ר' שלמה אבן גבירול**, עד שגזר כי עצמות השכל אחר שהוא משיג כל הדברים, היא מחוברת מכל הדברים. ושם הדברים היותר חזקי הפשיטות אחר הראשון יתברך ויתעלה יותר חזקי הרכבה. ואמונת העם היא, שאין כל מה שישכיל דבר יחויב שיהיה היא אותו הדבר. ואמנם יחייבו זה בראשון יתברך ויתעלה, ודיבורם בזה ישיגהו ביטולים גדולים, לא יספיק זה הספר טענותיהם, והתשובות שיש עליהם, וההכרעה. אבל נניח זה למי שיחקרוהו.

ואמנם דבורנו עתה באותם אשר נקראו שניים ומלאכים, וכל אחד מהם ישכיל עצמותו, וישכיל הראשון יתברך ויתעלה ואין הראשון עצמותו. וכן כאשר השכיל הצורות, לא יתחייב מזה שיהיו אותם הצורות עצמותו, אבל תהיה עצמותו משכלת הצורות אשר החומר אפשר לקבלם, ויהיה שכלו לזה מספיק במציאות הצורות בחומר כשהגיע הכנה, כמו שאם היה בנפש הנגר על דרך משל כוח מה, בעניין שכאשר ישכיל הוא צורת הכסא, והיו העצמים הראויים לעשות הכסא מהם, והקרשים והמסמרים כולם נמצאים מכונים, הייתה ידיעת הנגר לצורת הכסא מספקת במציאות הכסא ממנו, מבלי שיגע בו יד, כמו שכבר אמרנו זה פעם אחרת.

והשכל הנבדל האחרון אשר קראוהו שכל פועל, ירשום בעצם מה הצורות הנפשטות מן החומר, וישימם בו כמו שהם בידיעת נותן הצורות. אכן היותם בשכל הנבדל נפשטות, יחויב הגעתם בחומר, והיותם בזה העצם נרשמות נפשטות מחומר, רצוני בשכל האנושי, לא יחייב יותר מהדמות השכל האנושי בשכלים הנבדלים. ויהיה האדם קיצור המציאות כולו, כי בו חומר וצורה ויסודות, ונפש צומחת חיונית, ידמה בה הצמחים באופן מה, ונפש חיונית, ושכל, בידו להיות נבדל כאשר נשלם, והיו צורות הנמצאות מורשמות בו, וסדר המציאות כלו. ומדרגתו מן העולם בכללו מדרגת עצמות הכסא מגלגל המזלות והישר. וזהו קצור מה שזכרו העם בסדר המציאות.

וכאשר בחננו דבריהם מצאנו מה שאמרו בזה הסדר דבר יעמוד עליו המופת, ותסכים עמו התורה, אחר שכבר התבאר בכתובים סידור המציאות והשתלשל הסיבות והמסובבים כמו שכבר ביארנו זה, ונבאר עדיין.

אמנם מה שאמרו בסיבות מציאות הצמחים והבעלי חיים, ושהם ממה שיעזור במציאות חומריתם הגלגל הישר, ובמציאות צורתם גלגל המזלות בנטייתו, ונטיית מה שיקיף עליו מכוכבי לכת, ואחדות צורת כל מין מהם שהם מהתחלה שכלית אחת, זה כולו ממה שלא תכחישהו התורה, והמופתים הנעשים בו אמתיים. אמנם מה שאמרו בסיבות מציאות אלה התשעה כדורים המתנועעים, וסיבות מציאות מניעיהם, הנה כל מה שאמרנו בזה, אמנם הוא משפטים לא מצאנו מופתיהם מבוארים.

ואנחנו לא נכחיש מציאות אלה הדברים על זה הסדר, אמנם אנחנו מסופקים בכל מה שאמרו בסבות זה הסדר, כאומרם שהיוצא תחילה יציאה ראשונה מן הראשון האמיתי יתברך ויתעלה הוא להיות משכיל עצמותו וישכיל הראשון, וישכיל שביניהם יחס והוא יחס העילה אל העלול, חויב ממה שישכיל מן הראשון יציאת שכל שני ממנו, ומה שישכיל מעצמותו יציאת הגלגל הישר ממנו, וממה שישכיל מן היחס יציאת עצם הוא כמו נפש גלגל הישר, והשתלשלותם כן עד השכל אשר קראוהו פועל. ואנחנו לא נבין עד עתה היות אלה המאמרים מופתיים. ואין אצלנו שיהיה לשכל האדם צד, יוכל לתת בו מופת על מאמרים כאלה, כמו שהבננו דבריהם בסיבות מציאות הבעלי חיים הצמחים מבוארים במופת. ואולי זולתנו יבין זה.

אמנם אנחנו הנה נחשוב מאמריהם בסיבות הסידור, כאשר הראשון והשכלים והגלגלים מאמרים חוייב עליהם האמינם בריחתם מדיבת מה, ונפלו בדיבות אחרות. וקרה להם כל זה לרוב היותם מדמים בנפשם ודעתם שביכולת האנושי, שלא יחסר בידיעתו דבר מה שבמציאות. ואנחנו לא נחשוב כן ת"ל, אבל נאמר בזה דבר כבר אמרנוהו פעם אחרת - אמנם הדבר טוב אין לחוש אם יושב פעמים רבות, כמו שאמר **גלינוס**. ואשר נאמר הוא, כי מי שלא ידע גדר עשרה, ואי אפשר לו שידעהו לעולם, וישתדל לדעת אלה הגדולות, הוא למיעוט היותו מכיר עצמו. ואינו דומה אלא לאיש שיש לו מהחולשה ונפילת הכוח בעניין, לא יוכל להגביה משקל לטרא אחת מן הארץ, וישתדל עם זה להגביה אלף ככרים או יותר. אבל נאמין מה שאמר צופר הנעמתי: החקר אלוה תמצא ואם עד תכלית שדי תמצא, גבהי שמים מה תפעל עמוקה משאול מה תדע [איוב יא ז]. ובדומים לאלה אמרו חכמינו ע"ה: במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תחקור. אמנם שבכאן שלשה עולמות, עולם עצמים בלתי גשמיים, ועולם הגשמיים השמימיים, ועולם ההוויה וההפסד, הנה כבר מצאנו אמתתו במופתים אמתיים וכבר מצאנו לו ג"כ רמיזות בספרי הנבואה.

כתובים מעידים

אמר דוד ע"ה: ברכו ה' מלאכיו גיבורי כח [תהלים קג ב], ושאר הפסוקים השלשה אשר קדמנו זכרם. ואמר שלמה ע"ה בתארו השכל: ה' קנני ראשית דרכו מעולם נסכתי מראש [משלי ח כב]. ואמר בתואר היותו קודם במדרגת המציאות למציאות השמים והארץ: באין תהומות חוללתי בטרם הרים הטבעו וכו', עד לא נעשו ארץ וחוצות, בהכינו שמים שם אני, בחוקו חוג על פני תהום, באמצו שחקים ממעל בעזוז עינות תהום, בשומו לים חקו ומים לא יעברו פיו. ובסדר אלה הנקראים שכלים ומלאכים, יאמרו קצת חשובי אומתנו וחכמיה: ומשופריה גזרו חכמי גבהו גזר, ומקוריהם גברו ולא להו, גל עינות שכל יצאו מנהו והוא ראשית דרכי אל. ובאשר במציאות השמים חיסרון מה בהיקש אל מציאות הראשון יתברך ויתעלה אמר בלדד השוחי: הן עד ירח ולא יאהיל ושמים וכו', אף כי אנוש רמה [איוב כה ה].

ובאשר במציאות השכלים המופשטים אשר לא יתנועעו הנקראים בלשון התורה מלאכים, חיסרון מה בהיקש מציאותו יתברך, אחר שבהם אפשרות מציאות מעצמותם, וחיוב מציאות בו יתברך, אמר אליפז התימני: הן בעבדיו לא יאמין [שם ד יח], אף כי אנוש רמה ובן אדם תולעה, אף כי נתעב ונאלח. ומפני שאלה העצמים הנכבדים הנקראים שניים להם מדרגות זו למעלה מזו, תתאר התורה קצתם במלוא ההגדלה, יותר ממה שתתאר קצתם, כאומרו: יעמוד מיכאל השר הגדול. ויקרא קצתם פנים וקצתם אחוריים, כאומרו והסירותי את כפי וכו' [שמות לג כג]. ואשר הם מהם מניעי השמים ייוחד כל אחד מהם באומה אומה, כמו שאמר המלאך לדניאל: ושר מלכות פרס עומד לנגדי עשרים ואחד יום, והנה מיכאל אחד השרים הראשונים בא לעזרני [דניאל י ג] - אמרו עשרים ואחד יום ירמוז אל עשרים שנה ויותר מעט שהיה בין שנת התחלת כורש המלך אשר בה ציוה בבנין בית המקדש, עד עת שנשלם בנינו בזמן דריוש. ובהעמיד מלך פרס בנינו בזה הזמן, יאמר ושר מלכות פרס עומד לנגדי עשרים ואחד יום, כמו שכבר ידעת קראם השנה ימים, כאומרו ימים תהיה גאולתו, ואחר כן נשלם בנינו, והוא אמרו והנה מיכאל אחד השרים הראשונים - ובתואר הכרת מלך פרס, והכנעתו על יד מלך יון: ואני יוצא והנה שר יון בא [שם ב]. וידמה שמניע גלגל הכוכב על האומה והממונה להנהגתה כפי השורשים אשר יעשו בעלי החכמה ברישומי הכוכבים, הוא יקרא ג"כ בלשון התורה מנהיג להם, ויאמר: שר מלכות פרס, שר יון, מיכאל שרכם. ואין לחוש אם יסכימו כל החכמות עם התורה.

ולקצת אלה העצמים ג"כ השגחות ברצון האל יתברך על איש איש, ימנעוהו מהרעות המקריות, וישימו אותו באופן יקל עליו סבול הדברים הקשים. כמו שאמר אברהם אבינו ע"ה: הוא ישלח מלאכו אתך [בראשית כד ז]. ואמר יעקב ע"ה: המלאך הגואל אותי [שם מח טז] ונאמר למשה ע"ה: הנה אנכי שולח מלאך לפניך [שמות כג כ], כי ילך מלאכי

לפניך, ואמר ישעיה ע"ה: ומלאך פניו הושיעם [ישעיה סג ט], ואמר דניאל ע"ה: אלוהי שלח מלאכיה [דניאל ו כג]. וכבר יראו לקצת אנשים בצורות גשמיות, נבראות לפי השעה, לא אמתיות. כמו שפירש **רב סעדיה** ז"ל ב'ותמונת ה' יביט', והצורה האלוהית הנבראת תראה. וכבר יהיה זה למען ישקיפו קצת הקרובים לאל יתברך בנסתרות. וכבר יהיה זה להצילם מן המוות, כמו שכבר ראה זה נבוכדנצר באמרו: הא אנא חזי גוברין ארבעה שדיין בגו נורא [שם ג כה].

וכבר יהיה לתכלית הגדילים אותו שיראו לו כאלו הם אוכלים, מבלתי שיעשו כן באמת, כמו שנראה לאברהם ולוט. וכבר יראו לאנשים שהם מנוצחים מהם כדי להאמין אותם, וחזק את לבם כמו שבא בספור יעקב: ויאבק איש עמו וירא כי לא יכול לו [בראשית לב כה]. ומהם ג"כ מניעי כוכבים שהם גוזרים או ישולח מהם יפשיט הצורות מהחומרים, וכאלו הם עוזרים לזקק הדברים על שיישאר בחומרים יותר משישאר בצורתיהם. והדומים לאלה יקראום חכמים ז"ל מלאך רע, ויאמרו: שני מלאכי שרת מלוין לו לאדם, אחד טוב ואחד רע. וזה מפני שהוא תמיד בין אפשרות רוע הצלחה לו, ואפשרות טובה הצלחה לו, ויאמר הכתוב בעבורו: וביעתתו רוח רעה מאת ה' [שמואל א' טז יד]. ויקראו הכוכבים המתנועעים מאלה, בעלי משפטי הכוכבים: לא הצלחה. ויכנו הדומים להם ויבא גם השטן בתוכם [איוב א ז].

ומי שעין ג"כ דברי חשובי זאת האומה ימציאום מאמינים אלה הסדורים. וכאשר הראשון יתברך ויתעלה לא יקיף בו מקום, ובאשר מדרגת קדושתו למעלה ממדרגת אלה הנקראים שכליים יאמרו קצת נכבדינו:

סרו מקומות מהכלך,
ושחו מרומות מסבול גדלך,
ותכו אדמות לפעמי רגליך,
ועל גב חכמות נתקעו אוהליך,
כי אין מחניך באוהל ובאולם.

ותמצא כמו אלה המאמרים, והאמונות לזולתם רבים מאד. וכאשר תבחן, כאשר כבר אמרנו, הפעולות אשר להם תכליות נפלאות היוצאות מהבעלי חיים, נעדרי השכל, תדע שהם בשירות אלה העצמים הנכבדים. וכן הסדורים הנשמרים במין מין מן הצמחים אשר תעשה אותם הנפש הצומחת הנעדרת הרצון והשכל, תדע ג"כ שהם תחת משפט אלה העצמים הנכבדים, ונשפטים מהם, ונאסרים במאסרם. וברצון האל יתברך תדע, כי אלה העצמים הנכבדים אשר יקראו מניעי הגלגלים, להם השקפה על העניינים האנושיים החלקיים ושאר מה שבזה העולם. לכן ראוי אל האיש החשוב לשער השקפתם על מעשיו ועסקיו ועל מחשבותיו ומצפוני לבו ג"כ. ובזה יאמר המשורר: ויאמרו לא יראה יה ולא יבין

אלוהי יעקב, בינו בוערים בעם... הנוטע אוזן הלא ישמע אם יוצר עין הלא יביט היוסר גויים
הלא יוכיח וכו' [תהלים צד ז]. כי האדם כשהחזיק בזה ושמו אמונה לעצמו, התבייש מן
המחשבות הרעות, כל שכן מן המעשים אשר כן.

מאמר ב עיקר ה

העיקר החמישי באמונה האחרונה, והיא האמונה בנביאים ע"ה, ומה שדברו בו, והיא כלל אחד ושני פרקים.

הכלל: במקובלות וביאור כללות תועלתם.

הפרק הראשון: בנבואה ומיניה ומדרגות האנשים בה.

הפרק השני: בתנאי הנביא, ובתמורה [-האפשרות שה' יחליף את ציוויו] וההפרש בינה ובין הסתירה.

הכלל

השגות האדם מהן מושכלות, ומהן מוחשות.

1. [מוחשות ומקובלות]

והמוחשות מהם מה שיהיה האדם עצמו הוא המרגיש אותם, ומהם מה שלא יהיה הוא המרגיש אותם, אכן הרגישים כבר זולתו וספר אותם לו, והביאם אליו, אם קהל ואם אחד. וכבר יהיה דעתו סומך עליהם - או עליו - מאד, עד שלא ישתדל להרחיק מאמרו או לספק בו, אבל יהיה אצלו במדרגה כאלו הוא בעצמו ראה זה. ולפעמים לא יסמוך דעתו בו. ולזה יהיו המקובלות אצל אנשים מה, בלתי מקובלות אצל אנשים אחרים. ויחשוב הסכל שזה חולשה במקובלות,

2. [במקובלות סדר העולם]

והמקובלות – [-דברים העוברים מאדם לאדם] בהם יושמר סדור העולם ויתמיד בו הישוב, ולולי הם מתבטל זה. כי סדור העולם לא יגזור, שיהיה כל מי שהוא בו שופט, עד שכאשר יראה דבר יכחישהו השכל, יגזור בו במה שראוי. כי אם היה זה כן, יפסד הסדור, ויתחדש ההרג.

הנה: אי אפשר מבלתי שופט ממונה רצוי. אותו השופט אי אפשר שידע כל העניינים המתחדשים בחושיו, אבל ידע מהם מעט מזער, עד שאין יחס לו אל מה שיעלם ממנו מהם. וכל מה שיעלם ממנו מהם אמנם יבוא אליו מצד הסיפור. [-קבלת עדויות].

ואם היה השופט יוצא לקראת הכחש העדויות, ויכחיש כל הדברים, [-אם השופט היה פוסל עדות מתקבלת מאחר, ורוצה היה לראות כל דבר בחושי – לא הייתה דרך לשפוט, כי כל דין היה נגמר בקטטה]. לא יתפרע העשוק מן העושק, ויצטרך העשוק לתבוע דינו בדין, אם יוכל, ויעזור אותו כת אחת, ולעשוק אחרת, וילחמו ויפסד סדר העולם. ולכן אי אפשר לשופט

מבלי שמוע הדברים, ושיברר העדויות ושישתדל שיקח אותם מאנשים נאמנים בכל יכולתו. הנה כבר התבאר תועלת המקובלות.

3. [המקובלות אמיתיות]

אמנם התחלף [- התייחסות בני אדם באופן שונה] האנשים במקובלות, אין זה מחייב ספק בהם עצמם, אבל לפעמים היו הם בעצמם אמת ואם [- ולמרות] תהיה אופן הגעתם אלינו אופן חלוש. ועל הרוב יפול הספק כשיבוא אלינו הספור מאחד.

ואמנם כשיבוא אלינו מאת המון האומה, לא תאמר שהם הגיעו אליהם, אלא ששמעו הקבלה כלה, עד שהיה בה שש מאות אלף נביא ויותר ביום אחד, לא נשאר ספק – [”ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל” מכילתא, דשירתא ג'. וראה להלן עיקר חמישי פרק שני סעיף 16]. אלא אם יאמר אומר, שזה הספור חברו מחבר, מבלי שהיה כן לעולם. ועוד נזכור בפרק השני גלוי אלה הספקות והדומות להם. [עיקר ה', פרק שני סעיפים 13-15]

הפרק הראשון

בנבואה וממיניה, ואפשרות מציאותה לאנשים, והתחלפות מדרגות האנשים בהם.

1. [חלומות]

תחילת מדרגת הנבואה, החלומות הצודקים. ומבואר שהם נמצאים לאנשים רבים, וסבתם, שהיקיצה היא עניין לגשם, תהיה הנפש בה משתמשת בחושים הנראים ובכוחות הפנימיות יחד. והשינה עניין מה לגשם תהיה הנפש בו מבטלת לחושים הנראים, על דרך ההרדמה להם, משתדלת על התעסקות כוחותיה הטבעיות לבד התעסקות רב. ואחד הכוחות הנפשיות הוא כוח, קראנוהו לך במאמר הראשון מזה הספר, מציר. [- פרק שישי, מהדורת וויל עמוד 29] והוא אשר יביט [- יכוון] אל המעטת החושים, ויתעסק במה שיש שם ממזג, ומרכיב ומבדיל הרכבות והבדלים כוזבים או צודקים, ויביאם אל החוש המשותף, [- שם עמוד 28; החוש המשלב את תחושת כל החושים] וזה הוא החלום. ואמרנו לך, שזה הכוח מכוחות הנפש לבד יעשה מעשיו בשינה, אבל באולי שתהיה השינה עוזרת לו. כי מדרך הנפש כאשר תתעסק במשפט כוח-מה, שתתרשל ממשפט כוח אחר, או בלא ספק תחלש בו. וכאשר ישבתו החושים, היה זה הכוח מתבודד [- דבר נפרד מזולתו (ר"י אלחריזי פירוש המילות הזרות)] להבליו ושקריו, כל עוד שלא יגער בו גערת השכל ויפתה אותו. לכן תמצאנה מתגבר בחולים, ויתוסף בהם עד שיראו צורות כוזבות, וישמעו דבור כוזב לחולשת נפשותיהם הנמשכת לחולשת גשמייהם.

3. [רוח הקודש - בשינה]

עוד בלי ספק אצל האל יתברך, והמלאכים, והשכל הפועל - אשר נקראהו רוח הקדש - ידיעת מה שהיה, ומה שהוא עתה, ומה שהוא עתיד להיות. ואין ספק שהנפש האנושית -

רצוני הכוח הדברי אשר הוא יתרון באדם בפרט - לו המשיכה מברכות השכל הפועל, כבר עמד על זה המופת האמתי, והוא [- השכל הפועל יניע את הנפש האנושית במדרגות מסכלות לחכמה] ידריגנו מן הסכלות אל הידיעה, וזה תנועה, ותנועה לא תהיה אלא ממניע. וכמו שיש לו ממנו מפתחות החכמות, כן יש לו ממנו מפתחות הדברים הנעלמים [- כמו שהנפש האנושית מקבלת מהשכל הפועל חכמה, כן היא מקבלת ממנו דברים נעלמים (- נבואה)] אם התחזק יותר, והוכן יותר.

וממה שימנעהו מפגישת הנסתר ממנו בהקיץ, התעסקו בהשגות החושיות בהקיץ. אמנם בשינה, ואצל כלתו מעסק החושים, הנה כבר יהיה המונע אותו עובי הרוח באידי מה שיאכל וישתה, או שיהיה לבו טרוד להעדר מה שיאכל וישתה. ויתחלק בין היותו רעב או היותו שבע, או היותו שכור או צמא. ואלה כולם עסקים ומונעים, וכבר יוטרד ג"כ הרבה, זה הכוח המצייר, בהתמדת הביאו אל החוש המשותף תעתועיו והבליו, ולא ימלט מטרדת היקיצה אלא הבל השינה כמו שאמר איוב ע"ה: כי אמרתי תנחמני ערשי, ותחתני בחלומות (איוב ז, יג).

ולפעמים יפול זה הכוח [המצייר] תחת ממשלת השכל מעט, והוכנה הנפש המדברת למשוך הנעלם מן העצמים הנכבדים, [-המלאכים] והשתדל זה הכוח המצייר להפסיק ביניהם, לא מכל וכל בענינו, אצל אותו התאר הראשון אשר זכרנוהו, אשר הוא שבוש החלומות, אבל יהיה הוא אשר ישתדל לפגוש העתידות ולהשיבם על הנפש במשלים. כמו שיראה כשיהיה עתיד ללכת בדרך, כאלו יעופף, וכשיהיה מעותד אל ששיג תענוגים, כאלו הוא נושא אשה נאה, ושאר מה שיכנס בחכמת פתרון החלומות. ואם היו משלי אלה החלומות, במה שהיה מיוחד לאיש אחד, או בדבר חלקי, לא נאמר שהוא נבואה. או אם נאמר שבו חלק מנבואה, הנה הוא חלוש מאד. ואם היה בדברים הגדולים, ומה שיכלול האומות. ויתחדש בזמנים הארוכים, הוא חלום של נבואה.

3. [ראיות מפסוקים]

כתוב מעיד בזה העניין. בשנת חדא לבלשצר מלך בבל דניאל חלם חזא וכו' [דניאל ז' א' ושם] עד אמרו ע"ה אתכרית רוחי אנא דניאל (שם טו). הנה זאת המראה כבר השתדל הכוח השכלי מן הנביא לקבל מיודע העתידות, מה שיתחדש לאומה ולאומות זולתה זמן ארוך, והשים השגתו הכוח-המדמה בציור הממלכות המתחלפות בבעלי חיים מתחלפים, ונגלה אליו ע"ה באחרית המראה הנכבדים בצורה גשמית. ובמה שהיה זה באחרית המלכות נראה אליו בצורת זקן. והחליף זה באמרו ע"ה חזא היות עד די כרסון רמיו ועתנןק יומין יתיב וכו' (שם ט).

ומפני שהפסיק הכוח המצייר בין הכוח השכלי והנעלם הגמור, הוצרך הכוח השכלי להתחנן אל העצמים הנכבדים להשלים כוחו בפניו בבאר זה אליו, הוא אמרו ע"ה: קרבת

על חד מן קאמיא ויצבא איבעי מנה על כל דנא וכו' (שם טז) עד אמרו עד כה סופא די מלתא. (שם כח).

4. [נבואה בלי משל]

ולפעמים יגיע הספור העצום על הנביא בלי משל בהיות הנפש המדברת גוערת במציירת, מונעת אותה ממשליה ודמיוניה עד שתפגוש הנפש הנבואה הגמורה על מה שהוא עתיד, מבלי צורך אל פירוש.

כתוב מעיד בזה העניין ג"כ, והוא בחלום, וזה באמרו: ויהי השמש לבא ותרדמה נפלה על אברם (בראשית טו, יב) וכו'. ואחריו: ויאמר לאברם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ וכו' ודור רביעי ישובו הנה (שם טז, יג).

וכבר יקרה בקצת בני אדם שיהיה לנפשותיהם מן הכוח והחשיבות מה שיגזור שלא יבטלו דבר מהתעסק בדבר, ולא ימנעו ההבטה על משפטי החושים מהשיג מה שבכוחו להשיג מהנסתרות, והשפעות העצמים השכליים, והעמידות.

5. [נבואה בהקיץ]

ולפעמים יעתק הנביא ממין הנבואה שהיא בחלום אל מין הנבואה אשר בהקיץ, כמו שיתדרג כל בעל חשיבות מן הנמצאים הגשמיים ממדרגה שפלה אל מדרגת יותר עליונה.

כתוב מעיד בזאת ההדרגה מנבואת אברהם אבינו ע"ה. אמנם תחלה מה שבא בכתוב: "ויאמר ה' אל אברם" (בראשית יב א) וכו', "וירא ה' אל אברהם ויאמר לזרעך אתן את הארץ" [שם יב ז], "וה' אמר אל אברהם אחרי הפרד לוט" [שם יג יג], זה כלו בחלום בלי ספק. לפי שההדרגה אל הנבואה אשר תהיה בהקיץ, אמר הכתוב עליה: "אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה" [שם טו א]. ואמר אחר זה: "וירא עליו ה' באלוני ממרא... וישא עניו וירא והנה שלשה אנשים" [שם יח א-ב].

ובנבואת דניאל ע"ה, אם תחלה, כמו שאמר: דניאל חלם חזא [דניאל ז א], ואחרי כן: ועוד אני מדבר בתפילה והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחילה [שם ט כא], ועוד: וביום עשרים וארבעה לחודש הראשון ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל ואשא את עיני ואראה, והנה איש אחד לבוש בדים ומתניו חגורים בכתם אופז [שם י ד], עוד אחרית הנבואה.

וזאת הנבואה בהקיץ יתדרג אליה מנבואה בחלום, וכבר יבוא על הנביא הנבואה שהוא בהקיץ תחלה - ולפעמים יתעלף הנביא מחזקת המראה מה שאין לו יכולת לסבלו, ולפעמים לא יתעלף מזה (זה) השיעור, וכבר יקרה לו לפעמים כדמות נפילה ואלה שנויים במדרגת הנביאים.

כתוב מעיד בזה הסיפור: אמר בנבואת אברהם אבינו ע"ה "ויהי השמש באה ותרדמה נפלה על אברם" [בראשית טו יב], וזה בתחילת ענינו עד שהורגל באלה המראות הנכבדות, והתחנך בהם. ולא זכר בו כמו זה העניין כשאמר: "וירא וירץ לקראתם" [שם יח ב]. אמנם משה ע"ה בתחילה ספר הכתוב עליו: "ויסתר משה פניו כי ירא מהביט" [שמות ג ו], ובאחרונה: "הראני נא את כבודך" [שם לג יח]. אמנם יחזקאל ספר על עצמו שקרה לו תחלה דמות נפילה, זה הוא אמרו: "ורוח נשאתני ותקחני ואלך מר בחמת רוחי, ויד ה' עלי חזקה ואבוא אל הגולה תל אביב" עד אמרו [יחזקאל ג יד ושם], "ואשב שם שבעת ימים משמים בתוכם". אמנם דניאל ספר על עצמו ע"ה: "ואני נשארתי לבדי ואראה את המראה הגדולה הזאת ולא נשאר בי כוח והודי נהפך עלי למשחית ולא עצרתי כוח" [דניאל י ח]. ואלה חלופי מדרגות האנשים בזה ובאלה המדרגות שנויים לא ימנו.

6. [משלים בנבואות בהקיץ]

וזאת הנבואה אשר בהקיץ כבר תהיה מוכנת הנפש בה לפגוש העתידות ויביא אותה הכוח המצייר ג"כ, ויביא לה המשלים ודמיונות כאותם אשר נזכור עוד.

כתוב מעיד בדמיונים אשר בהקיץ. ותמצא זה הרבה בנבואת יחזקאל ע"ה, עד שאמר על עצמו: הנה המה אומרים לי הלא ממשל משלים הוא [יחזקאל כ מט]. וזה שהוא נדמית לו ארץ ישראל וסביבותיה ביערים מלאים עצים רבים. וזה במאמר האל יתברך לו: שים פניך דרך תימנה והטף אל דרום והינבא אל יער השדה נגב ואמרת ליער הנגב שמע דבר ה' [שם כא ב ושם], ואמרו: הנני מצית בך אש ואכלה בך כל עץ לח וכל עץ יבש לא תכבה להבת שלהבת. וכאשר התלונן במאמר: הנה אומרים ליה לא ממשל משלים הוא נאמר לו הביאור: וזה, שים פניך אל ירושלים והטף אל מקדשי, והינבא על אדמתו ישראל.

כי הוא ע"ה היה גדול הדמיונים בנבואתו, וזה באמרו: מה יהיה עץ הגפן מכל עץ הזמירה אשר היה בעצי היער [שם טו ב], ואמרו: שתי נשים בנות אם אחת היו [שם כג כ], ואמרו: הנשר הגדול גדול הכנפים [שם יז ג], ורבים מאלה בנבואתו ע"ה.

ומפני שהצורות אשר יראם אמנם הם צורות נבראות לנביא, כי לא יהיה מלאך בעל גשם, היה הוא רואה הצורות, ולא היה רואה אותם מי שהיה עומד עמו, כמו שספר דניאל: ראיתי אני דניאל לבדי את המראה והאנשים אשר היו עמי לא ראו [דניאל י ז]. וכן ספר יחזקאל ע"ה באמרו: ויהי בשנה הששית בחמשה לחדש אני יושב בביתי וזקני יהודה יושבים לפני ותפול עלי שם יד ה' צבאות, ואראה והנה דמות כמראה אש וכו', [יחזקאל ח

[א

7. [סיכום]

זהה כי הסוגים הגדולים לזה העניין הנכבד הם שלשה:

אחד מהם החלום הצודק,

והשני, שיקרה לו בו דבר כמו הרדמה, או כפייה, ויראה המראות הגדולות ואחר יסתלק זה ממנו, ויספר מה שראה. כמו, "וישלח תבנית יד ויקחני בציצית ראשי, ותשא אותי רוח" וכו' [שם ח, ג], עד אמרו "ורוח נשאתני ותביאני" [שם יא, כד], כשדימה אל הגולה במראה ברוח אלוהים, ויעל מעלי המראה אשר ראיתי [שם], ואמר: "במראות אלוהים הביאני אל ארץ ישראל" [שם מ, ב].

ואשר כמו סוג **שלישי** הוא אשר יראה המראות ביקצה גמורה. ומדרגות הנפש בזה מתחלפות מאד, וכבר ביארנו אפשרות זה.

8. [דמות המופת וכוחה]

וכבר התבארה השגחת הבורא יתברך ויתעלה בנבראים לכל בעל התבוננות. אכן למה שהיו בעלי ההתבוננות מעטים, היה משלמות חסדו יתברך עליהם, שינחם על המנהגים הנאים והמידות החמודות, על יד זה אשר הוא אמצעי בינו ובין ברואיו. וכבר יגדיל האל יתברך, יכולת זה האמצעי בינו ובין ברואיו, וינשא מעלתו, עד שיהיה לו מן הכוח, כדמות מה שיש לעצמים הנכבדים הנשפעים עליו בנבואה, ויהיה אליו יכולת לשנות הנמצאות מהותם, ודרכי טבעיהם הנהוגים להם, ושיצליח עם אחד ויהפך אחרים, ושימית המכזבים, ויחיה המתים מן המאמינים.

כמו שנמצא זה בקבלותיהם - ואין בשכל מה שיכזיבהו או יערער בזה, אבל מה שיאמתהו ויצדיקהו - עד שיאמר ע"ה: אלוהי תשוב נא נפש הילד הזה [שם מא יז כא]. ויאמר לאחרים: אם איש אלוהים אני תרד אש [שם מב א י]. וכדומים לאלה הדברים הקורעים המנהגים [- דברים המשנים סדרי הטבע] ותמצא אלישע ע"ה במדרגתו בזה למטה ממדרגת אליהו ע"ה. כי הוא בתפילה חשב שהחיות הנער ישלם בהניח משענתו עליו, עד שאמר לו שלוחו: לא הקיץ הנער, והוצרך אל ויקם וילך בבית אחת הנה ואחת הנה, ושאר מה שהוצרך לעשות, לא כמו אליהו ע"ה, כי הוא אמנם אמר מאמר לבד והוא: ה' אלוהי תשיב נא נפש הילד. וזה, כי היה לו מן הכוח - רצוני לאלישע - שני שלישיות כוח אליהו, וזה אמרו: ויהי נא פי שנים ברוחך אלי [שם ב ט]. וכבר חשבו אנשים סכלים, שהוא שאל ממנו כפל מה שיהיה לו מן הרוחניות, ואיך יתנדב אדם במה שאיננו ביכולתו? - עוד אמר הכתוב: כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים וכו' [דברים כא יז] לא יתכן בו שיחשב שיתן לו כפל נכנסי אביו, אבל ינתן לו שני שלישיו, וינתן לאחיו השליש.

9. [מי זוכה לכוחות על טבעיים?]

זהה היתרון הגדול כבר חשבו אנשים שהוא יגיע בקנין [- אנשים חשבו שאפשר לקנות ע"י לימוד את תכונות הנביא הרוחניות]. וכבר הכיחושם אחרים. ונאמר בזה, שלא תצלח כל נפש לכומו זה הדבר הגדול, [-נבואה] אלא הנפשות החשובות הזכות. והחשיבות והזכות, וחשיבות המידות, לפעמים יהיה נמצא באדם מתחילת בריאתו ומעלת המידות כמו כן. וכבר יועיל בו הלימוד, וחברת אנשים חשובים תועלת גדולה מאד. לזה תמצא להקת הנביאים לפני שמואל ע"ה, ובני הנביאים לפני אליהו ואלישע.

ואמנם השתדלותם וחריצותם ללמוד מנהגם החשוב. והתחנך במידותיהם הרצויות וההמשך להם - לא יהיה בטבע, אך עם זה הוא גדול התועלת. כל שכן כשתהיה הנפש חזקת ההכנה לזה, כמו מה שהיה אלישע ע"ה, כי היה טרוד בענייני העולם כמו שנאמר בכתוב: "שנים עשר צמדים לפניו והוא בשנים העשר", וברמז מעט נמשך אחר אליהו ע"ה, כמו שבא בכתוב: "ויעבור אליהו עליו וישלך אדרתו אליו" עד אמרו "ויאמר לו לך שוב כי מה עשיתי לך, ויקח את צמד הבקר ויזבחהו", עד אמרו "ויקם וילך אחרי אליהו וישרתהו" [מ"א יט, יט- כא]. ואלה הכתות אשר היו יוצאות בעקבי הנביאים הגדולים אמנם היו נמשכים להם ללמוד מנהגם ולקנות חשיבותם, וכאשר הוכנה הנפש הושפעה הנבואה, כי אין שם כילות.

ובכמו זה מצאנו ר' פינחס בן יאיר אומר: טהרה מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי חסידות חסידות מביאה לידי רוח הקודש.

10. [תנאים בקבלת רוחניות: זמן מקום ואומה]

וכאשר ילמוד המתלמד המידות החשובות, הושפע עליו הרוחניות, אכן **בתנאי זמן מיוחד**, כמו שאמרו רבותינו ע"ה: פעם אחת היו חכמים יושבים, ויצאתה בת קול ואמרה: יש ביניכם אדם שהוא ראוי שתשרה עליו שכינה כמשה רבינו, אלא שאין דורו ראוי לכך, ונתנו חכמים עיניהם בהלל הזקן. ושוב פעם אחת היו חכמים יושבים ויצאתה בת קול ואמרה: יש ביניכם אדם שהוא ראוי שתעמוד לו חמה ולבנה כיהושע בן נון, אלא שאין דורו ראוי לכך, ונתנו חכמים עיניהם בשמואל הקטן. [סוטה מח; ירושלמי סוטה ט, יג סנהדרין יא; ירושלמי הוריות ג, ה, שיה"ש רבא ח, יא, המקור שם הורכב כנראה על סוכה כח. ב"ב קלד. אבות דרבי נתן פרק יד, א]. הנה כבר נראה זה מדבריהם, שיש לזה זמן מיוחד, וכמו שבא בכתוב: ודבר ה' היה יקר בימים ההם אין חזון נפרץ [שמואל א' ג א].

וג"כ מקום מיוחד על הרוב, והוא ארץ ישראל, כמו שמצאנו קצתם יאמרו בהפסד: ראוי היה רבינו שתשרה עליו שכינה כמשה אלא שבבל גרמה לו... טפח ליה אבוה בסנדליה, [יחזקאל א ג] היה היה דבר ה' אל יחזקאל בן בוזי הכהן בארץ כשדים על נהר כבר? והשיב היה היה שכבר היה (מו"ק כה). [- במו"ק כה. הגירסה: פתח עליהו רבי אבהו (בהספדו

על רב הונא) ראוי היה רבינו שתשרה עליו שכינה, אלא שבבל גרמה ליה. מתיב רב נחמן בר חסדא, ואמרי ליה רב חנן בר חסדא: "היה דבר ה' אל יחזקאל בן בוזי הכהן בארץ כשדים?!" טפח ליה אבוא בסנדליה, אמר ליה: לא אמינא לך לא תטרוד עלמא? מאי "היה" – שהיה כבר".
זוה השפע על הרוב ימצא בארץ ישראל. ולזה למה שרצה יונה ע"ה שלא תבואה הנבואה, ברח מארץ ישראל. וזהו מה שבא בכתוב, ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה' [יונה א ג].

ועוד אומה מיוחדת, והיא הישראלית. כי אומתנו הסכמו [צ"ל הוכנה. וראה תרגום מוטוט] על זה. ואמרו רבותינו ז"ל: בקש משה רבינו ע"ה שלא תשרה שכינה על אומות העולם, ונתן לו, שנאמר: ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה (בבא בתרא טו.).

11. [נבואה אצל גויים]

ולא נכחיש שיהיה באומות העולם מין, שאליו מין מן הנבואה החלומית, כמו שהיה אל בלעם, לזה היה אומר: "לינו פה הלילה" [במדבר כב ח] "ועתה שבו נא בזה גם אתם הלילה: [שם יט]. אמנם אמרו: "אולי יקרה ה' לקראתי, ויקר אלוהים אל בלעם" [שם כב, ג-ד], הנה באולי שהיה נופל ויקרה לו זה.

וכן חלום נבוכדנצר יש בו מין מן הנבואה גדול, ייחד אותו האל יתברך על דרך הגדלת האומה בעיניו, מה שיודע שיגיע אליה עניינים בכלל, ומה שיראה מהערת האל יתברך לדניאל ע"ה בפרט. וכל זה על דרך הגדלת האומה, כמו שאמר לכורש: למען עבדי יעקב וישראל בחירי, ואקרא לך בשמך אכנך ולא ידעתני. ועל זה הדרך היה: "ויבא אלוהים אל לבן הארמי בחלום הלילה" [בראשית לא, כד] לכבוד יעקב אבינו ע"ה, ונבואת אבימלך החלומית ג"כ. וילכו כולם על דרך ויאמר ה' לדג [יונה ב, יא], ויאמר ה' אלוהים אל הנחש. [בראשית ג, יד].

12. [השפעת השפע]

וכאשר נשלמו ההתחברויות מן האומה והזמן והמקום, נשפע השפע על המוכן, ועל אשר הוא לו בקניין, לא כמו שיושפע על המוטבע. ואין שליחות אל אומה שלא יושפע בייחוד חלקי ומה שדומה לזה. וכבר כונו אליו קצת קדמונינו ע"ה ונאמר עליהם: ארבעה נכנסו לפרדס ר' עקיבא, ובן עזאי, ובן זומא, ואלישע אחר. בן עזאי הציץ ומת, בן זומא הציץ ונפגע, אחר קצץ בנטיעות, ר' עקיבא נכנס בשלום ויצא בשלום [חגיגה יד:].

13. [מדות הנביא]

והמידות החשובות המבוקשות מן הנביאים והנלמדות מהם, הראשונה שבהם היושר, ואחריה הענווה. ושתי אלה המידות נתגלגלו באדון הנביאים בתחילת הדבר. אם היושר באמרו: "ויאמר לרשע למה תכה רעך" [שמות ב, יג]. "ויבואו הרועים ויגרשון ויקם משה

וישיען" [שם יז]. והעיד הכתוב בענוותנותו, באמרו: "והאיש משה ענו מאד מכל האדם" [במדבר יב יג].

וכאשר יעויינו התארים אשר זכרם דוד ע"ה במזמור: "ה' מי יגור באלוהיך" [תהלים טו] תמצאם כולם שבים אל היושר והענוה. וראש היושר והצדק הוא, כי האל יתברך אמתו מכל אמת, ואין דבקות בינו ובין השקרנים, כמו שקדם דובר שקרים לא יכון לנגד עיני. ועוד נשלים לתאר אלה התארים בחלק מעלות המידות [להלן מאמר שלישי, סעיף 2].

הפרק השני מן העיקר החמישי

בזכר התמורה ובתנאי הנביא.

1. [התמורה – מהי?]

התמורה אשר נכוון לזכרה, הוא שם, יפול על הסרת הדבר ממה שהיה. ויעבור [- אפשר] בלשון הערב שיאמר המיר האור את החשך, ו'המיר האל ממשלת עם אחד בעם אחר', ומה שדומה לזה. וכאשר תבוא דת בחלופי מה שבאה אחרת, נאמר שהיא ממירה אותה.

2. [מצוות שכליות ושמעיות]

והדתות מהם **מפורסמות** בלשון בעלי ההגיון, ואצל בעלי חכמת הדבור **דתות שכליות**, מפני שהם מתייחסות אל המושכלות התייחסות מה. וזה, כמו שהיושר טוב, והעול רע, ושבח המטיב טוב, ולרמות החוסה בו מגונה, והדומים לזה [רס"ג קורא לידיעות אלה "מדע השכל"; אשר יעלה בשכל, " כמו שהצדק טוב והכזב מגונה". ראה או"ד הקדמה ה, ב: יג, ג: ב, ג: ח.].

ומהם **מקובלות** בלשון בעלי ההגיון, והם בלשון חכמת הדבור **דתות שמעיות**, כמו שמירת השבת, ואיסור אכילת בשר החזיר ומה שדומה לזה. [רמב"ם מילות הגיון ח כותב: "המקובלות... כל מה שיקובל מאחד נבחר או רבים נבחרים].

ואשר יקראום "שכליות" לא תתחלף בהם אומה לאומה. [רמב"ם שם: "המוחשות והמושכלות, אין חילוף בין השלם בחושים והיצירה זולתו ממין האדם"]. ולא יתכן זה, ואולי יטעון טוען הפך דבר מהם, עד יתיר העול או הבגידה, או כדומה לזה, נפסדה הכת שלו ובוטל סדרו. כי הליסטים יקבוץ עם, יגזול בהם עוברי דרכים, ויותר לו הדברים האסורים, ויקלו העבירות החמורות הגדולות במה שבינו ובין הבריות, אמנם, אי אפשר לו שלא ישים לחוק הצדק במה שבין הכת שלו ועמו, וישווה ביניהם יחדיו חלוקת השללים, ויצום להיות נאמנים קצתם בברית קצתם ומה שדומה לזה, ולולי זה נתפרדו העם ונסוגו אחור ונכרתו, ויתגברו אויביהם עליהם ויאבדו. [וכן בכוזרי ב: מח, אפלטון ספר המדינה א עמוד שנא (352c) ולהלן מאמר שלישי סעיף 14].

3. [דתות מפורסמות ודברים שאין בהם תמורה]

ובדתות המפורסמות יתחברו הלבבות החלוקות, ועליהם מסכימות האומות המתחלפות, עד שהיה במדינה אחת קהלות מאנשים דתותיהם רבים, ואמונותיהם בקבלותיהם סותרות, וקצתם מזלזל בקבלות קצת, ומכזיבים ומבזים אותם, והמפורסמות יקבצום, ויחבר עניינם, וישימם מדינה אחת כמו גוף אחד. לכן לא יעבור בדתות המפורסמות תמורה בשום פנים.

וממה שלא יעבור בו התמורה הוא הספורים, רצוני: החידושים אשר כבר עברו, וכשבאו בדת מה באופן מה, ובדת אחרת על אופן אחר, יחלקו האמת והשקר בלי ספק. ומה שהוא שקר איננו דיבור האל, ומה שאינו דבור האל הוא נימוס בדוי. [- נימוס בדוי – סדרי חברה נקבעו בידי אדם. וראה עיקרים א: ו]

4. [תמורה בדת אפשרית מצד חידוש הרצון אצל ה']

ואשר הסכימו עליו חכמי אומתנו והרצויים מהם, שהם לא ישימו תמורת הדתות שהוא נמנע במוחלט - כמו שעשו זולתם מאותם שטענו על זה, באשר האל יתברך ויתעלה לא יראה לו רצון אחר רצון, כי עצמותו יתברך הוא ידיעתו, אחר שאין לו תאר נוסף על עצמותו בהסכמת הפילוסופים והמדברים, ושקר שיתחדש בידיעתו חידוש, כי זה יביא אל שעצמותו כמטרה לחידושים ויתעלה מזה.

ומה שיראה בדתות מחידוש רצון אחר רצון לו כמו מאמר הכתוב "וינחם ה' כי עשה את האדם" [בראשית ו: ו], "כי נחמתי כי עשיתים" [שם, שם ז] "וינחם ה' על הרעה" [שמות לב" יד], "ויאמר ה' סלחתי כדברך" [במדבר יד: כ], "נחמתי כי המלכתי את שאול" ש"א טו: יא), הנה להם הדרגות [- התקדמות הדרגתית] מסכימות המושכל עם המקובל.

5. [התורה מפרשת שהמצוות נצחיות]

אכן אם היו מצוות התורה, ובפרט השמעיות מהם, בלתי נזכרות, לא נקבע להם זמן, ולא זכר ג"כ בהם שהם נצחיות, ואחרי כן באו אחריהם דתות אחרות ממירות אותם - היינו אומרים שמן האפשר הוא, להיות למצוות התורה ענין קבוע וידוע אצל האל יתברך, לא ישיג אותו האדם, אמנם נתגלה בביאת הדת האחרת. אמנם כאשר היה שהתורה לא יומרו מצוותיה לעד, כמו שבא: "חוקת עולם לדורותיכם בכל מושבותיכם" [ויקרא ג, יז], ובשבת: "ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם" [שמות לא יז]. ובצום: "והייתה זאת לכם לחוקת עולם בחודש השביעי בעשור לחדש תענו את נפשותיכם" [ויקרא טז כג], וכן במצוות אחרות, הנה לא יעבור בהם תמורה בשום פנים.

6. [פסוקים נגד קיום מצוות]

וכבר טענו עלינו במאמר האל יתברך: "חודשיכם ומועדיכם שנאה נפש היו עלי לטורח" [ישעיה א יד ושם], ואמרו: "למה לי רוב זבחיכם יאמר ה' שבעתי אילים" [ישעיהו א, יא], ומה שדומה לזה. והנה זה אמנם הוא בחבור עשיית המצוות עם העושק, כמו שבא בזה הפסוק עצמו: "ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם ... וכו' [ישעיהו א, טו] ואמרו סבת זה, והוא: "ידיכם דמים מלאו". אחר כן אמר: "רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם מנגד עיני" עד סוף הפרשה. ובזה הספר בעצמו: "אם תשיב משבת רגליך עשות חפציך ביום קדשי

וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד" [ישעיה נח, יג], עד אומרו "אז תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני", ואמנם בתנאי אם תסיר מתוכך מוטה [ישעיה נח יג]. ועמדו דברי הנביא בזה באמרו: "והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבוא כל בשר" וכו' "ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים כי תולעתם לא תמות" וכו' [ישעיה סו, כג]. וזה הנצחיות יורה, על שהוא אמנם הוא תואר לעולם האחר, ושהם בעניין העולם הבא יראו רוע מחיצת הכופרים, וטוב מחיצתם, וזה בשבתות וראשי חדשים והורה על תענוג הצדיקים בעולם הבא. והוא סוף מה שעמד עליו מלאכי, והוא אצלנו חותם הנביאים: "זכרו תורת משה עבדי אשר ציוויתי אותו בחורב" [מלאכי ג כב].

7. [טענות המחייבות ביטול מצוות]

וכבר ראוי לנו אנחנו שנספר טענות בעלי מחלוקותינו, ואם הם שכחו דבר מהם שנזכרים אנחנו, אחרי כן נראה ביטולם. ונאמר: כי מטענותיהם שהאל יתברך מה שאמר בתורה "חקת עולם" אינו מועיל לדחות בו התמורה, כי אנחנו כבר מצאנו דברים אחרים נאמר בהם כן ואחר הומרו. ומהם ברית האל יתברך לבית עלי במאמר: "אמור אמרתי ביתך ובית אביך יתהלכו לפני עד עולם" [שמואל ב ל], ומהם: ייעוד האל יתברך לדוד במלכות הנצחי אמר נתן אליו: "ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם לפניך, כסאך יהיה נכון עד עולם" [שם ז טז], עד שאיתן האזרחי נפלא מזה באמרו: "אז דברת בחזון לחסידך, ותאמר שיוויתי עזר על גיבור, הרימותי בחור מעם, מצאתי דוד עבדי, בשמן קדשי משחתי", עד אמרו: "אחת נשבעתי בקדשי אם לדוד אכזב, זרעו לעולם יהיה וכסאו כשמש נגדי, כירח יכון עולם ועד בשחק נאמן סלה", אחר כן אמר מתפלא: "ואתה זנחת ותמאס התעברת עם משיחך", עד אמרו: "עד מה ה' תיסתר לנצח, תבער כמו אש חמתך" [תהלים פט]. אמרו, הנה מה שחויב תמורת כהונת עלי ועמו, והיותם נשלכים, ותמורת מלכות בית דוד, וזה על לכתם לא בדרך הדת, הנה כן יחויב במצות התורה, ואם נזכרה בהם מלת הנצחיות.

8. [תשובה לטענות]

ולנו על זה הדבור שתי תשובות:
אחת מהן, שהבשורה לדוד ע"ה בנצחיות המלכות, ואם פסק זמן מה, הנה לא נפל לגמרי, אבל כבר בא ייעוד הנביאים בשוב המלכות לזרעו, והכתובים בזה מבוארים. ועוד, הנה זה היעוד לו היה קשור בתנאי, וכבר ביאר דוד ע"ה בצואתו, והוא אמרו: "למען יקים ה' את דברו אשר דבר עלי לאמר אם ישמרו בניך את דרכם ללכת אחרי באמת בכל לבבם" [מלכים א' ב ד]. וכהונת עלי ג"כ הייתה בתנאי, עולם, נתגלה אחרי זה באמרו יתברך: "אמר אמרתי ביתך ובית אביך יתהלכו לפני עד עולם, ועתה נאום ה' חלילה לי כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו" [שמואל א' ב ל].

ולא נמצא בשום ייעוד שייעד האל יתברך בו האומה, שהתורה תיפול מהם, אבל מצאנו הפך זה. אמנם, כל הייעודים שבסדר "אם בחקותי" חתם התוכחות כולם באמרו יתברך, "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם" [ויקרא כו מד].

אם תוכחות סדר "והיה כי תבוא", עם שהם יותר רעים, הנה לא יזכור בהם תמורת התורה, שנאמר: "ועבדת את אויביך אשר ישלחנו ה' בך" [דברים כח מח], ואמר עוד: "ועבדת שם אלוהים אחרים אשר לא ידעת אתה ואבותיך", וזה רמז אל מי שיצא מתורתנו. כי מן הנמנע שיאמר האל, אני ממיר תורת אמת בעבודת הצלמים. אבל מצאנו ירמיהו ע"ה יאמר: "כה אמר ה' נתן שמש לאור יומם חקת ירח וכוכבים לאור לילה ... אם ימוש החוקים האלה מלפני נאום ה' גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים" [ירמ' לא לד], הנה כבר שם השמש והירח והיום והכוכבים סמנים מורים על שהאומה לא תושלך כל מה שיתמידו אלה הסמנים נמצאים.

התשובה השנית, כי יציאת התורני מן התורה לא תגזור תמורת התורה ונפילתה בעדו, אבל תגזור העונש עליו, וסור מנועם ממנו [- הטענה כי ה' החליף את התורה מבוססת על ההנחה כי החלפה זו היא בגלל חטאי ישראל. התשובה: אם ישראל עזבו את התורה, אין זה נימוק להחלפת התורה, אלא להענשת ישראל. אם העונש הוא החלפת התורה, אין להם לאן לשוב בתשובה. והרי התורה מזכירה כי ישובו אליה באחרית הימים]. כי התורה איננו החוטאת, ואמנם החוטא הוא המצווה בה, ונמנע בשכל לפקוד התורני על התורה. ואם יפקוד עונש התורני על התורה, לא יתאמת לשוב אליה אחר תמורתה, עד שיהיה מן האל יתברך התמורה ותמורת התמורה. וכבר ביארה התורה בשוב האומה אל טוב ההקשר במצוותיה כשישיגום צרות באחרית הימים, וזה אמרו: "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלוהיך ושמעת בקולו כי אל רחום ה' אלוהיך, לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח ברית אבותיך אשר נשבע להם" [דברים ד, ל-לא]. ואמר לדניאל ע"ה על דרך זה: "והייתה עת צרה אשר לא נהייתה מהיות גוי" וכו' "ובעת ההיא ימלט עמך" [דניאל יב א]. הנה כבר בשרה התורה, והנביאים, בשוב המלכות להם אחר תשובה מתחדשת, סבתה העול שיעשו האומות. ולא היה זה לעולם, ולא שבו אל ארצם אחר גלות השבעים שנה אלא בצרה וצוקה, ואחר שלא היה, אי אפשר שלא יהיה.

וכן בשורת הנביאים בשוב אומות נכריות, גדולות העוצם והמספר לאמונת קצת ממצות התורה, כל שכן שיפלו מאותם אשר היו מיוחדות בהם! וכן מאמר זכריה ע"ה: "והיה כל הנותר" ... עד אמרו: "ועלו מדי שנה בשנה להשתחוות למלך ה' צבאות ולחוג את חג הסוכות [זכריה יד טז]. וכתובי התורה כבר ביארו חיוב המצוות עליהם בזמני הגלות והיותם ביד אויביהם, ובשתם ממה שלא קיימום בזמני הצלחתם, והתוודותם על חטאתם בזה, והוא מאמר הכתוב: "והנשארים בהם ימקו בעוונם בארצות אויביכם ואף בעונות

אבותם אתם ימקו, והתוודו את עוונם ואת עוון אבותם במעלם אשר מעלו בי", עד אמרו "או אז יכנע לבבם הערל ... זכרתי את בריתי יעקוב" [ויקרא כו, לט-מב], וזה כלו הפך לתמורה, אחר שאין בתמורה עיצבון על התורה שעברה, אבל שמחה בתורה החדשה, ועזוב הראשונה, וצאת ממנה.

9. [טענה ראשונה: התורה הומרה]

והחולקים עלינו שתי כתות:

אחת מהם תזכור שהתורה וספרי הנביאים כולם אמת אלא שהומרו, והם מגדלים אותם והוגים הפסוקים שבהם, ויקיימו הברית המחודש. וההפרש אשר בינינו ובין אלה אמנם הוא בפרט ובכלל [- בפרט – בקיום פרטי המצוות (או בפירוש הפסוקים המיוחסים לנביאים)]. בכלל - בעקרון הכללי של המרת דת]. כי אמונת המון היהודים הוא, שהיות שני הבריתות צודקים יחד נמנע בשכל, אחר שהיה בראשון שהוא לא יומר לעולם, ובשני שהראשון כבר הומר, ולא יסכימו לדעת אחת. ואין ראייה ברורה, ולא כתוב מבואר מעיד לעשות צורה לפסוקים המבארים מניעת תמורת הברית הראשון אלא המצאות חלושות.

10. [טענה שניה: התורה שבידינו אינה זו שניתנה]

והכת השנית תזכור שהתורה אשר נתנה מן השמים הייתה אמת, רק שנשתנית ונתחלפה [- נביאנו מוחמד הוא חותם הנביאים, והוא מבטל כל תורה שקדמה לו, כוזרי א: ה]. ונשוב להשיב להם בסגנון אחר מהדבור, והוא הדבור בשמועות התכופות [- שמועות תכופות – סיפורים מקובלים במסורת. הגדה אמיתית. וראה רס"ג, או"ד ג.]. וכבר נודע מדעת בעלי ההיגיון [-לוגיקנים], שהשמועות תכופות הקדמות נכנסות במופת האמת, עם שבעלי ההיגיון הם האנשים היותר חזקים שבעולם בדיוק הדבור, ובהבדיל בין הצודק ממנו והכוזב, וחכמים בבקיאות ההטעאות בו. אמנם, הם לא ישימו דרך לאדם שיכחיש היות בעולם מצרים ובבל, להיות תכוף הסיפור בזה, עד שהיה כמו מורגש, ויתחייב למי שראה אותם, ולמי שלא ראה אותם להאמין בזה.

ואם יצטרך לשום הקדמה במופת יעבור [- אפשר] זה, כי היה בעולם איש שמו משה, ושהוא הביא תורה, נמשכו לו עליה עם ממינו, נקראים 'בני ישראל' הם מהספורים התכופים, אשר נדבק תכופותם מני אלפים וארבע מאות ושבעים ושנים שנה, [הדברים נכתבים בשנת 4920 לבריאה, 1160 לספירה הנוצרית, 2472 שנים אחר מתן תורה (בשנת 2448 לבריאה)] לא הפסיקם מספיק. אמנם אמיתת נבואתו, אם היו הם מכחישים אותה, היינו משתדלים לקיימה להם, אמנם הוא דבר הודו בזה הם וכל תורני שעל הארץ, הנה אין להתעסק לנו בקיום מה שלא נפל בו סתירה, כי לנו בקיים מה שנפל בו סתירה מלאכה מרובה.

ולא נשאר בינינו ובין העם, אלא שאחר זמן נשתנית, כמו שאומרים - רצוני זה הספר - הוחלף. ועם זה לא יחייבו, שהיא אם הייתה בלתי מוחלפת ובלתי משונה, שמחוייב להמשך אחריה, אבל חייבו התמורה ג"כ.

11. [פסוקים המתבארים בשינוי הנביא]

אמנם התמורה כבר נתקנו עולה מעל צווארנו כפי מה שראוי, במה שטענו הכת הראשונה. ועוד נוסף באור לזה לסתור מה שטענו קצת מהמדברים מן הכת השנייה כי קצתם אמרו, שהתורה כבר בארה חלות הנבואה מהר פארן, באמרו "הופיע מהר פארן" [דברים לג, ב], אמרו, שיהיה: "ה' מסיני בא" רמז למשה, ואמרו: "זרח משעיר למו", רמז לברית השני [-נצרות], "הופיע מהר פארן", רמז לברית השלישי [- מוחמד]. וזאת טענה בלתי מחויבת לנו. כי התורה ביארה הליכת העם לשעיר ופארן באמרו: "ונסב את הר שעיר ימים רבים" [דברים ב א], ואמרה: "ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענן מעל משכן העדות, ויסעו בני ישראל למסעיהם ממדבר סיני, וישכן הענן במדבר פארן" [במדבר י, יא-יב].

ומהם טוענים במאמר האל יתברך למשה ע"ה: "נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך" [דברי יח יח], [- והם פרשו הנביא יקום מעם אחר, שהוא אח לישראל, ולא מישראל עצמו]. וזאת הטענה טוען אותה מי שאינו רגיל בשימושים שמשמש בהם הלשון, כי הוא ידבר דבר כאלו הוא מכון בו קצת האומה, ומודיע להם מה שיהיה ראוי להיות בינם ובין קצתם. המשל בו: "מקרב אחיך תשים עליך מלך, לא תוכל לשום עליך איש נכרי" [דברים יז טו], ועוד באבידה: "ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו" [דברים כב, ב], ורבים כאלה.

וכבר טען עלינו קצת המדברים מהם בטענות בטלות [ראה תשובה אחרת במאמר שלישי סעיף 18 עמוד 143]. מהם אמרם, אתם שמתם לאל סימנים על בתיכם ליל מכת בכורות המצרים, וזה במאמר תורתכם: "ועבר ה' לנגף את מצרים וראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות, ופסח ה' על הפסח ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם" [שמות יב כג] אמרו, הנה כבר חשבתם, כי בזה הדם הכיר בית ישראל מבית המצרים. ואנחנו לא נוציא דיבה על מי שלא נסתר ממנו מספר כמה בכורות היו בכל ארץ מצרים, עד בכורי הבהמות, אשר לא יספור אדם עתות לידתם, ואולי נולדו לקצתם מספר בכרס אחד בליל חשוך, ולא נסתר מהם הבכור מבוראו, כל שכן שנטען שנרשום לו הבתים. ואמנם צורת הפסוק היא, שטוב אמונתם, והיותם נשמעים למצות האל, דחה מהם הנזק.

ובטולים רבים השתדל בהם מניח הספר להשיב עלינו, אם באנו לקצה אחרון מהם יארך, וכאשר יבחנו מבחין יגלה לו תשובותיהם.

12. [המשך התשובות נגד טענה ב]

ונשוב אל מה שיוטען מן החלוף, ונאמר: שהעם נשארו תחת משפט הנביאים, ואחר כך תחת ידי המלכים שמנה מאות ותשעים שנה [480 שנה מיציאת מצרים ועד בנין בית ראשון (מ"א ו, א) 410 שנות בית ראשון (ב"ב ג: ורש"י שם ג) אמנם: הראב"ד עצמו בספר הקבלה כתב כי בית ראשון אמד תכ"ז שנה, אלא שחשבון השנים כולל את שנות המלחמה], והתורה בידי מלכיהם, והייתה נקראת במעמד כולם בכל שבע שנים, ונשלמת במעמד. והיה המלך עומד עליה, וכן הכוהנים שהם עמודי קדש. ומן הנמנע שיהיה מהם באותו הזמן, מי שישתדל לשנות דבר מהספר ולהחליפו, וימשכו אליו העם. ולא הגיע לנו שהיה לאחד מהם אצלם כל כך יכולת ורוע ההכנע להאזין, לעבור על הדופי הגדול הזה, ויסכימו בו העם.

13. [טענה: המסורת אבדה בגלות]

אכן החולקים עלינו אמרו, שבאמת כמו זה אי אפשר שיתחדש והם בכנופיה והסכמה. אכן נבוכדנצר הגלם, ושרף בית עבודתם וספריהם, והולכים בכבדות, ולא פנו אל ספר ולא הביטו אליו, וכאשר הגיעו לבבל, קם בהם איש, שמו עזרא, ונזכר ממקצת התורה ושכח קצתה, והפך פסוקים-מה לא היה זכור מהם, אל מה שהיה מסכים לסברתו, וחבר להם זאת התורה הנמצאת עתה כיום, וסדר סדורים ותקן תקנות, הם עליהם עד עתה.

14. [תשובה: הייתה מסורת מסודרת]

ואנחנו נאמר בתשובת זה, שהעם לא יצאו מארצם בפעם אחת, אבל לקחום על כרחם תחלה סנחריב מלך אשור, והוליך מהם אל ערי אשור כמו ארבעה חמשיות האומה מבלי שלל והריגה, אבל על דרך הגלות בעבור שייכנעו אליו. וכן מצאנוהו מדבר עם אנשי ירושלים בדרך זה: "עשו אתי ברכה וצאו אלי" [מ"ב יח, ג], עד אמרו "ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם" [מלכים יח לב]. ולא יזכור בתשעה שבטים וחצי הגולים על ידו הרג, ולא עבודת פרך זולת הגלות. ואחר כמו מאה ועשרים שניה הולכים על כרחם נבוכדנצר מלך בבל כשדים, והוליך מהם עמו אנשים גדולים וקצינים ונביאים, מהם חנניה מישאל ועזריה. וכבר השיג דניאל מן המדרגה מה שחייב שישתחוהו לו, ושיקראוהו בשם אלוהיו, ושיצווה להקרבת קרבן לפניו.

ולו הנחנו, שהכלל שיצא לגוזן, לא הוליו עמם נוסח מן התורה, מה נאמר בדניאל וסיעתו? היתכן שכמו אלה יסעו מארצם, מבלי הוליו עמם ספר תורתם? - ואם הנחנו, שהם לא היה אפשר להם בעת צאתם, ושיציאתם הייתה יציאה קשה, הנה כבר נשאר במקדש השארות גדול אחריהם, וכבר השיג - רצוני דניאל - מן המעלה בבבל מה שהשיג, האם יתכן בנביא גדול כזה, רב המעלה, ירצה להישאר בזולת העתקה מתורתו?

ועוד אחר כך בכמו תשעה שנים הגלה אותם נבוכדנצר שנית, והוליך מן המקדש יכניה המלך וקהל גדול מגדולי העם, מהם יחזקאל הנביא, ומרדכי וזולתם, ועמדו בבבל. ולא הוליכם אלא בדרך ערבון, ומן הנמנע שלא הוליכו עמם העתקה מספר התורה או ישלחו אחריה. ואחר זה ג"כ באחת עשרה שנה הגלה אותם נבוכדנצר פעם שלישית, והוליכם בכבדות אחר ההרג והנקמה, ועמדו אחר כן בבבל שבעים שנה, ובהם נביאים וגדולים, היתאמת שישארו אלה שבעים שנה בלי ספר ישובו אליו, ולא תורה, יעמדו על מצוותיה? [בספר הקבלה עורך הראב"ד את החשבון בדך זו: בשנה הראשונה של מלכות נבוכדנצר עלה על ירושלים ונתן ה' בידו את יהויקים מלך יהודה, ואת דניאל חנניה מישראל ועזריה. בשנת 7 לנבוכדנצר מת יהויקים, מלך יהויכין, והוגלה עם 17 אלף גולים. בשנת 18 לנבוכדנצר הגלה 822 איש, ובשנת 23 לנבוכדנצר הגלה את צדקיהו והחריב את בית המקדש. מספר השנים השלמות שבין גלות דניאל והחורבן הוא 21 שנים. (סדר החכמים וקורות הימים, אוקספורד תר"ם לפ"ק דפוס ירושלים תשכ"ז) וראה דיון בעניין חישוב השנים: א"א עקביה, סדרי זמנים לפי המסורת, ת"א תש"ג עמודים 175, 188].

15. [ההסכמה הוכחה למסורת]

הנה נניח שנודה כל אלה הביטולים, ונאמר שאחר השבעים שנה בא עזרה מבבל וכתב התורה המוחלפת, היאך הודו אותה אליו העם? ואיך הסכימו להישמע אליה הקרובים והרחוקים מהרי גוזן ופרס, ומי שנשאר בארץ ישראל, ומי שנסע למצרים ואפריקא מבלי חולק עליו ולא מערער? ולא הגיע לנו מעולם, מי ששם דופי על עזרה בכדומה לזה. ואנו מוצאים התורה מפורסמת בנוסח אחד אין חלוף בו בין קהלות ישראל אשר מארצות הודו עד קצה ספרד והמערב בארץ הישוב, ומקצות גבולי אפריקא, והאגט וכוש, ותימן בדרום, עד קצי ערי אל מוגוס אשר על הים המקיף הצפוני, ולא חלק חולק, עד ששלש נונים שבאו קטנות בנוסח הראשון, וכן הן נמצאות בכל נוסחאות התורה המפורסמות בעולם [- כוונתו כנראה לשלש הפעמים במקרא מופיע ו' קטנה: ישעיהו מד: יד, ירמיהו לט: יג, משלי טו: יח. ועיין במסורה הגדולה מערכת אות האלף, "א"ב מאותיות קטנות". וכן צ' הר זהב, דקדוק הלשון העברי ת"א תשי"א, חלק א' עמוד 154 הערה 2]. ואיך נתאמת לעזרא מהשמע בני אדם בכללם לו בהמשכם לבדיותו? הנה זה נמנע!

הנה כבר בוטל שיהיה בה חלוף, ובוטל שתומר.

16. [הנביא כהוכחה לתורה]

אמנם תנאי הנביא כפי מה שהסכימו על זה עם ישראל הוא, שידבר בפני האומה, שיאמר להם על פניהם והמוניהם, הלא עשיתי לכם מהדברים הקורעים המנהג כך וכך, כמאמר משה ע"ה לישראל: כי שאל נא לימים הראשונים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא אלוהים, השמע עם קול אלוהים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי, או הנסה אלוהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי וכו' [דברים ד לב-לד].

כי אם היה כוזב היה מכחישים אותו, והיה אומרים להם העם על פניהם אנחנו אמנם יצאנו ממצרים בכוחנו ובגבורתנו, ולא שמענו קול מן השמים, ולא קרעת לנו הים ולא הטבעת בו האויב, ולא האכלתנו מאכל מחודש. ולא מצאנו אחד מהם התנגד לו על זה, כאשר אמר כל מה שקדם זכרו, וכאשר אמר להם "המאכילך מן במדבר", וכאשר דבר להם על פניהם בכל מה שזכרנו ויותר מהם.

אמנם, כאשר דבר הנביא בפני האימה במופתי זולתו, הנה העיד אותם במופתי בנבואה לזולתו, וכן אם דבר בפניהם במופתי בלתי המוניים, היה אפשר שיעלה זה ספק מהספק. כי התורה, אם היא תלויה במה שיריץ מרוצת תחית בן הצרפית [מ"א, יז] ובן השונמית [מ"ב, ד], ונפול אש השמימית על שלוחי אחזיה בן אחאב [מ"א כב: מב-גב א: יד], היה מאמר המספק קשה לבטלו. כי היה בידו לאמר, כי מי שחבר זה הספר, חבר בו מה שהעיד בו איש אחד, ואולי לא אמר אמת. אמנם הדבור פנים בפנים במופת המפורסמים הם מקנים האמת. כי בדיית הספר מעקרו הוא דבר שאין להעלות על לב, אבל הוא ספר העתיקהו המון צודקים מהמון צודקים, כי הדבור בפנים כבר היה, בלי ספק, והיה בפרסום. [וכך כוזרי א: מט]

והעמיד הנביא האומה על שהושם מהם יותר מאלף אלפים נביאים ששמעו קול האל ביום אחד, ["ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל וכל שאר הנביאים" מכילתא מסכתא דשירתא ג', מהדורת איש שלום ע' לז. וראה כוזרי א: יא ומגילה יד. וכן עיקר חמישי, הכלל, סעיף 3] כמו שאמר "כי שאל נא לימים הראשונים השמע עם קול אלוהים". אמנם, אם דבר להם פנים במופתי זולתו, ולא הכזיבוהו, היה הוא אמנם העיר לזולתו, והחרישו, לפי מה שנתיישב אצלם אמתת זולתו, אמנם כאשר הכזיבוהו על פניו ג"כ, והיה ההמון מכחישים מה שבא אליהם בו, או היו נזכרים ממנו מופתי בלתי מפורסמים ולא ידובר בהם פנים בפנים בעניין אחד, ויחזור אותם מהכחיש אותו, הנה כל בית ישראל מסכימים, כי זה מקום ספק גדול, מוסיף על מה שקויים, כי המרת דת, כבר התקיימה, ונתקיימה בה, שאין תמורה לה, והוא נמנע אצל המון ישראל.

ואלה הם עקרי טענותיהם בקיום דתם, ולהם בזה טענות זולת אלה, אם נתעסק להביאם יארך הספר.

17. [ערעור על נבואת משה]

אמנם משה ע"ה, הנה לא מצאנו אחד מאומתו הכזיב שליחותו, לא בפניו ולא שלא בפניו, אבל כאשר בא להם בראשונה בשלשה מופתיים, נמשך לזה: "ויאמן העם" [שמות ד לא], וחזק האל יתברך האמינם במעמד הר סיני כמו שאמר: "בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו" [שמות יט ט]. אחר כן בקריעת ים סוף, והכנס בו שתי אומות, מהאחת לא נמלט אפילו אחד, ומן האחרת לא נאבד אפילו אחד, הנה נמשך לו "ויאמינו בה" ... וכו'. האמת, נתלוננו עליו פעמים, מתרעמים על אריכות העמידה במדבר, וצער חייהם בו,

והתלונן עליו קרח ועדתו, כי הם חשבו שהנביא לא יחויב שיהיה נשמר מן הכזב לגמרי, אבל לפעמים יביא שליחות אלוהיו, ולפעמים יוסיף דברים, יביאוהו להם עשות רצון אחרים. ולכן חשבוהו שנטה אחר אהרן, במה שנתן לו מרוממות המעלה, וזולת זה. ואם אמרם: "כי כל העדה כולם קדושים ובתוכם ה'" וכו' [במדבר טז ג], והייתה תשובתו ע"ה: "ונחנו מה לא עלינו תלונותיכם כי על ה'" [שמות טז ח]. ועם היות לא הכחישוהו כי אם בדבר אחד מכל שליחותו, עזרו השם במופת הגדול, מהבקע הארץ לקצתם, ורדת אש מן השמים, ולא מצינו נביא עד עתה שלא הכזיבוהו העם, ולא נביא דבר פנים בפנים אל עמו נסים מפורסמים שעשה להם.

18. [עניינים תכופים ומקובלים]

ודע שההפרש שבין העניינים התכופים והמקובלים, הוא אפשרות הכנס הספק במקובלים, ולא אפשרות הכנס בתכופים. ומופת הנביא אשר דבר בהם פנים בפנים אל המון אומתו, והעמידם שהוא עשאו בפני המוניהם כולם, ולא הכזיבוהו בהם שום אדם מהם, ולא הכזיב אותם שום אדם אחריו, הם העניינים התכופים. והעניינים התכופים ראויים שיהיו הקדמות בהיקש אמתי המופתי. ויהיה זה מספיק בקיום האמונה האחרונה בע"ה.

מאמר ב עיקר ו

ברשות וההערה על אמתיות הפרישות ומה שהיה בדרך העברה כמו שמדמים אותו.
והוא שני פרקים:
הפרק הראשון. בזכר שתופים וההעברות נפלו בלשון בעברי בשמות הנכבדים, חייבו שבושים ומבוכות,
הפרק השני, במקורי הטובות והרעות וסדר הסבות, ומנות אותם, ובאור ההשגחה וסור היכלות.

הפרק הראשון

הנה מה שהביא לחבר מה שיכלול זה הפרק שני דברים הכרחיים:

1. [הסתירות בין בתורה והפילוסופיה]

אחד מהם - מצאנו בין הפילוסופיא והתורה הפלגת הסתירה בעניינים מן האמונה היותר חזקי הצורך להתבונן בהם. וזה, שמה שעמד עליו דעת הפילוסופיא האמיתית בתארי הראשון יתברך הוא, שהוא האחד מכל צד, אחדותו היא עצמותו, לא כאחדות כל מה שהוא אחד, שהוא מקבל החלוקה 'בפועל' או 'בהעברת השכל', אם 'בפועל' קקבלת הגשם והשטח והקו ההתחלק בפועל; אם בהעברת השכל, כמו שנשפט בנפש שהיא בעלת כוחות הרבה, ונחלק אותה על כל כוחותיה, ונגזור על כל כוח וכוח במשפט משפט. [ניתוח מפורט של עניין האחדות ראה לעיל, עיקר שני פרק א].
וכשפטינו בשניים [הראשון - או הסיבה הראשונה - הבורא. השניים - המלאכים]. ויקראו 'שכליים' ובלשון תורה 'מלאכים' - וכבר קיימנו מציאותם - שהיה אחר שהיה המציאות להם נקנה ממציאות זולתם, הנה להם מעצמותם אפשרות המציאות, ומהסבה הראשונה חיוב המציאות. [- קיומם של המלאכים מוקנה מהסיבה הראשונה. לכן: מצד עצמם, המלאכים אפשריים, כי ייתכן שלא ייבראו. מצד הסיבה הראשונה - קיומם מחויב. וראה מו"נ ח"ב הקדמה 19]. וזה מה שאין בו מחלוקת בין התורה והפילוסופיא.

2. [הפילוסופיה על תארי ה']

אחר כן הפילוסופיא מנעה בכלל לתארו יתברך בתואר יחייב בעצמותו יתברך ריבוי או שינוי, ועל דרך ההעברה תתארהו יתברך בתארים מקריים בלתי חלים בעצמותו, אבל על שהם יחסים וצירופים בינו יתברך ובין שאר הנמצאים, כמו: שהוא עילה להם והם עלולים לו, והוא בוראם והם נבראיו. וכמו אלה כל היחסים רבים בינו ובין הנמצאים רבים מאד, לא יחייבו ריבוי בעצמותו ולא ישימו ספק באחדותו.

וכבר הביאנו משל לזה במקום אחר: [למעלה מאמר שני עיקר שלישי מהדורת וויל ע' 54] אם תארנו אדם אחד, בשהוא בן אדם שני, ואח שלישי, ודוד רביעי, ואח אם ששי, לא יחייב זה ריבוי בעצמותו.

אמנם התארים המחייבים שנוי בעצמותו כהעתק מדעת אל דעת, ומעניין אל עניין, לא תסבלהו הפילוסופיא כלל, אבל ראתה שאחר שאין לו תאר נוסף על עצמותו שאם נשתנה באופן מה, הנה כבר נשתנה עצמותו, ולכן גזרה שהוא המניע ראשון אשר לא יתנועע. [ראה מו"נ ב: א, וראה למעלה עיקר רביעי פרק ראשון].

3. [תנועה אצל ה']

ומיני התנועה כמו שכבר ידעת רבים. [- הסבר מדוע לא ייתכן לייחס לברוא תנועה. תיאור מפורט לגבי סוגי התנועה ראה במאמר א פרק ג' מהדורת וויל עמ' 13] אם התנועה ב'כמה', הנה היא ממה שייחוד הגשם ובפרט הנזון.

אמנם התנועה ב'אנה', הנה היא ממה שיחדש הגשם, ובפרט ה'בעל תכלית' הנעתק. ולו דמינו גשם בלתי בעל תכלית, לא יתאמת שיעתק. כי ההעתקה היא הסרת גשם ממקום אל מקום, והבלתי בעל תכלית איננו במקום. כי המקום מקיף על מה שהוא בתוך המקום, וכל מה שהוא מקיף על דבר, הוא יותר גדול ממנו, ומה שאין לו תכלית אין דבר יותר גדול ממנו אם כן לא יסור ממקום אל מקום, הנה לא יתכנו אלה התנועות הגשמיות על האלוה יתברך.

אמנם התנועה ב'איכות', הנה ממנה גשמית כהיות הגשם לבן ואחרי כן ישחר, או חם אחר כן יתקרר, או לח אחר כן יתייבש, או זולת זה. וכל זה לא יאות אלא בבעל גשם. אמנם התנועה ב'מדות הנפש' [ראה למעלה עיקר ד פרק ב מהדורת וויל עמ' 61, וכן מאמר ראשון פרק חמישי, מהדורת וויל, עמ' 17-18. התנועה בנפש היא השתנותה ורוכשה ידיעות, ויציאתה מן הכוח אל הפועל. תנועה כזאת אינה שייכת אצל הבורא, שאין כוח מחוץ לו המשנה אותו]. הנה לא תאות ג"כ אלא, במתחלף הכוחות, ובכלל, בבלתי מתדמה העניינים, ובמה שלו משנה מחוץ, יותר חזק ממנו בלי ספק.

וכל זה אצלם נמנע עליו יתברך ויתעלה. ומצאנו בתורה כתובים, יראה מהם בתחילת העיון הבלתי מדויק מציאות תארים הפכיים לו, ובאים עליו זה אחר זה. ומאשר התורה והפילוסופיא מתנגדות בזה, היינו כאיש לו שני אדונים, אחד מהם גדול, והשני איננו קטון, ואין דרך לרצות אחד מהם אלא בעבור על דעת השני. ואם מצאנו דרך להטיל הסכמה ביניהם נחשבה לנו הצלחה. וזה אחד משני הדברים ההכרחיים המביאים לחבר מה שבזה הפרק.

4. [סתירה בפסוקים]

הדבר ההכרחי השני: אם השלכנו דעת הפילוסופים בכלל, ואם הוא חזק שבמופתים, גדול המעלה, ושמו ספק במופתיו, והקלנו במעלתו, ועמדנו על המתחייב מן הכתובים, הנה הכתובים סותרים זה את זה בעניינים, לא יסכימו אלא במה שיכלול זה הפרק. וזה במאמר הכתוב: "כי לא יראני האדם וחי" [שמות לג: כ] – "ותמונת ה' יביט" [במד' יב: ח] – "ודבר ה' אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו" [שמ' לג: יא]. "נחמתי כי המלכתי את שאול למלך" [ש"א טו: יא] – "וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם" [שמואל טו כו], והדומים לאלה רבים.

אמנם הפרשה אשר בה: "ראה אתה אומר אלי העל את העם הזה ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי" עד סופה [שמות לג יב] לא תמצא אנשי זמננו ידברו בו דבר, ואם דברו - לא יסכימו על דבר. ואנשי העיון המדויק, מהם יראה שראוי לאדם לעזוב העיון בכמו אלו העניינים, והרחיק ההתבוננות בהם, וזה בחלוף רצון האל יתברך בהם. כי הוא יתברך ויתעלה לא נתנם בעבור שנסכל, אותם אלא בעבור שנדעם, ואם רצה שנסכל אותם, היה עזיבת נתינתם יותר מופלגת אל סכלותנו בהם ויותר מסלקת הספקות והמבוכות מעלינו בהם. ולא רצתה התורה הטהורה שנהיה במבוכה ובעיוורון, אלא בהאותות והישרה. [האותות-הסכמה, התרצות].

5. [שמות משותפים]

ונאמר עתה, כי השמות אשר יחשבו בלשון העברי שמות לאל יתברך לבד, הנה לפעמים אפשר אצלם להפילם על נמצאים זולתו, וזה מבואר בקצתם, נעלם בקצתם. אמנם אשר יתבאר בהם זה, הוא כמו מלת 'אלוהים' כי היא לפעמים תיפול על האל יתברך וית, באמרו: "בראשית ברא אלוהים" [בראשית א, א], וכבר יפילוה על קצת העצמים הנכבדים אשר יקראו 'מלאכים', והם משפיעים על האנשים, כמו שאמרנו. וזה מבואר ביעקב ע"ה: "האלוהים אשר התהלכו אבותי לפניו" [שם מח: טו] ו"המלאך הגואל אותי" [שם מח יב]. וכבר יפילוה על הכוכבים, באמרם "ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלוהים" [איוב לח ו]. וכבר יפילוה על השופט כאמרם: "עד האלוהים יבוא דבר שניהם אשר ירשיעון אלוהים" [שמות כב ח]. וכבר יפילוה על החכמים: "אני אמרתי אלוהים אתם ... וכו' אכן כאדם תמותון" [תהלים פב ז]. וכבר יפילוה על האנשים הנכבדים: "ויראו בני אלוהים את בנות האדם" [בראשית ו: ב]. וכבר יפילוה על הצלמים, להיות השם להם כפי אמונת הכופר העובר אותם: "ובכל אלוהי מצרים" [שמות יב ב] – "כמוש אלוהיך" [שופטים יא: כא], ודגון אלוהיכם [שופטים יא כד], "את אלוהי אשר עשיתי לקחתם" [שופטים יח: כד], "והאיש מיכה לו בית אלוהים" [שם יז ה].

6. [הסיבה לשמות המשותפים]

זה כולו לפי שעצמות האל יתברך ויתעלה למה שלא ישיגה בן אדם כל עוד היותו בחומר, לא יהיה לו בנפש תאר מסכים לעצמותו, ולמה שיהיה הדבור החיצוני מורה על הדבור הפנימי לא יהיה אצל הדבור הפנימי תואר לו, לא יהיה אצל הדיבור החיצוני ג"כ מלה תורה על תאר עצמות לו. ומי שישים עצמו בזה, ויפרסמהו פרסום מה שאין לאל ידו, ותאר תואר עצמותו לה' יתברך ויתעלה, אם היה אצל האדם, לא יעבור שישתתף בו זולתו. ולמה שהוכרח האדם לקחת לו יתברך ויתעלה תארים מן הגדולה והתרוממות אדנות ונשיאות, והיו הדומים האלה לפעמים יתוארו בהם נמצאים אחרים, היו אלו השמות לו ולהם בשיתוף השם, רצוני: כמו שיקרא האדם 'אדם', ויקרא האדם המצויר בכותל 'אדם', לדמיון חלוש מאד, לפי שבשטח הכותל מראה מוגבל, ידמה בגבוליו גבולי השטח היוצא מן האדם.

7. [שמות משותפים בשם ה']

אמנם 'אל' היא חלק ממלת 'אלוהים', והיא מלת 'אל' עם הריבוי ועל דרך ההגדלה. וזה השם כבר נקרא בו כל דבר חזק, עד שנאמר לכוח המניע: הייתי כגבר אין איל [תהלים פח ה]. והחזקים שבארצות: "ואת אילי הארץ לקח" [יחזקאל כז: יג]. "הבו לה' בני אלים" [תהל' כט: א] והאילן הקשה: "אלה עבותה" [יחזקאל מ כד], ומשענות הבניין: "אילו ואילמו" [יחז' מ: כד] עד שהטלה כאשר הלך בחוזק נקרא איל.

אמנם מלת שדי היא נעתקת מן השטיפה, כאומרו: כקול מים רבים כקול שדי [שם א כד], והיה שדי בצריך [איוב כב: כה].

אמנם מלת י-ה-ו-ה אין דרך לקראת בה, ולא תעבור בזה הדרך על זולתו יתברך ויתעלה. וזה הדרך לא נבאר דבר בו. אמנם על הדרך אשר נקראה אנחנו הנה כבר תיפול על המלאכים, כמאמר הכתוב: "וירא אליו ה'" עד "וישא עיניו וירא" וכו' עד אמרו "אדני אם נא מצאתי חן בעיניך" [בראשית יח א ואילך] וסמוך לזה "ויאמר ה' לאברהם למה זה צחקה שרה", עד אמרו "וה' אמר המכסה אני מאברהם", עד "ויאמר ה' אם אמצא בסדום", וכל מה שהוכפל שם מאמר אברהם, "הנה נא הוולתי לדבר אל אדני", "אל נא יחר לאדני" – הנה הוא אחד השלשה האנשים. ואחר כך: "וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם". אחר כן, "ויבאו שני המלאכים סדומה", ואחר זה ג"כ קרא הכתוב אחד משני המלאכים או שניהם "ה'", באמרו: "וה' המטיר על סדום ועל עמורה". וכבר תראה שהמלאך הוא פועל הדבר והמכריח המעשה כולו או קצתו במצות הבורא יתברך אליו בזה. וזה מבואר מאד באמרו: "כי לא אוכל לעשות דבר עד בואך שמה" [בראשית יט כב], ואמרו: "הנה נשאתי פניך" [שם כא].

אכן אלה כולם ראיות ואינם מופתים, כי יוכל המתקש להכחיש, ולטעון שהמלאך לא נקרא לעולם ה'. ואמרו רז"ל: "וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש מאת ה' מן

השמים" - מאת ה', 'מאתו' מבעי ליה? אמר רב יהודה אמר רב: זה מטטרון ששמו כשם רבו, [סנהדרין לח: ושם הדרשה היא על הפסוק "ואל משה אמר עלה אל ה'" - עלה אלי מבעי ליה. א"ל, זה מטטרון ששמו כשם רבו. לשאלה על הפסוק "מאת ה' - מאתו מבעי ליה" - יש בסנהדרין תשובה אחרת]. ודברי חכמינו ז"ל אצלנו מקובלים כדברי הנבואה.

8. [הוכחות שהמלאך נקרא ה']

ואם ישימו המינים ספק בדבריהם, מה יאמרו במאמר האל יתברך למשה ע"ה: "הנה אנכי שולח מלאך לפניך הישמר מפניו ושמע בקולו", וכו' [שמות כג ב], וזה הכתוב בחכמת הדבור במדרגת המושכלות הראשונות אין דחייה בהם.

וכתוב שני אין דחייה בו מספור יעקב אבינו ע"ה ויאמר עליו: "והנה ה' ניצב עליו ויאמר אני ה' אלוהי אברהם אביך", אחר כן ספר על עצמו ואמר, "ויאמר אלי מלאך אלוהים בחלום הלילה" וכו' עד אמרו "אנכי האל בית אל אשר משחת שם מצבה" [שם לא יג], וזה כבר נתאמת שהנאמר עליו בבית אל "והנה ה' ניצב עליו ויאמר" - הוא הנאמר עליו "ויאמר אלי מלאך האלוהים בחלום הלילה יעקב", והוא המספר על עצמו "אני ה' אלוהי אברהם אביך".

וכתוב שלישי אין דחייה בו מספור משה רבינו ע"ה, אמר הכתוב עליו: "וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה, ויקרא אליו ה' מתוך הסנה ויאמר אנכי האל אלוהי אביך" [שמות ג ב].

וכתוב רביעי אין דחייה בו מספור גדעון אשר נאמר בו: "ויבא מלאך ה' וישב תחת האלה אשר בעפרה אשר ליואש" עד אמרו "ויבוא אליו ה' ויאמר לך בכוחך זה והושעת את ישראל" [שופטים ו א], אחר כן כפל בסיפורו "ויאמר ה' אל גדעון" פעמים רבות. הנה אלה ארבעה כתובים מעידים על שהמלאך הממונה על האומה נקרא "ה".

וממה שיעיד בזה ג"כ, ספור הגר, במאמר הכתוב עליה: וימצאה מלאך ה' על עין המים, ויאמר לה מלאך ה' שובי אל גבירתך ... ויאמר לה מלאך ה' הרבה ארבה את זרעך" [בראשית טז ז-ז], זה דבור המלאך, ונגלה במצות האל אליה, "ויאמר לה מלאך ה' הנך הרה וילדת בן וקראת שמו ישמעאל, כי שמע ה' את עניך [שם יא], ולא אמר "כי שמעתי את עניך", זה דבור המלאך, ונגלה והפנימי ממנו, ואחר כן: "ותקרא שם ה' הדובר אליה אתה אל ראי" [שם יג], פירש ותקרא האל הנגלה אליה בהגלות, כי היא אמרה ראיתיך ראה אחר ראה, זה לכפול "ויאמר לה מלאך ה'" שלש פעמים, ויורה על שהיא ראתה העצם הנכבד שלש פעמים, לכן נקרא הבאר 'באר לחי הנגלה'. ומה שיאמר בו זולת זה לא אמר כלום.

ויראה ג"כ שהמלאך יקרא ה' ממאמר יעקב אבינו ע"ה: "האלוהים אשר התהלכו אבותי לפניו... המלאך הגואל אותי מכל רע" [בראשית מח: טו-טז] ובספורו (ע"ה) קרא הנמצא האחד 'איש' ו'אלוהים'. הנה יתבאר מזה כי השלשה האנשים הנראים לאברהם אבינו ע"ה

הם ג"כ כך. וכן במאמר הכתוב: [בראשית לב כד] "ויאבק איש עמו עד, עלות השחר",
ואחר אמר: "כי שרית עם אלוהים ועם אנשים ותוכל" [שם כח] ואמר הוא, "כי ראיתי
אלוהים פנים אל פנים" [שם ל]. אבל כבר הרבה הדבור בזה בספרי הנבואה, עד שאמר:
"וישר אל מלאך ויוכל" [הושע יב ה].

9. [השלמים מבני אדם ויחסם למלאכים]

וכבר הזדמן הנה דבור ראיתי להועיל בו, אחר נשוב אל מה שהיינו בו, [סעיפים 9-10 הם
מאמר מוסגר, העוסק ביחס המלאכים לבני אדם] והוא: כי הנפשות המדברות השלמות
המעלה מאד מבני אדם הם מלאכים, אין הפרש ביניהם ובין המלאכים אלא בשני דברים:
אחד מהם, שהם עתה נפשות לבעל גשם, והמלאכים אינם כן.

והשני, ההפרש שבין מקנה שלמות וקונה השלמות.

כי אלה העצמים השלמי המלאכותיות אוהבים אלה הנפשות האנושיות השלמות, כמו
שיאהב אחד ממנו תלמידו המשכיל אשר יקבל ממנו החכמות והמעלות. וכבר ילמד אל
רבים ממבקשי החכמה, וקצתם יקבלו ממנו תועלת מעט, וקצתם יקבלו תועלת מרובה,
והנה בהם מי שלא יחסר לו מכל מה שילמדהו כלל, אבל הגיע לתכלית השלמות, והנה
המלמד יאהבהו ויכבדהו.

ומן הכבוד שיכבדו אלה העצמים הנכבדים לאלה הנפשות האנושיות המקבלות השלמות
מהם, יסודרו בהילוכם, ויתראו אליהם בצורות גשמיות, כמו שאותם הנפשות האנושיות
הם לבעלי גשמים, ושיתראו להם בגשמים, כאלו הם עייפים, עד יאמר האדם: "יוקח נא
מעט מים ורחצו רגליכם" [בראשית יח: ד], ובגשמים כאלו הם רעבים, יאמר: ואקחה פת
לחם וסעדו לבכם [שם ה].

וזה, כמו שהאיש ממנו בשיש לו מעלות מחכמות וכוח גשם ומעלות אחרות, ויש לו משרת
עושה מלאכתו שאין לו זה השלמות, מן המוסר היותר נאה לו הוא, שלא יתראה עליו
ביתרון שלמותו, או ביתרון כוחו, אבל יראה שהוא מנוצח לו ולואה כמוהו, כן אלה העצמים
הנכבדים, כשישיגו בדבר מאלה הנפשות האנושיות, יצאו בעקבותיהם, ולפעמים מהיותר
חלושים במדרגה כמי שיראה לבן אדם התאבקות והתנצחות, עד שיאמר: "וירא כי לא יכול
לו ויגע בכף ירכו ... ויאמר שלחני ... [בראשית לב: כה-כו] "בכה ויתחנן לו" [הושע יב ה],
וכדומים לאלה.

10. [ברית עם השלמים בני אדם]

וכן יראו אלה העצמים הנכבדים כורתים ברית לאנשים ונקשרים עימהם בכמו קשרי
האנשים ובריתותם. וכמו שהיו המנהגים הקודמים, כשהיו האנשים כורתים ברית לבתר
בעלי חיים טהורים, ועבור בין בתריהם, כמאמר הכתוב: "העגל אשר כרתו לשנים ויעברו
בין בתריו" [ירמיה לד יח], כן נכרת ברית לאברהם אבינו ע"ה בין הבתרים, בעבור בין

בתרי בעלי חיים הולכים על ארבע יאות מהם הקרבן. והמצא שם כל עוף יאות לקרבן. ולכן נאמר לו: "קחה לי עגלה משולשת ועז משולש ואיל משולש ותור וגוזל", ואלה הם כל הבעלי חיים אשר יאות מהם הקרבן. ועל אלה המינים נאמר על נח, "ויקח מכל הבהמה הטהורה ומכל עוף הטהור, ויעל עולות במזבח" [בראשית ח: כ]. ולעניין הקרבן היה בזמן נח היתר קצת בעלי חיים ואיסור קצתם. ואמנם לעניין האכילה היה כמו שאמר הכתוב: "כירק עשב נתתי לכם את כל" [שם ט: ד], ובזמן משה ע"ה נאסר אכילת קצת הבעלי חיים.

"ויקח לו את כל אלה ויבתר אותם בתוך ויתן איש בתרו לקראת רעהו" [בראשית טו: י] ירצה: העגלה העז והאיל. אמנם אמרו: ו'הצפור לא בתר', ענינו שלא בתר תור וגוזל בפרט. כי 'צפור' הוא שם הסוג, לא שם מין ממנו. הלא תראה מאמר האל יתברך: "כל צפור טהורה תאכלו" [דברים יד יא], צפור סוג ו'טהורה' – הבדל. ויורה על שמלת צפור תאמר על העוף הטהור והטמא. ואמרו בכאן 'ואת הצפור לא בתר', הוא כאלו אמר, 'ואת התור ואת הגוזל לא בתר'.

אמנם: "וירד העיט על הפגרים וישב אותם אברם" [בראשית טו: יא], הנה לא ראיתי מי שידע פירושו. וזה, כי העברים לפעמים יפילו מלת הפועל עבר על הפועל העתיד התלוי בתנאי, כמאמר אביגיל: ויקם אדם לרדפך" [ש"א כה: כט], וענינו, לו עמד אדם לבקשך ורצה לאבד את נפשך, והייתה נפשך צרורה אצל האל אדנך, כן "וירד העיט על הפגרים" אמנם ענינו, שאברהם ישב לשמרם מהעופות הדורסים אוכלי הבשר, בענין שאם יעלו עליהם יבריחם. ועיט שם העופות הדורסים, כמו שבא בכתוב "יעזבו יחדיו לעיט הרים... וקץ עליו העיט" [ישעיה' יח ו]. ובזה נרמז לו ע"ה שהמלכויות הרשעות הדומות לעופות הדורסים, כל עוד שיקומו על זרעו, שחסידותו יגן עליהם לעדי עד.

11. [המלאך הממונה על האומה ייקרא ה']

ונשוב אל מה שהיינו בו [- המשך מסעיף 8], ונאמר: כבר התבאר מאלה הכתובים שמלאך ממונה באומה, במצות האל יתברך אליו. והם יאמרו בעדו: "אלוהי העברים נקרא עלינו" [שמות ה ג], אמנם: "כה אמר ה' אלוהי ישראל שלח עמי ויעבדוני" [שם ח: טז. ט: א, יג], ענינו, "כה אמר מלאך ה' אלוהי ישראל שלח עמי ויעבדוני". אכן המלאך ג"כ הממונה עליהם יקרא ה' אלוהי ישראל להיות ממונה עליהם, לא להיותו נעבד בשום פנים, ולא בשום סבה, ולא לפי שמתפללים אליו. אבל הכוונה אל האל יתברך, והוא עושה מאמר האל, ונקרא בשמות דומים לשמותיו. כמו שאמר: 'כי שמי בקרב' [שמות כג: כא]. ומפני סכלות פרעה במלאך הממונה באומה אמר: "מי ה' אשר אשמע בקולו, לא ידעתי את ה'" [שמות ה ב]. ולא יתאמת שיסכל אדם את הראשון יתברך ויתעלה. וזה למה שנגלה אל לבן הארמי ומנע אותו להרע ליעקב ע"ה אמר: "ואלוהי אביכם אמר אלי לאמר" [בראשית לא כט], ואם היה הספור מה' יתברך, לא ידע לבן בשהוא מיוחד באבות יעקוב

ע"ה יותר משאר אנשים. ובעת כרתם הברית אמרו: "אלוהי אברהם ואלוהי נחור ישפטו בינינו" [בראשית לא: ג], ואמר יעקב ע"ה: לולי אלוהי אבי אלוהי אברהם [שפ מב], ואמר משה ע"ה: "כי מי גוי גדול אשר לו אלוהים קרובים אליו כה' אלוהינו" [דב' ד: ז].

12. [פעולת ה' ביציאה ראשונה או במלאכים]

ונשוב עתה אחר הצעתי אלה ההקדמות, לבאר אמונתנו. ונאמר, שכל נבואה, וכל שלמות, וכל סידור מסידורי הטובות אמנם הם מאת האל יתברך ויתעלה, וברצונו, ובמאמרו, וחפצו הקדום מני עד. אכן מהם מה שיצא מאתו יתברך ויתעלה מבלי אמצעי אבל יציאה ראשונה, ומהם מה שיצא באמצעי או באמצעיים.

ומן היותר ראוי בעניינים הגדולים בבריאת השמים והארץ, שיצאו מאתו יתברך יציאה ראשונה. ובמה שלמטה מזה, מן החידושים העולמיים והעתקת המלכויות, שיצאו באמצעיים, וכל שכן עניני האישים הנמצאים השפלים הנמצאים בהם סדורים [- סדרים], כצירי הטווסים ורבים מהבעלי חיים, והצמחים אשר להם ציורים נמנים מסודרים, כי הם אינם מפעל המזג [מזג- תערובת של ארבעת היסודות בכמויות שונות היוצרות את הרבגוניות שבמינים. ועין מו"ב ב: יט], כי המזג אין לו כוונה, ואינם [- העניינים האישיים] בכוונה ראשונה מן הראשון [ראשון -ה'], אבל ממשפיעי הצורות [- מלאכים או כוחות המקבלים כוחם מאת ה' ומפעילים את העולם] ברצונו יתברך, והכל שב אליו בהשתלשלות כמו שקודם זכרו, במאמר סדור המציאות. [עיקר רביעי פרק 3 (ווייל 62)] והכתוב ביאר זה ההשתלשלות ג"כ במאמר ה' יתברך: "והיה ביום ההוא נאם ה' אענה את השמים והם יענו את הארץ והארץ תענה את הדגן ואת התירוש ואת היצהר והם יענו את יזרעאל" [הושע ב כג]. והנבואה גם היא מן העניינים המתחדשים בעולם, וכל החידושים שבעולם אמנם ותחדשו על ידי מלאך ממונה עליהם.

13. [דעת האסטרוֹלוגים]

אמנם בעלי משפט הכוכבים [-גזירת הכוכבים. וראה במו"נ ב: יב בסוף] יאמרו, שהמצבים [מעמד הכוכבים משפיע על ההתרחשויות בעולם] שלהם המתחדשים בכל רגע, יתחייבו התחדשות עניינים במה שלמטה מהם בכל רגע. ואמנם מי שהוא יותר עליון מהם בעיון, ויראה שאין דרך שתהיה תנועה אלא ממניע, ייחס כל מה שיתחדש בעולם אליהם, ואל מניעי השמים ראשונה, ובהשתלשלות אל האל יתברך ויתעלה.

14. [המלאכים והממונים הטבעיים]

ומניעי שמים יקרא אחד מהם: "השר הגדול העומד על בני עמך" [דניאל יא: א], ואחר: "שר יון", [דניאל י: כ] ואחר: "ושר מלכות פרס" [שם י ג]. והאל יתברך ויתעלה כבר קדמו בידיעתו כל הדברים הכלליים והחלקיים, ומנה בהם ממונים יוציאו מן הכוח אל הפועל.

מהם מה שיקראו: "מלאכיו גיבורי כח עושי דברו" [תהלים קג: כ], ומהם מה שיקראו, "צבאיו משרתיו עושי רצונו" [שם כא]. עד שיש לו ממונים, עושים תכונות מה בנפשות הבעלי חיים. כי מה שיש בזכרים מהבעלי חיים מן החריצות לבוא על הנקבות, יחייב הגעת העוברים בבטן. וכאשר יצאו העוברים, מנה אותם על הישארותם, אהבת האבות בניהם. ושני אלה הממונים החרוצים יתמנו על השארות המינים, מוסף על ממונים אחרים נותני הצורות מן מלאכים יניעו השמים. וממצבים כוכביים הושמו מתחילת העניין, שכאשר יהיה ככה, יצא מהם כך, וכאשר יהיה כך, יצא מהם כך.

ומי שעיין במלאכת משפטי הכוכבים עיון כזה, רצוני: עם ידיעה בשהם עבדי האל ונבראו וממונים על נבראים אחרים, אין היזק בזה. ועוד שלא יחתוך הדין בהוראות מצביהם, אבל לא יתשל מהתפלל בלב טהור לבוראם, לדחות נזקיהם כאשר חוייבו, וגלגל טובותם כאשר לא יחוייבו, ויאמין אמונה אומן ובטחון חזק, כי הוא יתברך יכול על זה.

15. [עבודת הכוכבים]

אמנם בדורות הקודמים ובימי הפילוסופיות המדומות, לא היו מדמים מציאות למה שאין לו גשם, וראו גשמי הכוכבים יותר נכבדים, ויחסו להם הכוח והיכולת, עד שטעו ועבדום. אמנם מי שיראה שכוחות מה נשפעות ברצון ה' יתברך, וישנו הגשמיים הטבעיים אם ירצה יוצרם, ולא ימנעם מגזרותיהם, הנה אצלי שווה מי שיאמר כי שבתו ["שבתאי ... מעורר מלחמות וביזה ושבי ורעב, כי כן דתו" רשב"ג, כתר מלכות] יושפע ממנו כוח מרדים = ממית, או מי שיאמר זה על האפיון ["מאדים ... מעורר מלחמות הרג ואובדן ... ומדקרים ושלופי חרב כנגדם" רשב"ג כתר מלכות], ומי שיאמר שמאדים [- אפיום. מיץ הפרג והכוונה אין הבדל בין האמירה ששבתאי יש לו כוח מרדים ממית, לאמירה שהאפיום יש לו תכונה כזאת. בשני המקרים אין נותנים לגורם כוח ויכולת בעולם] יושפע ממנו כוח חד חותך, או שיאמר זה מן היורדיט [- זנז'אר = חומצת נחושת בלשון חז"ל קנקנתום, חומצה חריפה], זולת כי לגשמים השמימיים להם כבודם שנתן להם בוראם יתברך ויתעלה.

ועל זה העיון ראו ראשוני חכמינו היות משפט הכוכבים אפשרי, באמרם: 'לא מזל יום גורם אלא מזל שעה גורם' [שבת קנו.], ושאר מאמרם בזה.

16. [טעות הפילוסופים: ה' יודע רק את עצמו]

ודע שהפילוסופים למה שנתן להם מן החכמה שיעור, נסתלקו ממדרגת מוחשיהם אל מדרגת מושכליהם, חשבו היות אפשרי להם ידיעת כל דבר, ושתו לשונם בכל דבר, ולקח הגרזן שלהם בעץ יותר ממה שראוי [-ביטוי מליצי להפרזת הפילוסופים באמונתם בשיפוטם. וראו שה' יתברך אין בו תואר נוסף על עצמותו, הנה ידיעתו היא עצמותו. ואחר שידיעתו היא עצמותו הנה אם יתרבו ידועיו - תתרבה עצמותו. והגיע עניינם אל שהאמינו

קצתם, שהאל יתברך לא ידע דבר זולת עצמותו, [ראה כוזרי א: א] וקצתם הגיעו אל בטולים אחרים, האל יתברך ויתעלה יודע היותינו נקיים מאמונותיהם. אבל נאמין שהאדם **בכוח** הוא יודע רוב ידיעותיו, ואינו יודע **בפועל** אלא העניין אשר הוא בו לבד. אמנם מה שזולתו, הנה – מהם (א) מה שהוא מובדל מהם, ומהם (ב) מה שלא ידעם ואפשר לו לידע אותם בקרוב, ומהם (ג) מה שאפשר לו ידיעתם בארך זמן.

17. [ידיעת ה']

ואין בידיעת האל יתברך ויתעלה דבר **בכוח**, אבל הוא יודע הדברים כולם ידיעה **בפועל**. ואנחנו אי אפשר לנו שנצייר, איך ידע יודע מה ידיעות כולם בפועל, לפי שאנחנו לא ראינו זה מעולם. וכן אי אפשר לנו שנדע, איך לא יחסר מידיעתו דבר ממה שבשמים ובארץ, ולא יחייב זה ריבוי בעצמותו, אבל נדע שאי אפשר שיחסר מידיעתו דבר, כי זה חיסרון, והחיסרון לא יאות בצדי קדושתו. ואי אפשר שיהיה בעצמותו ריבוי, ולא נדע איך זה, כמו שלא נדע דברים רבים שהם פחותי המציאות, כל שכן זה העניין הגדול. ומי שלא ידע גדר עשרה, [הגלגל העשירי, "הנעלה על כל עליון, אשר לא ישיגהו רעיון" (כתר מלכות), המונח מוזכר גם במאמר ב' עיקר רביעי ג (ווייל עמ' 67)] ואין דרך שידעהו לעולם, איך יקשה עליו, אם לא ידע איך לא יחסר מידיעת האל יתברך דבר ממה שבשמים ובארץ, ומבלתי שיחייב זה ריבוי בעצמותו? ובזה יאמר צופר: "החקר אלוה תמצא, אם עד תכלית שדי תמצא, גבהי שמים מה תפעל, עמוקה משאול מה תדע" [איוב יא: ז]. ועל המתעסק להתבונן בכמו אלה העניינים הגדולים אמרו רז"ל: 'כל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם' [חגיגה טז]. והאל יודע כוונותינו ותם לבבנו.

18. [התפילה לה' ולא למלאך]

וכן לא יטעה טועה בסברתנו ויחשוב: מפני אמרנו שהמלאך יקרא אלוהים 'אלוהי העברים', [שמות ג: יח, ה: ג, ז: טז, י: ג – ובכל המקרים שביטוי זה מופיע במקרא הוא כלול בפניה לפרעה מלך מצרים!] שאנחנו כשנתחיל ונאמר: 'ברוך אתה השם אלוהינו ואלוהי אבותינו', - שאליו אנחנו מכוונים. או יחשוב שמאמר יעקב אבינו ע"ה: "האלוהים אשר התהלכו אבותי לפניו ... עד המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים" [בראשית מח: טו-טז] - שהתפלל אל המלאך, אבל פירוש דבריו, 'האלוהים אשר התהלכו אבותי לפניו ישלח את המלאך הגואל אותי מכל רע לברך את הנערים'. ומאמר משה ע"ה: "כי מי גוי גדול אשר לו אלוהים קרובים אליו כה' אלוהינו, בכל קראנו אליו" [דב' ד, ז] פירושו: 'כימי גוי גדול אשר לו אלוהים קרובים כה' אלוהינו ישלח לנו מלאכיו בכל קראנו אליו'. וכן כל תפילה, אמנם היא

אל האל יתברך לבדו, מאין מחשבה בזולתו, וכל פועל אמנם יצא באמצעיים מאתו. ומי שיחשוב זולת זה, תבוא אליו קללת אלוהים, ומארת המאררים. וכן למה שאמר דריוש לדניאל: "אלהך דין אנת פלח ליה בתדירא היכל לשיזבותך מן אריותא: [דניאל ו: כא] התנצל ע"ה ובאר, שהנעבד יתברך ויתעלה, זולת הממונה על הצלתו, והודה בהגיע המעשה על ידי המלאך, ואמר: "אלוהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא ולא חבלוני" [שם כג].

19. [מנין שהמלאכים ממונים על המתרחש?]

עוד נשוב ונקשה על עצמינו מה שאולי יקשה עלינו מקשה, ונניח שהוא יאמר, למה אמרת **שהעצמים הנכבדים** [-מלאכים, הראשון ה'] ממונים בכל מה שיתחדש, ולא תאמר כל מה שיתחדש, אמנם יתחדש מן **הראשון** [-ה'] בלי אמצעי? נאמר למאמר הכתובים: "ברכו ה' מלאכיו, גבורי כח עושים דברו" [תהל' קג: כ], "ברכו ה' כל צבאיו משרתיו עושי רצונו" [שם כא], וזה על דרך **כלל**. אבל על דרך **פרט** נאמר: "עמוד מיכאל השר הגדול העומד על בני עמך [דניאל יב א], "והנה שר יון בא" [דניאל י: כ], "ושר מלכות פרס" [שם יג]. ועל דרך **הפרט האישי**: אמר אברהם אבינו ע"ה "ה' אלוהי השמים אשר לקחני מבית אבי ... ישלח מלאכו לפניך" [בראשית כד, ז], ובהפך זה: "ויתיצב מלאך ה' בדרךך" [במדבר כב כב], ובפחדים וההצלות: "המלאך הגואל אותי" [בראשית מח: טז], ומלאך פניו הושיעם [ישעיהו סג: ט], חונה מלאך ה' [תהלים לד ח], ורבים כמו אלה.

ולמה שהיה זאת כוונת הכתוב, והוא מסכים לדעת בעלי ההגדלה [-בעלי ההגדלה סבורים שה' נעלה מכדי שיהיה לו קשר עם בני אדם או חומר], לקחנו דעת שאין בו מחלוקת. וכל שכן בהיות בנמצאות האישיות עדויות על זה מאין תכלית. מהם מה שימצא באישי הצמחים, ומצב העלים שלהם, וצבעי פרחיהם ונקודותיהם, ומה שימצא ג"כ ברבים, מן העופות והדגים מפליאות הולכות כולם על סדר מוגבל, ועל מספרים בעצמם. ויאמר שהם מפועל הטבע, והטבע לא ישכיל? הנה הוא בלי ספק פועל הטבע תחת צווי דבר מאלה העצמים הפשוטים, והכל משתלשל מרצון הראשון יתברך. וכבר ביאר זה ראש הפילוסופים. וזאת ההגדלה יותר גדולה ממה שיאמר שבכוונת הראשון יתברך ויתעלה ימצאו אלה הפרטים השפלים.

20. [המלאך ייקרא ה']

ואם יאמר למה אמרת **שהמלאך יקרא ה'**, והמפורסם היא שזהו **הראשון יתברך**? אמרנו למאמר המלאך ליעקב: "אנכי האל בית אל" [- בראשית לא: יג]. ויאמר אלי **מלאך** האלוהים ... אנכי האל בית אל אשר משחת שם מצבה אשר נדרת לי" ויש להסביר בפסוק זה כיצד המלאך מדבר אל יעקב בגוף ראשון **'אשר נדרת לי'**. אמנם אמרו: "אשר משחת שם מצבה ... אשר

נדרת לי" – ענינו: אשר משחת לה'; אשר נדרת לה'. ולמה שהיה שמו כשמו [שם המלאך כשם ה'] אמר לי.

ואם יאמר למה אמרת שמלאך הוציאם ממצרים? אמרנו למאמר האומה: "וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים" [במדבר כ כו], ושאר הכתובים המעידים על זה.

ואם יאמר למה אמרת שהוא יקרא, **אלוהי העברים?** [שמות ג: יח] נאמר על צד שהוא ממונה בהם בהשפעת האל יתברך ויתעלה עליו.

ואם יאמר א"כ אותו אתה עובד, כי הכתוב אומר "השמר לך פן תשכח את ה' אלוהיך וכו', את ה' אלוהיך תירא ואותו תעבוד וכו' [דב' ו: יב-ג], נאמר: אין באמרנו **שהמלאך** הוציאם ממצרים מה שיתחייב **שהאל** יתברך לא הוציאם ממנה. אבל הוא יתברך הוציאם והמלאך אמצעי.

21. [מדוע לעבוד את ה' ולא את המלאך?]

ואם יאמר, אחר שיהיה אלה העצמים הפשוטים [- המלאכים] הם הממונים בהצלחות האנשים ורעותיהם, א"כ למה זה תעבוד זולתם? נאמר הכתובים יבארו, בשכל מה שנצטוונו מן העבודה לאמצעיים בה דבר קטון או גדול, וכי מה שנזכר בכתוב מן ו"לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני", "לא תשא את שם ה' אלוהיך לשוא", "שמור את יום השבת לקדשו ... וכו' ויום השביעי שבת לה' אלוהיך" [דב' ה: ז-ד], כל זה מאת **הראשון** יתברך ויתעלה. הלא תראה מאמר הכתוב "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" [שמות כ: יא], וזה דבור לא יסופר בו על השניים, וכן "אנכי ה' אלוהיך" [שם כ: ב], אמנם הוא ספור מן **הראשון**, לפי שזה זולתו מן השמים והארץ ישוב אליו אם בכוונה ראשונה, ואם בהשתלשלות. ובכתובים: "השמים כסאי ... ואת כל אלה ידי עשתה" [ישעיהו סו א-ב], וכמו אלה הכתובים רבים מאד, מורים שאין יציאת הנבואה מן השניים לבד מבלי שיהיה מן ה' יתברך, אבל הוא ממנו יתברך באמצעות השניים.

22. [כוחו של המלאך]

ואם יאמר: למה אמרת שהמלאך אי אפשר מבלתי שתתקיים מצוותו בפעולות העולם? אמרנו, הנה כבר זה באמרו: "חי ה' אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי" [מלכים א' יז א]. ויאמר: "שמש בגבעון דום" [יהושע י יב], אחרי כן אמר, "ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו לשמוע ה' בקול איש", ולא היה רצונו על התפילה, כי התפילה כבר נתקבלה קודם זה היום ואחריו, וגם הוא [- יהושע שאמר "שמש בגבעון דום"] לא הוציא דבורו בלשון תפילה אלא בלשון צווי, וחלילה שתהיה כוונת הכתוב לומר שהצד האלוהי יקבל צווי מבן אדם, כי הוא כפירה. ואמנם קרא הנה ה"ה" [- בפסוק לשמוע ה' בקול איש] הגרמים השמימיים, ואמר שאלה הגרמים לעולם לא קבלו צווי מבן אדם לא קודם זה, ולא אחריו.

23. [מדוע ביאר את ענין המלאך]

ואם יאמר מה הביאך אל כל זה, אשר הוא מאמר בלתי מפורסם להמון? נאמר: ההכרח אל זה כבר אמרנוהו בתחילת הפרק [- למעלה פרק א' סעיף 8]. ונשאר עניינים שלא ביארנום, וזה כי אנחנו נמצא בכתובים מאמרים, שאם ייוחסו כמותם אל השניים, לא יהיה בו גנות, ואם ייוחסו אל הראשון יהיה גנות, כמו: "וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל" [בראשית יא: ה]: "ארדה נא ואראה" [שם יח: כא]: "כי עתה ידעת כי ירא אלוהים אתה" [שם יב, יב]: "לולי כעס אויב אגור" [דבר' לב כז]: "ותקצר נפשו בעמל ישראל" ... הנה אנכי מעיק תחתיכם [עמוס ב' יג], וכמו אלה רבים מאד, אשר הוא יותר ראוי ליחס אותם אל זולת הצד העליון. ולא יגנה מוציא דיבה מה שאמרנוהו, אבל ראוי שיראה שאנחנו הסיירונו בטולים גדולים. [נ"א: בדיות גדולות].

24. [כיצד לפרש את ביטויי פעולות ה']

ולכן אני רואה כי המפרש הכתובים לא פירש יפה בפרשו כל "וידבר ה'", "וירד ה'", "ויחר אף ה'" והדומים לאלה מבלתי כנוי. אבל היה היותר ראוי שיאמר, 'יצא צווי מן האל', 'והיה קצף מצד האל', וכמו אלה הכינויים, כמו שיעשה בלשון ארמי שיאמר בו, 'והוה ממרא מן קדם ה'', ויתרגם 'השמים כסאי' - שמיא כורסי יקרי, וארעא כביש קדמי, אידין ביתא דתבנון קדמי, ואידין אתר בית אשריות שכנתי, וית כל אילן גבורתי עבדת [ישעיהו סו: א-ב], וכזה כל דבריהם וכדומה לזה. עד שיתרגם "לולא כעס אויב אגור" - רוגזא דשנאה כניס. [דב' לב: כז].

א"כ, הדיבור הנאה, והמאמר האמתי המזוקק אשר יסכימו עליו הקבלה והפילוסופים, שאלה הם תארי השניים לבד, לא תארי אל יתברך ויתעלה, ומן השניים, לאשר הם כנפשות לגלגלים לבד, לא לאשר הם כשכלים, כי אלה, [- השניים - המלאכים] אחר שהם התחלות תנועות גשמים, אין היזק בשישתנו, ויהיה באמצעותם הרצון אל עם, ושיתראו בחומרים גשמיים, אחר שהם צורות לחומרים הגשמיים מתחילת מציאותם.

וזה כלו כבר ביאר אותי אחד מחשובי אומתנו, בדבור מיוחס אליו, יזכור בו צורות גלגל המזלות ותנועותיו והוא אמרו:

דגלי מרכבה הקימות לעד ולאות, כי הדבר מעם ה' צבאות,
הם הנעלמים בעיני ברואיך, הם הנראים לעיני נביאיך,
והכל עבדיך משרתי פניך, גיבורי כוח עושי רצונך.
להם יקראו רחוקים - קרובים, ומאין הליכה רצים ושבים,
והליכותם הליכות אלי מלכי בקדש, ה' במ סיני בקדש,
וידברו אכן ברשיוןך, ויעשו ואולם ברצונך,
בזאת יאמרו שומעי מליהם, כי פיך המדבר אליהם.

ואחר זה הנה באמרו: וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם [ש"א טו: כט], דבר מן הראשון, ובאמרו: "נחמתי כי המלכתי את שאול למלך" [שם יא], דבר מן קצת השניים.

25. [פרשת משה והמלאך המוציא את ישראל]

אמנם פרשת [שמות לג יב] "ראה אתה אומר אלי העל את העם הזה" הנה זה ביארוה: כי משה דבר לממונה על האומה דבור אם בחלום ואם בהקיץ, ובכלל בצד שלא הפחידהו, וזה אשר הייתה עמו זאת המראה הוא הנגלה אליו בחורב, ועליו נאמר: [שם ג ו], "ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלוהים", וממנו היה מושפע אור הולך לפני העם, כמו שאמר "וה' הולך לפניו יומם...", "ויסע מלאך האלוהים ההולך" [שם יג כא]. ולהיותו יודע, כי עוד יגיע עניינם לחטוא חטא אשר יחייב הרחקת זה העצם הנכבד מהם, ייעד לו תחלה זה, באמרו: "הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך, השמר מפניו ושמע בקולו" [שם] עד אמרו "כי שמי בקרבך" [שם כג כ], לפי שזה השם יאמר למלאך הממונה באומה, ולמלאך שני מושפע מאתו. וכאשר חטאו נאמר לו זה בביאור: ועתה לך נחה את העם אל אשר דברתי לך, הנה מלאכי ילך לפניך [שמות לב: לד], ונאמר לו ג"כ: "עלה מזה אתה והעם" [שם לג: א], עד "ושלחתי לפניך מלאך" [שם ב], עד "כי לא אעלה בקרבך" [שם ג].

ובעבור זה שאל ע"ה שתי שאלות:

אחת מהם שיסיר מהם החרון הנמשך מאמרו, "כי לא אעלה בקרבך", ורמז תחלה על זאת השאלה, "ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי" [שמות לב: יב], עד שפירש אותה אחר כן שאמר: "ילך נא ה' בקרבנו" [שם לד: ט].

והשאלה השנית שיתראה לו המלאך הממונה באומה בחומר גשמי, כדי שיביט אליו, אחר שלא הביט אליו בחורב, כמאמר הכתוב: כי ירא מהביט אל האלוהים [שם ג: ו]. ורמז על זאת השאלה באמרו: "הודיעני נא את דרכיך" [שם לג: יג], עד שפרשה אחר כן באמרו: "הראני נא את כבודך" [שם יח].

והושיבו על **השאלה הראשונה** בשאמר לו: "פני ילכו" [שם לד: יד] - ר"ל היותר נכבד שבמלאכים אשר למעלה [נ"א למטה] הם מהמלאך הממונה באומה, והוא הנקרא 'פנים', ואשר למטה ממנו נקרא 'אחוריים', ואמר הוא: "אם אין פניך הולכים אל תעלינו מזה" [שם לג: יד], ירצה, אם לא יגלה לנו היותר נכבד שיהיה לפניך, לא יאות לנו העלייה מזה. אך התחינה אמנם הייתה שתהיה אתה זה, והוא אמרו: "ובמה יודע איפה כי מצאתי חן בעיניך", ירצה, שכל אומה ממונה עליה מלאך, ואיננו השר הגדול ולא יתראה להם [ההירארכיה היא זו: ה' /שר האומה/ פנים/ אחוריים].

אחר כן השיבו על השאלה השנית והוא ראיית המלאך פנים בפנים, באמרו "גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה" [שם יז]. ואמרו אחר זה: "ויאמר הראני נא את כבודך", זאת

הוא"ו אשר ענינה: 'אחר זה'. כמו: "וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם, וירד מעשות החטאת" [ויק' ט: כב], ירצה אחר שירד מעשות החטאת [ויקרא ט כב], וכן: "וגבר ימות ויחלש" [איוב יד ט], ימות אשר שיחלש, כן בכאן נאמר לו "גם את הדבר אשר דברת אעשה", אחר שאמר "הראני נא את כבודך".

26. [המלאך הנראה]

אכן דע שהוא [- המלאך הממונה על האומה או המכונה 'פנים'] לא יראה לעין, אלא המלאך או המלאכים הנקראים אחוריים, לא הממונה באומה, ולא אשר תחתיו מאותם הנקראים 'פנים'. אמנם, הראשון יתברך ויתעלה, הנה אין דבור בו בכל אלה השינויים, ולזה אמר לו: "והסירותי את כפי וראית את אחורי ופני לא יראו" [שמות לג: כג]. ולפי שהנקרא אחוריים יקרא ג"כ ה', אפשר שיאמר: "ותמונת ה' יביט" [במדבר יב ז]. ומפני שהממונה באומה, והנקרא 'פנים', אי אפשר שיגלו בחומר גשמי, יאמר: "כי לא יראני האדם וחי" [שמות לג: כ]. ואין שני המאמרים [כי לא יראני / וראית את אחורי] סותרים זה את זה. ומי שחשב שכל ה' בלשון העברי ירצה בו האל יתברך, יהיה אצלו הכתובים סותרים זה את זה, ויגשש כעורים קיר, וישא משאות שווא, ויטיח דברים ושבושים עצומים נגד הראשון יתברך ויתעלה, ולא ילך בדרך מדרכי הפרישות.

27. [דרך השתלשלות דבר ה']

הנה האל יתברך ציוה אל המלאך הממונה באומה, והמלאך הממונה באומה דבר עמו, ואותו שתחתיו ממי שיקרא 'אחוריים' נראה אליו. וזה כולו בלתי חולק אל הכתובים, ואיננו זר בפילוסופיא, אבל אפשר או מחויב בה. ולפי שחזר להתחנן באמרו: "ילך נא ה' בקרבנו" [שמות לד: ט], נענה באמרו: "נגד כל עמך אעשה נפלאות" [שם י], כמו ששאל: "ונפלינו אני ועמך" [שמות לג: טז].

ומי שירצה להכחיש כל מה שאמרנוהו, ויטעון, כי האל ידבר אל הנביאים בלי אמצעי, ושכל ה' הנאמר בכתובים היא ה' יתברך, יעיין תחלה בהסכמת אלה הכתובים, ואיך לא יתכן זה על הצד הנכבד, ויתרחק מן הביטולים בכלל, ואנחנו נודה לדבריו, אם יוכל לעשות כן. ואף האומות אשר לא מבני ישראל המה, לא ירצו להמיר השם באלה הפרטים הפחותים והגרועים. אמנם הנוצרים יעתיקו כל: 'ויאמר ה"', 'וירד ה"', 'אמר האדון', 'ונגלה האדון'. אמנם הישמעאלים לא אמרו לעולם שהאל יתברך ידבר עם הנביאים, או נראה לו, אלא נמצא יקראוהו: 'גבריא'ל' 'והרוח הנאמן', וכמו אלה שמות. [השווה כוזרי א: פז. אלפרבי, ספר ההתחלות עמוד 2, האסיף ליפסיה תר"ט].

אמנם מי שבחינתו מעוטה מאנשי אמונתו, לא די להם שיחסו אליו יתברך שינוי ותנועה, אלא ששמוהו יותר בעל שינוי [בכתב יד מונטיפיורי נוסף כאן משפט זה: "השנים, שיתראה לו המלאך הממונה באומה – המשפט חסר בנוסחים אחרים, ואין לו משמעות]. מכל שאר

הנמצאות. כי איש איש מעבדיו ישתנה מחסידות על רשע, ומרשע אל חסידות, והוא יתברך ויתעלה ישתנה כמספר רשעיותיהם וצדקותיהם, אשר כמעט שהם בלתי בעלות תכלית.

28. [הסבר המושגים תנועת נפש וגשם]

וכבר נתגלגל דבורנו בהתחלת תנועת נפש והתחלת תנועת גשם, ואולי לא יובן זה, ונבארהו: [ראה מעין זה מו"נ ב: א, רמב"ן שער הגמול, בתוך: כתבי רמב"ן, הוצאת מוסד הרב קוק, מהדורת שעוועל, כרך ב עמוד רפז. (=תורת הגמול, ספריה קטנה למחשבת ישראל עמ' 38)] ונאמר, שאיש ממנו, אם עלה בדעתו ללכת ממדינה אחת אל מדינה אחרת, מבלתי שתהיה זאת ההסכמה נמצאת בנפשו קודם לכן, הנה כבר התנועה נפשו. ותנועה לא תהיה אלא ממניע, ומניע הנפש אל זה הוא הרצון. אחר כן הנפש תשתמש בכחה המניע לגשם, תעתיק אותה פסיעה אחר פסיעה, ולפעמים תסכים הנפש ללכת אל דרך מה, אחר כן יראה לה עזיבת אותו הדרך ולקייח זולתו, ותעתק מדבר אל דבר, ומן הכוונה אל כוונה, ולא תעתק ההסכמה בכלל, לנסוע אל אי זה דרך שיהיה. והנעתק איננו זה אשר לא יעתק, אבל הנעתק דבר מה והבלתי נעתק דבר אחר. ואחד מהם והוא הנעתק, הוא התחלת תנועות הגשם, והבלתי נעתק, הוא התחלת תנועת הנפש. ונקראת התחלת תנועת הנפש, שכל, והתחלת תנועת הגשם, נפש.

וכן מניעי השמים נפשות, והתחלות תנועות נפשותיהם שכלים, ומניעי השמים הם הנגלים לאנשים, לא אשר הם שכלים מופשטים. ואלה העצמים הנגלים לאנשים עשו מן היסודות צורות נבראות לשעתן כדי שיקרב זה אל חוש הנביא, והיא צורה בדויה לא אמתית.

29. [נעשה אדם]

ודע שאנשים מה מסכלי אומתנו נתבלבלו ונבוכו במאמר האל יתברך: "נעשה אדם בצלמינו כדמותנו" [ברא' א: כו], ופירשו נעשה אדם על צורתנו ודמותנו. והנה אצל ההמון הצורה היא הגשם, באמרם צורת ראובן צורה נאה, וצורת שמעון צורה כעורה, וירצו בזה הפנים, ועל כן חשבו שזה הכתוב יחייב, שהאל עשה האדם בגשמיותו ודמותו, ולכן טעו טעות גדול.

אמנם החולקים עלינו מן האומות גזרו עלינו בזה שאנחנו מגשימים, והוקשה על חכמי אומתנו לצאת ממה שהשיגו עליהם בעלי מחלוקתם, עד שהשבעים אנשים אשר העתיקו התורה לתלמי המלך אמרו, "ויברא אלוהים את האדם בצלם ודמות" [מגילה ט. ושם: "אעשה אדם בצלם ובדמות"]. וכל זה אמנם קרה להיותם חושבים שפני האדם הוא 'צורתו', וכאלו הם עשו הקש כזה:

ה' יתברך ברא האדם בצורתו;

וכל צורה - גשם,

אם כן: הבורא יתברך גשם.

וכל זה קרה מסכלותם בעניין מלת 'צורה', והוא עצם פשוט בלתי גשמי, והוא לנמצאות נקי מן החומר בכללו. וכבר יגיה אורו על גשם ויהיה בו **בעל** צורה, לא צורה. ובזה יאמר משוררנו המתפלסף, מקונן לאביו:

בעת בא במגורה, מסעף פורה,

ולקח הצורה, ועזב הדמיון.

[רשב"ג בשיר "ביום קצר". שירי ר' שלמה בן יהודה אבן גבירול, מהדורת ביאליק רבינצקי, ברלין 1929 חלק ג' א' סט, עמוד 39. ושם: "בעת בא בגבורה, מסעף כל פארה, ולקח הצורה ועזב הדמיון".]

30 [בצלמנו – צורה שכלית]

ומאמר האל "נעשה האדם בצלמנו כדמותנו", הנה ענינו, שיזרח עליו מבין כל מה שתחת השמים צורה שכלית, מדברת, מלאכית, יהיה דומה בה למלאכים. ואינו מחויב שמה שידמה לדבר יהיה בהכרח כמוהו מכל צד, אבל יהיה לו ממנו דמיון, אם חזק ואם חלוש. ובין האדם והמלאכים דמיון חלוש, אבל יראה שיהיה העניין כמו שזכרו קצת החכמים, [נזכר למעלה, מאמר ראשון פרק שמיני (ווייל עמ' 43)] באמרם, שידמה שיהיה יחס שכלנו אל שכלי השמש והכוכבים, יחס גשמו בגדלם אל גשמיהם, וזכות חמרנו אל זכות חומריהם. והאדם בעל ארבע אמות, והשמש כמו הארץ מאה וששים וששה פעמים ויותר. [וכך בכוזרי ג: ג] אך האדם איך שיהיה, הוא מכל מה שתחת השמים - משכיל עצמותו, והאל יתברך ויתעלה והמלאכים, והשכל הפועל, ולזה יש לו צורה דבריית.

אבל אומר שמלת צלם ומלת דמות הם נרדפים, ומעולם לא נרצה בהם בלשון העברי, אלא חיקוי דבר מה, כאמרו "ועשיתם צלמי טחוריהם" [שמואל א' ו ה]: "ואת כל צלמי מסכותם" [במד' לג: נב]. ואם היה הדבר, אשר נתחקה בו דבר אחר גשם - הנה ענין גשמיותו הוא ענין אחר, זולת היות לו צלם, ר"ל חיקוי. וכבר יפול 'צלם' על בלתי גשם רצוני: על הדמיון. והמשורר יאמר:

ליל אשר לא יראה מתמונות צלמך הנראה בחלומות.

ואין במלת צלם מה שיוורה על גשם, אלא על חיקוי, ונתחקה המלאכים באדם להיות מדבר. וכן המציאות בכללו נתחקה בו, וכאלו הוא קצור המציאות כלו, ומקובציו, ככדור בעל הכסא לגלגל העליון וגלגל המזלות וגלגל הארץ.

[האדם הוא תבנית העולם, כמו שכסא הכבוד מתאר את עצמו וגדולתו של ה' ביחס לעולם. ראה מו"נ א: ט, ב: כו. פרקי דרבי אליעזר ג. ועיין בכתר מלכות (שירמן השירה העברית בספרד

ובפרובנס, ירושלים תשט"ו א 272).

"מי יבוא עד תכונתיך,

בהגביהך למעלה מגלגל השכל כסא הכבוד,

אשר שם נווה החביון וההוד,

ושם הסוד והיסוד,

ועדיו יגיע השכל ויעמוד".

הרעיון נזכר גם במאמר שני, עיקר רביעי ג "והיה האדם קיצור המציאות כי בו חומר וצורה ויסודות, ונפש צומחת חיונית, ידמה בה הצמחים באופן מה, ונפש חיונית ושכל. בידו להיות נבדל כאשר נשלם. והן צורות המציאות מורשמות בו, וסדר המציאות כולו. ומדרגתו מן העולם בכללו מדרגת עצמות הכסא מגלגל המזלות והישר"ן] ומי שיצא מזה הדרך אל ההגשמה, הוא סכלות ממנו.

31. [הפסוק "המים אשר מעל לשמים"]

וכן יקרה להם בדברים רבים, כמו האמינם שיש מים למעלה מן השמים, למה שאמר הכתוב: "והמים אשר מעל לשמים" [תהלים קמח ד], והעניין הוא כן: כי האדם כאשר הבחין השמים והיסודות **מצד מעלה**, ימצא היותר שפל מאלה הגשמים הארץ, ולמעלה ממנה המים, ולמעלה מן המים האוויר, ולמעלה ממנו האש, ולמעלה מהם התשעה גלגלים. וכאשר יבחין זה **מצד מטה**, ימצא היותר עליונה שבהם הארץ ותחתיה המים, ותחתיהם האוויר, ותחתיהם האש, ותחתיהם הגלגלים התשעה. ובזה יהיו המים למעלה מן השמים, ויהיה הירח למעלה משבתאי, ולמעלה מגלגל המזלות, ואמר ה' יתברך: "ויעש אלוהים הרקיע ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע" [ברא' א:ח], וענינו שהשמים הם אשר הגבילו הצדדים, ועשו צד המעלה וצד המטה, ולכן היו קצת המים למעלה מן השמים וקצתם תחת השמים כמו שאמרנו.

אמנם אמרו יתברך: "יהי רקיע בתוך המים" [שם ו] יהיה ענינו, יהי רקיע **בתוכו** המים, ושם הכתוב הגשם **המקיף** - מוקף, כמו ששם במקום אחר הגשם הנוגע - נגוע, באמרו: "והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל" [ויקרא ד יט], ואין מדרך הבשר שיהיה הוא הולך אל הטמא, אבל הטמא ילך אליו, ופירושו: והבשר אשר יגע בו כל טמא. אבל ההמון ימאנו, שלא יהיו כתובי התורה מלאים הזיות, לא יאמין האדם בהם, אם לא בעוד היותו בער וכסיל, וכאשר ישתבש בו השכל, יהיה מכחיש מה שטענוהו ההמון, ויעתק מן הסכלות אל האפיקורסות, מבלתי שילך בדרך ההבחנה והתבוננות.

32. [העצמים הרוחניים שופטים בעולם]

הנה כבר התבאר מה שאמרנוהו במציאות אלה העצמים הנכבדים הנקיים מן החומר, ושהם שופטים בעולם במצות האל יתברך עליהם, וגם במציאות נפשות בני אדם, אשר ישימו מגמתם והשתדלותם להפסיק ההחלות בחומר או לחסור רובו, ושהתאחדות בני

אדם עם אלה העצמים הנכבדים בטוב החכמה והמעשה, הוא בהגדיל אותן הנפשות, ושאבדן גשמיהם הוא הצלחה להם. ואם השגיוח עם זה לתקן דבר מענייני האנשים אם קהל או יחיד, הנה טובתם איננו מכוונת לעצמם, אלא להשפיע על זולתם. ובזה יאמר הכתוב: "אם תוציא יקר מזולל" [ירמיה טו יט], ואמר: "מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון" [משלי כח כג], ירצה באומרו 'אחרי' - סוג לב הפכפך, ואמר: "ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד" [דניאל יב ג]. ואמר בפירושו היותו בכלל אלה העצמים, באמרו: "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא" [מלאכי ב ג]. אמנם אותם אשר נפשם גוזרת ומוכרחת לנמצאות העולם, הנה הוא אף על פי שתפעל ברצון האל יתברך ומצוותו, הנה יש צווי יותר עליון מצווי, וכמו שאפשר למלאך שיחליט המאמר בזה העולם, ויאמר: "הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה לבלתי הפכי את העיר" [ברא' יט: כא], כן יאמר הנביא הנכבד: "חי ה' אלוהי ישראל אשר עמדתי לפניו, אם יהיה השנים טל ומטר כי אם לפי דברי" [מ"א יז: א], ויאמר: "ואם איש אלוהים אני תרד אש מן השמים" [מלכים ב' א י] וכדומה לזה. ובכמו אלה יאמר הכתוב: "ותחסרהו מעט מאלוהים" [תהלים ח ו], ויסכים הכתוב עם הפילוסופיא בזה. וכבר מצאנו **אריסטו** שיאמר בזה הלשון: 'הנה אנחנו באופן מה השכל הפועל'.

33. [כוחם של נפשות הצדיקים]

ואיננו זר, שהנפשות אשר הם בקצה העליון מהחשיבות, ישנו הנמצאות. כי כבר נמצא שגם נפשות אשר הם בקצה השפל מן הפחיתות ישנו אותם, ויהיה נמשך מהתכונה אשר בנפשם כוח **יבוא אל** הגשמים וישנה אותם, כמו שנמצא בעל העין הרע שיעשה זה. והאיש החשוב, אשר הגיע אל גבול אשר יהיה בו גוזר על הנמצאות, יוכל לשנות עצמותם שנוי **אמתי עצמותי**, לא במה **שידמה** אל אשר יראהו - הוא כאלו הוא מלאך. כי ההפרש בין הכשוף והפלאים, שהכשוף דמיון, והפלאים עניין קיים. ולזה כאשר חשבו מכשפי מצרים לחקות פלאי הנביא, נעזר בהראות עניין קיים, וזה במאמר הכתוב: "וישליכו איש מטהו ויהיו לתנינים ויבלע מטה אהרן את מטותם" [שמות ד יב]. ולפי שנעדרו מטותם העדר נצחי, הורה להם זה שפעולתו איננו בדמיון, אבל שנה הצורה בכל פעם שינוי אמתי. ואשר הוא בזה האופן [- מי שהוא ברמה של יכולת לשנות הנמצאות], הנה היות האדם סר למשמעתו, היא אמונה טובה, והמרות בו היא כפירה, לפי שהוא ממלא מקום האל בארץ, וחסד ממנו יתברך בנבראים, אחר שחושי כולם ושכלי רובם לא ישיגוהו. והקים להם מהם עצמם [- ה' הקים מבני אדם מי שיעזור להיטיב בני אדם לה'] מי שעזרו להיטיבם ולהנהיגם. ולא יתיישר שום דבר למי שיחלוק עליו, אבל ילחמו עליו השמים והארץ, ויחויב לבל מלך שיהיה נעתר אליו, ונכנע מפניו, וסר אל משמעתו, כי בזה יסודר ענינו, ותינשא מלכותו.

הפרק השני

במקורי הטובות והרעות. וסדור הסבות ומנות אותם, וביאור השגחה, וסוד היכולת. והוא הפרק אשר בגללו וסבתו הצענו זה הספר, והוא היה תחילת המחשבה וסוף המעשה.

1. [ה' יודע ידיעה שלמה]

אומר, שהשם יתברך הוא יודע עצמותו כבר קודם ביאור זה [למעלה עיקר שישי פרק א סעיף 17, עמוד 75]. וכל מה שהיה הדבר יותר מופשט מן החומר וממה שדומה לחומר, רצוני אפשרות המציאות, הייתה ידיעתו יותר שלימה, כי אנחנו כבר ביארנו שחיסרון הידיעה היא מצד החומר, וכל חיסרון וכל רע אמנם יולד במה שבו דבר בכוח, וכל מה שהוא יותר רחוק משיהיה לו דבר מה בכוח - הנה הוא יותר שלם, ויותר רחוק מדרכי החיסרון והקצור מהשלמות.

2. [השתלשלות סדרי המציאות]

ואחר שהראשון יתברך ישכיל עצמותו, ועצמותו יתברך הוא היותר חשוב שבתארי השלמות, ואחר שה' יתברך ישכיל אותה על צד היותר שלם שיהיה מהידיעה האמתית - הנה הוא ידע ג"כ ששלמותו איננו מכוונת לעצמותו לבד, אבל הוא בצד ישפיע ממנו אל זולתו, ומזולתו אל זולתו, עד שיתרחקו הנמצאות ממנו בסדור. השיגם מן החיסרון כפי שיעור הרוחק וסודרו ג"כ בקצור מהשלמות. והשגת החיסרון בהם מדרגות רבות מאוד. וכל אלה הסדורים יניעם מה שהוא למעלה מהם במדרגה, ויניעו הם ג"כ מה שתחתם במדרגה, עד שיהיה למציאות שני קצוות, קצה לא יצויר כמוהו לשלמות וריחוקו והסתלק צד קדושתו מדרכי החיסרון כולם, והוא מניע הדברים כולם מבלתי שיתנועע, וקצה לא יצויר כמוהו בחיסרון והרחקתו מצדדי השלמות כולם, והוא מתנועע מן הדברים כולם בסדור ואמצעיים, מבלי שיניע הוא דבר, וזהו אשר קראנוהו היולי, [במאמר ראשון פרק שני].

3. [מה' לא יצא רע]

ונאמר עתה, שאי אפשר בשום פנים ולא בשום עניין, לא אצל השכל, ולא במה שיגזרו כתובי תורתנו, ולא במה שהאמינוהו מנכבדי אומתנו - היודעים בפירוש הכתובים התוריים, - שיצא מהשם יתברך ויתעלה לא רע ולא חיסרון בשום פנים. אם אצל השכל, כי השכל יכחיש התקבץ שני הפכים בנושא אחד. ואם היה יוצא מהשם יתברך ויתעלה טוב ורע - ישתבח ויתברך מזה - היה מורכב. לפי שהאדם כיוצא ממנו טוב ורע, הנה יהיה הטוב יוצא מכוחו הדברי, והרע - אם מכוחו הכעסני או המתאוה או זולת זה, וזה יתכן במורכב, ולא יתכן בפשוט בשום פנים. ואם יצא ממנו רע - לא יתאמת שיצא ממנו טוב מן הטובות בשום פנים, ישתבח ויתעלה מזה.

4. [סוגי חיסרון: חיובי והעדרי]

ונאמר עוד כי מתארי החיסרון, תארים העדריים, ומהם חיוביים, והחיוביים מעטים. אמנם העדריים הנה נביא עליהם משל, ונאמר: כי האור הוא עניין באוויר, יתחדש בו כשהזריח עליו גשם מאיר, וכאשר סר הגשם המאיר, נשאר חשוך, ולא יתחדש בו עניין, אבל **נסתלק** ממנו העניין המתחדש. הנה החשך הוא העדר דבר, ואינו דבר. וכן העושר לאדם, הוא מציאות הממון לו, אמנם העוני הוא העדר מקביל מציאות הממון לו. וכן השכל לאדם, והחשיבות ושמירת הדת, עניינים יקנה אותם הפקחות. ואם נעדר הפקחות - יעדרו אלה. והעדריים כולם לא יעשה אותם השם יתברך, ולא זולתו, כי הם אינם דברים שיעשו. כי אי אפשר לך שתאמר השם יתברך עשה שלא ימצא בספרד פיל, כי זה לא יעשה, אבל יאמר האל יתברך לא עשה בספרד פיל, ולא עשה בספרד העדר פיל. ואם היה עדר הפיל בספרד חיסרון בספרד, הנה לא עשה השם יתברך זה החיסרון, אבל לא עשה השלמות המסלק זה החיסרון, ולא זה החיסרון, אבל עזבו סתמי.

ואשר אין שכל לו, הוא האיש אשר לא שם השם יתברך אליו שכל, ולא שם לו סכלות. אולם למה שלא שם לו שכל - נשאר סכל. כמו שנאמר בקצת הבעלי חיים: "כי השה אלוה חכמה ולא חלק לה בבינה" [איוב לט טז]. והחלק השני משני חלקי הפסוק יבאר הראשון כי "השה אלוה חכמה" - ר"ל שהוא יתברך 'לא חלק לה בבינה'. והאיש אשר הוא כן [- חסר שכל], נשאר על משפט חמרו, שהיה מוכן לשכל, והיה השכל לו בכוח, ואחר כן, אם לא יגזור האל יתברך שיהיה נמצא לו בפועל, לא יחמסוהו. ובאשר לא יעשה הסכלות [- ה' אינו עושה מעשה סכלות. רוב הפחיתויות תוצאה מסכלות. מסקנה: ה' אינו עושה הרעות] - ישתבח ויתעלה מזה - והיה רוב הפחיתויות והחסרונות שרשם והתחלתם מחיסרון השכל, לא יהיה הוא פועלם - ישתבח ויתעלה עילוי רב. עם שבין שני המשלים - רצוני: בין העדר הפיל בספרד, והעדר השכל לאדם הסכל - הבדל, והוא: שאין מטבע שיהיה הפיל נמצא בו, ולא יראה חיסרון ספרד בהעדרו. אמנם האדם בטבע שיהיה השכל והשלמות נמצאים בו, והעדרם חיסרון נראה בו, וכבר ימצא בעל דין מקום לחלוק ולומר כי אשר יקרא 'נעדר השכל', מנע השם שלמותו, וזהו רע.

5. [הטוב מרובה מן הרע]

ונאמר בתשובת זה, שאין במציאות מן הרע כי אם מעט מזער מאד בהיקש אל מה שמו מן הטוב המתפשט הרבה [עין מו"נ ג: יב, רמב"ן שער הגמול בחוברת תורת הגמול עמ' 31, ולהלן מאמר שלישי פסקה 6 "הרע נובע מסיבות או מהאדם"]. כי הרע והחיסרון אמנם ימצא הדבר המועט ממנו ובמה שחובר מן היסודות, כי ליסודות חומר משותף מתפעל [נתבאר למעלה,

מאמר א פרק ב, מהדורת ווייל עמ' 9-10], לא ישפע על דבר מהם שלמותו אלא על מזג-מה, ותכונת-מה, ואם יעיק מעיק מחוץ מהגיע זה המזג, לא יהיה שפע זאת הצורה או כוחותיה על השלמות.

והמשל בזה אם הזרע יזרוק זרע בארץ, וקצת הגרעינים יפגשו ארץ שמנה=לחה, לזה אשר יש לה מן השמש יחס נאות לתקן המזג - הנה יצמחו צמיחה טובה, והקצת אשר יפגשו ארץ ציה ועיף, או שיחסה עם השמש בלתי נאות להטיב המזג - יצמחו צמיחה חלושה, והקצת אשר יפלו על האבנים - לא יצמחו כלל, אבל תפיץ אותם סערה, או יאכלום העופות, או יתעפשו.

6. [הדברים אינם מושלמים]

ולא חייב הבורא יתברך בתחילת בריאת הדברים שיהיו בעלי המזג [- הרכבה של היסודות במידה מתאימה] ואמנם ישפיע הצורה עליהם אחר רושם איכויות-מה בהם, י שפיע עליהם שלמותם האחרון, יהיו האיכויות איך שיהיו, והמזג איך שיהיה, עד שיהיו האנשים כולם וגם הבעלי חיים והצמחים, כולם על תכלית שלמותם תמיד. והאומר שכן היה ראוי להיות, וכי השם יתברך היה לו לבחור היותר נאות - אומר שקר. כי לו בחר היותר נאות בכל הדברים, יחויב שיהיו הצמחים כולם בעלי חיים, והבעלי חיים כולם אנשים, והאנשים כולם כמשה רבינו ע"ה, ומשה כיתר נכבד שבמלאכים. ולא יהיה סדור [- השתלשלות הירארכיה] במציאות, ולא יחסרו מדרגות הדברים כל מה שיתרחקו מן ההתחלה הראשונה, ולא יהיה במציאות נמצאים אלא על דרך אחד, ויפסק המציאות בחוזק שלמותו כדבר הנקטף באבו. ויהיה שלמות הראשון יתברך ויתעלה אשר מדרכו להשפיע על כל מה שאפשר לו הקיבול לא ישפיע כן, אך אמנם יהיה שלמותו מגיע אליו לבד, ואל נמצאים מעטים. והאומר זה מתנשא לשפוט כרצונו, כי חסד השם יתברך איננו מועט מגיע אל נמצאים מועטים, כי אם רב מאד, והיו המדרגות רבות מאד.

7. [החיסרון בפרט גורם לשלמות כלל המציאות]

וזה החיסרון הנמצא ג"כ במורכבים מן היסודות יש בו טוב-מה. וכמו שבאברי הבע"ח, מותר אבר-מה הוא מזון ותיקון לאבר אחר, כן בכלל המציאות נמצאות, להן חיסרון מה, הם תיקון בכלל המציאות. ובזה יאמרו קדמונינו ע"ה: 'אי אפשר לעולם בלא בסם ובלא בורסקי, אשרי מי שאומנתו בסם, אוי לו למי שאומנתו בורסקי, אי אפשר לעולם בלא זכרים ובלא נקבות, אשרי מי שבניו זכרים, אוי לו למי שבניו נקבות' [פסחים סה.]. ואם ינתן לאנשים הדבר אשר הוא אצל כל אחד מהם שלמות, והוא הולדת הזכרים, לא תמצא נקבה בעולם, ויהיה היישוב חרב. כי האדם אשר הוא חלוש העיון, הנאות אצלו הוא כפי איש איש, [- האדם רוצה את טובתו האישית] והוא אצל האל יתברך כפי הכלל. וכן הנאות להולכי דרכים הוא בצחות האוויר וזכותו, ומציאות אור השמש. ואם ישלם חפץ כל אחד

מהם, תפסוק החרישה והפרנסה. ולזה היה הכהן מתפלל: 'ואל יכנס לפניך תפלת עוברי דרכים' [יומא נג:].

8. [תפקידם של חסרי השכל]

וכן אם היו האנשים כולם בתכלית שלמות השכל, ובמעלות הנפש בידיעות והמעשים הטובים, וכמו זאת הנפש לא תמצא אלא בגוף ריקק המזג דק האברים, ואין קיום כלל המציאות אלא שיהיו מן האנשים אנשים גסי המזג כבהמות, קשי האברים, להיותם יותר מוכנים לחרוש ולקצור ולבנות. ולפעמים ימכרו יתרון חוזק גופם למי שאין לו בהמות, וישאו על ראשיהם וצוואריהם וגביהם המשאות, כאשר יעשו הבהמות בשוק. ואחרים שהם רוצחים ויקחו ממון תחת אשר הערו למות נפשם, ולא יעשו זה לחוסם על הפסדם, ולא לדחות נזק מעל גבולם, כי זה המין מן ההריגה הוא גבורה, והיא אחת ממעלת הנפש לבד, לא לבקשת שכר. הנה כבר תראה שיש מינים חסרים, שעם היות שסיבותיהם מעיקים, מנעו המזג מן השלמות, עם כל זה הם מועילים בכלל המציאות.

9. [דוגמה: האש והרוח]

וכן אין לחכם בעיניו שיאמר, כשיראה האש שתשרוף זרע מה, שבריאית האש היה רע, כי זה הזרע, וגם כל הזרעים שבעולם, וגם כל הצמחים, וכל הבעלי חיים האש הוא אחד מיסודותיו, ולולא האש, לא היו הצמחים ולא בעלי חיים נמצאים, ואי זה יחס יש לחלק המעט מהזיקה בערך על גודל תועלתה?

וכן כאשר יראה רוח, הטביעה צפינה בים, איננו ראוי שיחשוב שבריאית הרוח נזק, אבל יחשוב במה שבריאים בו גופי הבע"ח והצמחים, ויתוקנו בו. ויראה שאין ערך לנזקו בהקש אל תועלתו.

10. [מזג נפשו של הרשע]

והרשע=החוטא, למה שקרה בחומר אשר נתהווה ממנו חום רב, אם במזג השכבת זרע, או מזג הרחם או בשניהם יחד, נמשך לזה שיתקבץ מחום בלבו יותר מן השיעור הממוצע, ולזה יקרו ממנו במידות תכונה תקרא 'כעס', וימשוך לכעס שיהיה מתקוטט עם האנשים ויחרץ להם כמו שיעשו הכלבים, ולפעמים ישלח ידו אליהם ויהרגם כמו שיעשו החיות הרעות. וכמו שאיננו זה, שיהיה במציאות לא כלב ולא דוב, כן איננו זר, שיהיה במין האדם מין שידמה אדם, והוא בטבעו על טבע אלו.

11. [מדוע צריך נמצאים שפלים]

ואם יאמר, אבל היה ראוי שלא ימצא כלב ולא חיה רעה בכלל! - יתמעטו הנמצאות ראשון

ראשון [-] אם יבוטלו הנמצאות הפחותות ביותר, יהיה מן אחד הפחות ביותר. ויצטרך הוא להתבטל, וכך עד ביטול המציאות כולה], ושבה השאלת כראשונה. והנה סדור הנמצאות כבר חייב שיהיה בו קצה יותר חשוב, וקצה יותר פחות, ואמצעיים. ולפעמים יהיה במזג מן השכבת זרע או מן הרחם או שניהם מיעוט חמימות, ויהיה הלב יותר קר מן השווי, ויהיה ממנו איש בער ופתי אין ידיעה לו, ואינו חושש לשום דבר. ולא יראה הנאה – נאה; ולא המגונה מגונה, והוא להוט אחר תאוותיו להיטת העיוורים.

12. אנשים נקיים כדוגמה לאחרים]

וכבר העמיד השם יתברך ויתעלה, כדי לנגד [-] להעמיד נגד] אלה המידות המגונות, אנשים נקיים מכל וכל מאלו המידות, הביאו על הנגועים בהם מצוות השם יתברך ואזהרתו. אחר כן, אלה הנגועים באלה המידות הפחותות לנגד אותם אין מן הנמנע לגמרי, כי אם היה כן, לא צוה השם יתברך בדבר נמנע. ואם היה מחויב=הכרחי ג"כ שיעשה אותם האדם על כל פנים כמו שיתנשם למשוך האוויר הקר אל לבו והוציא האוויר המחומם שבו, לא הוצרך להביא מצות השם יתברך בזה, כמו שלא בא לנו מצוותו בהתנשמות להשארות החיים לנו, אבל הוא 'אפשר'.

13. [ה"אפשר"]

וכבר הודענוך באותו המאמר הראשון [פרק שביעי מהדורת ווייל עמוד 34-35] שהשם יתברך כמו שברא הדברים, ושם להם תארים מה 'מחויבים' כדבור לאדם, כי הוא כשיהיה אדם היה מדבר על כל פנים, רצוני: הדבור הפנימי והוא שישכיל; וכמו שברא דברים ושם להם תארים 'נמנעים' כדבור לאבן - כן ברא דברים ושם להם תארים מה 'אפשריים'.

ואין זה חיסרון בידיעתו יתברך כי האפשרי שני מינים:

(א) אפשר מצד הסכלות, ומשלו: אם מת היום מלך בבל, או אם הוא חי. כי אנחנו אנשי ספרד לא נדע זה, אבל שני הקצות אצלנו שווים, וזה לסכלותנו במה שהוא רחוק ממנו, עם היות שהדבר בעצמו איננו 'אפשר', אבל יצדק עליו בהכרח אחד הקצוות. והשם יתברך יודע - שבכמו זה מחויב בו אחד הקצוות כמו שהוא בעצמו. וכמו הלקות [-] ליקוי מאורות השמים] אם יהיה בזה החדש אם לא, כי זה אפשר אצל הסכלים בתכונה ובהשוואת הכוכבים, והוא בעצמו 'מחויב' בו אחד הקצוות, והשם יתברך יודע הקצה המחויב. ובעלי התכונה וההשוואה כבר הודיעם האל זה, ואיננו אצלם אפשר כמו שהוא אצל ההמון אפשר, כל שכן שיהיה [-] כל שכן שלא יהיה זה אפשר אצל ה' אצל האל 'אפשר', כי זה המין מן ה'אפשר' אשר הוא מצד הסכלות איננו עובר על השם יתברך ויתעלה.

(ב) אמנם ה'אפשר' השני, אשר הוא 'אפשר' מפני שהשם יתברך שמו אפשר, וברא אותו דבר סובל משני תארים ההפכיים, אם זה ואם זה, איך שיזדמן, הנה כמו זה אין להרחיק מהשם יתברך שידעהו אפשרי. ואיך לא הוא יתברך ברא אותו אפשרי! ואם יתעקש מתעקש, ויאמר האם יסכל האל יתברך מה יהיה אחרית ענינו? אמרנו אין זה סכלות. והאומר זה, רצונו להחזיר כל התארים כמו הלקויות, כשישימם אם 'מחויבים' ואם 'נמנעים' על כל פנים, ושהאל לא ברא דבר יהיה 'אפשר' התואר והפכו. [השווה מו"נ ג: יז, הדעת השלישי]. ובזה חורבן העולם והפסד הישוב בזה העולם, והחיים בעולם הבא. כי האדם לשווא יחרוש ויבנה הבניינים, ויטע הנטיעות ויכניע הבהמות, ויאריך הרמחים [רומח= שלח =חרב] ויבחר השלחים להלחם, וכבר נגזר מה שיהיה ממנו. וכן לשוא יהיה עובד לה' יתברך, וכבר נגזר עליו ההצלחה או הפכה. והדבר מבואר כי האמת הפך זה. וכי האל ברא האפשריים - אפשריים ויודע אותם האפשריים כלקויות. וזה, כי הסיבות כולם אינם ממנו בכוונה ראשונה. [- כוונה ראשונה - פעולה ישירה מאת ה' בלא מתווך. וראה להלן]

14. [סוגי הסיבות]

(א) אך מהם מה, שהם ממנו יתברך בכוונה ראשונה, וזה בידיעתו תואריהם כולם, מחויב להם מה שמחויב ונמנע להם מה שנמנע.

(ב) ומהם מה, שהם מופקדות אל הטבע ברצון האל, ויועיל למי שיעשה אותם כפי הראוי, ויזיק למי שיעשה אותם בפחות או ביתר ממה שראוי. וכבר גזר השם היותם סבות על זה האופן, ובזה יאמרו רז"ל הכל בידי שמים, חוץ מיראת שמים, מצנינים פחים, שנאמר: צנים פחים בדרך עיקש שומר נפשו ירחק מהם [ברכות לג:]. ובזה האופן חויב להישמר מן המזונות, והסמים הממיתים.

(ג) ומהם מה שסבותיהם מקריות, ואלה ג"כ ראוי להישמר מהם. ועניינם מסור אל האדם ג"כ, לזה נמצא הדתות מזהירות להישמר מהם, ויתארו אותם בשם אפשריות, באמרו יתברך: מי האיש הירא והרך הלבב" וכו' [דברים כ ח] ושאר מה שנזכר באותה הפרשה. וכן באמרו יתברך: "כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך" [דבר' כב: ח]. וממה שמעיד בהיות קצת העניינים על דרך האפשרות אצל השם יתברך - וכבר זכרתי אותו במאמר הקודם - מאמר דוד ע"ה: "שמע שמע עבדך כי מבקש שאול לרדת קעילה לשחת העיר בעבורי היסגרוני?" וחזר השאלה ואמר: "היסגרוני בעלי קעילה אותי ואת אנשי ביד שאול? ויאמר ה' יסגירו" [ש"א כג: יב], כי עניין יסגירו בכאן בתשובת האל הוא, שהוא אפשרי שיעשו זה, ולזה הועיל לו הזריזות, כמו שהעיד הכתוב: "ויקם דוד הוא ואנשיו כשש מאות ויצאו מקעילה ויתהלכו באשר יתהלכו, ולשאול הוגד כי ברח דוד מקעילה ויחדל לצאת" [שם יג]. ולולא היותו אצל השם יתברך ויתעלה 'אפשר', לא נמלט ממנו.

15. [ארבע סיבות לכל דבר]

הנה כבר היו הסבות בבחינה מה מיניהם ד', או הם מין אחד בבחינה מה, וזה, כי מהם –
(א) אלוהיות, רצוני בכונה ראשונה מהשם יתברך, ומהם
(ב) טבעיות, ומהם
(ג) מקריות, ומהם
(ד) בחירות.

וכבר מנה דוד ע"ה השלשה באמרו: 'ויאמר דוד חי ה' כי אם ה' יגפנו' [שמאל א' כו י]: וזה המין האלוהי אשר יהיה בהפליג העבד במרי, ויפגענו גזרת האל, יגזר הטבע זה או לא יגזרנו - או יומו יבוא ומת: וזה המין הטבעי, אשר אין כוח לעבד להישמר ממנו: או במלחמה ירד ונספה [ש"א כו: י] - וזה המין המקרי אשר יש כוח אל העבד להישמר ממנו, ובידו ג"כ למסור עצמו לזה: ויפול [ראה עוד: אמונות ודעות ו: ו, פירוש הרד"ק לפסוק, כוזרי ה: כ]. ועל הדומה לו אמר: "צנים פחים בדרך עקש" [משלי כב: ה].

ופה ג"כ בחיריים בבא דוד קעילה וצאתו ממנה, ורבים כמו אלה. וג"כ עוד בעשיית המצווה ובעבירה הבחירה. ולולא זה, לא באו הנביאים, ולא ייעדו שכר ולא עונש, והתורה צייתה דרכי הטובות והברכות. וכבר קרה בבריאות עם מה מקרים רעים מאורעים או טבעיים, נמשכים להם למדות ופעולות מגונות, אפשר לנגד אותם [-לעמוד נגדם, להתנגד להם].

16. [מדרגות בני אדם]

ומדרגות האנשים ג"כ מתחלפות, כי מהם מי שאין רע בו, ואינו צריך אל התנגד ומהם מקבילו, והוא מי שבקצה המרחק מהטוב, עד שכמעט לא יועיל לו ההתנגד, ואפי' שישתדל בה לא ישיגנה, ובין שני אלה, אמצעיים מן המדרגות לא ימנו. וקצתם יספיק להם התוכחה וקצתם הגערה, וקצתם הייסור והעונשים. ועל אפשרות יראת השם והמרי לאדם, אמר האל יתברך לאומה כשהעיד עליהם בתורה: "העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ" [דב' ד: כו], החיים בתורה ובכבישת היצר, והמוות במקרים אשר בחומר, והעונש ראוי על הבלתי כובש יצרו, והשכר ראוי לכובש.

17. [ההתקרבות אל ה']

ומנגד המידה המגונה הוא מתקרב אל האל יתברך, ובזה יאמרו רז"ל: 'הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים' [ברכות לג:]. וכאשר יכבוש מבקש המעלה מידותיו הבהמיות, וימשול עליהם אפילו מעט, ימשך לו כוסף בזה, אותו הכוסף יביאוהו אל תוספת הכיבוש, ותוספת הכבוש תוסיף בכוסף, ואז יהיו לו המעלות קנין, ולא יחסר לו כשיחזור בזה - מן האל ומן המלאכים הממונים על שמירת האדם הנאמר על קצתם 'המלאך הגואל אותי מכל רע' וכו' - שמירה והצלה. וזהו מה שנאמר לאבימלך: "גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת" [בראשית כ' ז']. ובזה יאמרו רז"ל: 'בא ליטהר מסייעין אותו' [שבת קד.], כי הצד האלוהי

משגיח במי שמפקיד רוחו אליו. וכאשר יהיה בהפך זה, יהיה מרוחק ממנו, נעזב לרוע עצתו, ובזה יאמרו: בא ליטמא פותחין לו (שם).

18. [בחירה]

אחר שהבחירה היא אשר יעיד עליה השכל והכתוב והקבלה ג"כ, והוא אשר עליה בא הציווי אל האומה, ועליה יצאה השבועה מהשם יתברך באמרו: "חי אני נאם ה' אם אחפוץ במות הרשע, כי אם בשובו מדרכו וחיה" [יחזקאל לג יא], אלה פסוקים הם אשר ראוי להאמינם כפשטם, ולא יקפוץ לעשות להם פירוש. והפסוקים הסותרים להם ראוי שיפורשו, כי האמת לא תהיה בשתי קצוות [- לא יתכן ששני פסוקים מנוגדים יהיו אמת].

19. [המושגח]

וכבר הודענו כי המפקיד רוחו ביד האל - מושגח, אחר שהשתדל לכנוס במחיצת העצמים הנכבדים ["העצמים הנכבדים אשר יקראו מלאכים" ועיין ב, ו, א.], ולעצמים הנכבדים השגחה בנמצאים בזה העולם בכלל, ובמין האנושי בפרט, הנה על כל פנים ייוחד מן ההשגחה בשיעור רב אחר זריזותו להפקיד רוחו אליו, כמו שאמרנו 'בא ליטהר מסייעין אותו'. ועל זאת ההשגחה הנמשכת למפקידים רוחם אליו אומר הכתוב: "ועשיתי את אשר בחוקי תלכו, והסירותי את לב האבן מבשרכם" וכו' [יחזקאל לו כז] והדומים לאלה, ובפרט אחר יציאת התחלת הקרובה מלב האדם.

20. [הנעזב לנפשו]

ועל היותו נשאר בלתי שמור, והיותו נמסר לרוע בחירתו אומר: "ואני אקשה את לב פרעה" [שמות ז: ג], "כי הקשה ה' אלהך את רוחו" [דב' ב: ל], והוא עזיבה ונטישה אחר יציאת הרע מלב האדם. ועל ההשגחה הנמשכת למפקידים רוחם אליו צועק הנביא באמרו: "למה תתענו ה' מדרכיך תקשיח לבנו מיראתך" [ישע' סג: יז] - ירצה העזיבה והנטישה אל רוע העצה.

21. [סיכום: הבחירה לאדם שלמה]

ואתה כאשר תבחן פסוקי הגזרה כולם, הנה על זה הדרך יצאו כולם. ודע שעל דעת הבחירה היו קדמונינו, האומרים 'הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים' [ברכות לג:], ונמשכו להם מחכמי הגאונים, הביא דבריהם כפשטם, לא יפרשו אותם, אבל האמינו אמתתם. וכאשר תעיין דברי **רבינו סעדיה** ז"ל **בספר האמונות** [- אמונות ודעות ד: ד] והסברות ודברי זולתו מחכמי האומה תמצאהו כן.

המאמר השלישי

המאמר השלישי ברפואה הנפשית. והוא שני פרקים:

הפרק הראשון והוא דבור כללי במידות, וההנהגות, והנימוסים, והחוקים, והתחנות, והתפלות.

הפרק השני: ותוספות באורים, ומשלים בחוליים הנפשיים, ואופני רפואתם. [- כותרת הפרק השני חסרה בכל כתבי היד. בכתב יד מונטיפיורי נוספה הערה כי הפרק השני אבד. נראה כי רק הכותרת חסרה, שכן הנושאים האמורים להיות בפרק שני כלולים בפרק זה]

הפרק הראשון

בזה הפרק נבאר שתכלית מה שיגיע אליו בפילוסופיא המעשית הוא הגעת ההצלחה, וזה ישלם בתיקון המידות ראשונה, והנהגת הבית שנית, והנימוסים המדיניים שלישית, ונבאר שזה נמצא בתורתנו על הדרך היותר שלם שאפשר.

1. [שלושת כוחות הנפש]

ונאמר ראשונה, שנפש האנושית, כמו שהיא בעלת שלשה כוחות ראשונים גדולים, עד שחשבו קצת הפילוסופים שהם שלש נפשות, **צומחת, חיונית, ומדברת**, [ראה למעלה מאמר ראשון ו (מהדורת וייל עמוד 23) וכן מקור חיים לרשב"ג ג: כח-ל] כן אבות המעלות והחסרונות שלש.

וזה, כי "הכוח הצומח", לפי שאין לו דבר נוסף על ההזנה, והגידול והולדת הדומה נתייחס אל התאוה, ונאמר "כוח מתאוה", כי האיש המשועבד לתאוותיו אמנם הוא משועבד אל המאכל והמשתה והמשגל או לקצתם.

ו"הכוח החיוני" לפי שהוא נותן החוש והתנועה הרצונית, אשר בהם יהיה הבריחה מהמזיק והקורבה אל הערב, והאכזריות, ובקשת הנקמה, ורכות הלב, והמחילה, וזולת זה - נקרא "כעסני", כי מכוח הכעס, או חולשתו ישולחו אלה המידות.

אמנם "הכוח המדבר", הנה לו שני פנים כמו שאמרנו, [מאמר ראשון ו (מהדורת וייל עמ' 32)] אופן אל צד העליון, בו יהיה בענין ידע החכמות, ויוכל להוציא המלאכות, ויקרא הפועל הזה ממנו "חכמה", ואופן אל צד השפל, בו ימשול או לא ימשול על השני כוחות הבהמיות, [- שני הכוחות הבהמיות- הכוח הצומח והכוח החיוני] וישמרם מן הריבוי והמיעוט, אם ילך הדבר על קו היושר, ויקרא זה הפועל ממנו "הנהגה".

וזה, ש"הכוח המתאוה" כבר יהיה לו תוספת וריבוי, ויקרא בשם ייוחד במין זה הריבוי. וכבר יהיה לו מיעוט ויקרא "חסר התאוות", ובממוצע ביניהם מדה, תקרא "בלתי רודף אחר התאוות", או "ההסתפקות" או בדומה לזה.

ו"לכוח החיוני" ג"כ שתי קצוות, ריבוי או מיעוט. והריבוי הוא המוסר עצמו לסכנות ותגבורת הכעס. ומיעוטו הוא מורך הלב והשפלות, והממוצע ביניהם הגבורה וגדלות הנפש. [וכך אריסטו אתיקה ספר ד פרק ה, 1125 A29 תרגום ליבס, תשל"ג עמ' 101 ולעומתם רמב"ם דעות ב: ג "הכעס מידה רעה עד למאד, וראוי לאדם שיתרחק ממנה עד לקצה האחר"].
ו"הכוח המדבר" יש לו בשני אלה פעל הוא הנהגה. וכל הנהגה אמנם היא יושר, ותת לכל ראוי לדבר מה שראוי לו, בלתי תוספת ובלא חיסרון.

2. [היושר – ראש המעלות]

והיושר - אם כן - הוא ראש המעלות כולם בשלוח [- בשלוח - בכלל], והוא דבר לא יצטרך האדם אליו במה שבינו ובין אנשי ביתו ומדינתו לבד, אבל מה שבין קצת כוחות נפשו וקצתם ג"כ. וזה, כי הכוח המדבר הפועל, השופט על שאר כוחות הגוף, אם לא ישער לתת הראוי לשאר הכוחות על יושר, נראה מהם אם הריבוי או המיעוט. [וכך הכוזרי ג: ג-ה, אפלטון המדינה 368E (תרגום דיזנדרוק 69) חלק ד (תרגום דיזנדרוק 23). וראה אפלטון אתיקה ספר ה' ג. תרגום ליבס עמ' 116]

וכל אדם צריך אל זאת המידה במה שבינו ובין השם יתברך ויתעלה. וזה, כי מן היושר להשיג גמול על המטיב בכמו הטבתו אם אפשר - ואם אי אפשר, יהיה בהודאה בכל יכולת, ומזה יצאה אל עובדי העבודה, והייתה תחילת המצות. וגם אומר כי ביושר עומדים השמים והארץ, וזה דבור יאמרו אותו ההמון בקבלה, והוא אמתי בפילוסופיא. וזה כי היושר יגזור, שישפיע על כל בעל מזג צורה הראויה לחמרו, ולמזגו, ולפי שהייתה ראויה לו, הושפעה עליו, והיו הנמצאות על זה הסדור אשר הם עליו.

וזאת היא המידה החשובה אשר נתגלגלה ראשונה במבחר שבמין האדם [- משה רבינו ע"ה]. וזה: "ויאמר לרשע למה תכה רעך" [שמות ב יג]: "ויבאו הרועים ויגרשום, ויקם משה ויושיען" [שם יז]. ולמה שידע האל שזאת המידה נמצאת בו, ייחד אותו בשליחות. ואמר נביא אחר: "ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט" [מיכה ו ח] והיא מדה שולחה מטוב השכל, ושמירת הסיודור הנאות, והמחשבה באל יתברך ובהשארות סדור עולמו כפי רצונו יתברך. והפכו הוא העול, מסעיפי השטות, וההמסר לסכנות, וההפלגה בו, בעזיבת המחשבה בשם יתברך ובהשארות סדור עולמו, כפי רצונו יתברך.

3. [השכל מחייב את עבודת ה']

ואחר שהוא נועם השם יתברך ויתעלה למעלה מכל נועם, קבע השכל על כל העובד עבודתו בכל יכולתו, וההודאה עם זה שאינו יוכל יותר. וכבר באו בזה הכתובים התוריים על היותר שלמות שאפשר.

וקיים האל יתברך לאומה השגחתו הראשונה בנבראים, בהעלות מהם הספיקות, והשמירה מן הטעויות. עד לא יחשבו מה שחשבו קצת הטועים, כי השם יתברך ויתעלה

והמלאכים אין השגחה להם בזה העולם, ואמנם ענינו מסור אל הכוכבים, ולזה היו עובדים אותם ופונים אל אלילים וצלמים בשעות ידועות מאבנים ידועות, יאמר שכוחות כוכב מן הכוכבים חלו בזה האבן בזה העת.

4. [עשרת הדברות]

ולזה היה תחילת מה שהוזהרה בו האומה דבור "אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים" [שמ' כ: ב], עד שלא יעלה במחשבתם, שחבור כך, או סבוב כן חייב יציאתם מן השפלות אל הכבוד.

ולזה סמך לזה הדבור ביאור שאין ממשלות לאלה הצלמים, באמרו יתברך, "לא יהיה לך אלוהים אחרים" [שם ג]. ובפסוק אחר איסור עבודת הכוכבים עצמם, והוא: "ופן תישא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים" [דברים ד יט]. והדבור השלישי חייב לכבד זה השם הגדול, ועזיבת ההשבעה בו לשוא, כי זה בזוי וכפירה.

והרביעי שמירת השבת, ובו ההבדל מאמונת מי שראה בקדמות העולם. והחמישי - לכבד ההורים לפי שהם התחלות קרובות, וכאשר יקבע האדם על עצמו כבוד ההתחלה, יהיה לכבד ההתחלה, יהיה לכבד הצד האלוהי יותר קרוב. והחמישה הנשארים, הנהגות מדיניות, בהם תיקון עולם. וכבר נחתמו בדבור [- נחתמו בדיבור לא תחמוד שהוא מכוון לסדר עולם], אשר כאשר יעשה בשלמות כבר נתיישר סדור העולם, והיא עזיבת התאוה והחימוד מה שביד האנשים, וההסתפקות במה שחנן השם יתברך לעבד. וזהו הפרישות והחסידות, והוא תכלית מה שיתן אליו נפשו היותר נכבד שבפילוסופים. וזה המעמד הגדול הקיף על כללים מן האמונה, וההנהגה, ותיקון מה שבין העבד ואדוניו, ומה שבין העבד וחבריו.

5. [ידיעת ה' ואהבתו]

והוסיף יתברך לזה הביאור בספר הנכבד באמרו: "ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך" [דב' ו: ה]. וזאת המצווה תכלול להזהיר על הידיעה, כי מן הנמנע שיאהב אדם דבר אהבה עצומה מאד, והוא לא ידענו. וצריך המצווה בזאת המצווה שידע תארו הנכבדים ופעולותיו, כי תארו אמנם יידעו מצד יחס לפעולותיו אליו.

6. [הרע נובע מהסיבות או מהאדם]

[ראה גם למעלה מאמר שני עיקר שני ב סעיף 5 "הטוב מרובה מן הרע"]

וכאשר יודעו תארו ופעולותיו, יוטבע בלב היודע בזה אהבה אליו לא תושג [וכך הרמב"ם יסודי התורה ב: ב, "והאיך הדרך לאהבתו ויראתו? השעה שיתבונן האדם במעשיו

ובברואיו הנפלאים הגדולים, ויראה מהם חכמתו שאין לה ערך ולא קץ...". כמו שמעלותיו לא יושגו. כל שכן שישים בין עיניו שהרעות כמו החלאים, והמוות, והעוני, והעבדות וזולת זה, לא יצאו ממנו יתברך ויתעלה בשום פנים, ולא בשום עניין, כי אם מצד הסבות הטבעיות, או המקריות, או הבחירות, כשיבחר העבד בחירה רעה, כמו שיעשו אנשים שיחנקו או יפילו עצמם במים, וזולת זה.

ואשר יחשבו שהרע ג"כ מאתו, לא יאהבוהו אהבה גמורה, ואמנם ימנעם מהתלונן עליו, בבוא עליהם הרעות, פחדם ממנו. וכאשר יעינו העניין על אמתתו וסלקו צד קדושתו מהרעות יאהבוהו זאת האהבה העצומה שאנו מצווים בה.

וציווי הכתוב לירוא ממנו באמרו: "את ה' אלוהיך תירא" [דברים י כ]. אמנם הוא יראת ההגדלה לא יראת ההיזק, ובין השתי יראות הפרש, כי האדם ירא הנביאים הנכבדים אשר לא יזיק כלל, וירא האפעה והשרף. והיראה הראשונה היא יראת ההגדלה ליראוי, וההתבייש ממנו, והכיר הירא חסרונו בהקש היראוי, כמאמר איוב: "הן קלותי מה אשיבך" [איוב מ: ד], ואמר עזרא: "אלוהי בשתי ונכלמתי להרים אלוהי פני אליך" [עזרא ט ו], ואמר דניאל: "לך ה' הצדקה ולנו בשת הפנים" [דניאל ט ז], ואמר דוד ע"ה: "ואני בער ולא אדע בהמות הייתי עמך" [תהלים עג כב]. ומזה המין תהיה יראתו יתברך לא כראותנו המלך היראוי היזקו. ואחר מאמר הכתוב: "את ה' אלוהיך תירא" [דב' ו: יג], סמך אליו דבר אחר, הוא מן מין הראשון, ואמנם יתחלפו בתוספת וחיסרון, והיא אמרו: "ואותו תעבוד", ועיניו ההתמדה על העבודה, ועזוב אבוד הזמן במותרות. ומיני המותרות רבים מאד.

7. [לא די בתפילה]

ולא יחשוב העבד כמי שיחשוב שהתפילה שחרית וערבית יספיק בה להגיע אל ההצלחה האחרונה האמת יגיע לו בעשיית המצווה שכן, ותישאר עליו מצות אחרת, והוא "ואותו תעבוד". כי המתפלל בקר וערב, וכל היום מתעסק בענייני עולמו, לא יקרא "עובד", כי עניין עבודה בלשון העברי אמנם הוא מה שהשתדל בו, כמאמר יעקב אבינו ע"ה: "כי אתה ידעת את עבודתי אשר עבדתיך" [בראשית ל: כו] "מה העבודה הזאת לכם" [שמות יב כו]. והעושים זה נקראים: 'עבדי ה': "את כל עבדי הנביאים" [ירמיהו ז: כה] משה עבדי [יהושע א: ב]. וזאת המצווה רצוני, "ואותו תעבוד", חייבה כל אחד ממנו לשום מחשבתו באל ותורתו בכל מקום.

8. [מי שאינו יכול לדבוק בה']

אמנם אם לא יהיה לו פנאי להתבודד בזה, יצרף האל בכל העולה על רוחו, בעניין שכשישים מגמתו לעשות דבר מה, ייחס הצלחתו בו אליו, כמאמר נחמיה ע"ה: "עד אנה ה' אלוהי השמים האל הגדול" עד אמרו "והצליחה נא לעבדך היום ותנהו לרחמים לעיני האיש הזה" [נחמיה א יא]. וכן בדחיית הצער, ייחס דחייתו אליו. וכאשר יגמור צרכו, יתן

השבח לאל, ואם לא יגמר יתאון על עצמו ועל חטאיו ועל קורותיו הרעות הקורות לו, מבלי שומר ישגיח בו.

ובהתעסק המחשבה תמיד בשם יתברך יאמר השם יתברך: "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך ושננתם לבניך" עד אמרו "ובשכבך ובקומך" [דב' ו: ז]. ואמרו קדמונינו ב"שעה שבני אדם שוכבים ובשעה שבני אדם עומדים" [ברכות א: ג], כדי להקל העשיה. עוד, אחר שאמר הכתוב "את ה' אלוהיך תירא ואותו תעבוד" [דב' ו: יג], אמר: "ובו תדבק", וזה תוספת זירוז, והתמדת העבודה, וחוזק ההתמדה עליה. אחר כן אמר: "ובשמו תשבע", וזה עניין יתחייב בפרט למי שהגיע לזאת המדרגה מיראת האל יראת ההגדלה, לא יראת ההיזק, ועבודתו גם כן, וההתמדה על זה תמיד. אמנם מי שלא הגיע לזאת המדרגה הנכבדת, ואינו יודע שיעור מה שיבטא בו, ומה שישבע בו, הנה אין ראוי שיבטא בו, כל שכן שישבע בו. וכמה הטוב מה שביאר בזה קצת הפייטים באמרו:

דבוק בו, ולעבדו כדת,

ובכן להישבע בשמו הנורא.

9. [רק עבודת ההתחלה קשה]

ומי שקשה עליו דרכי העבודה והתמיד אותם בהתחלה, לא יפחידו זה, כי כל מעשה, היותר קשה שיהיה בו, הוא בהתחלה. אחר כן לא יסור ההרגל והחינוך מלהקנותו הסבל, עד שיהיה לו מעשהו - קנין. וכן העובד, והמואס ברע, לא יסור מהרגיל עצמו בזה, עד שלא יעלה הרע אל לבו אלא עלייה חלושה, לא תיכנע לה הכוח הדברי.

10. [מצוות הזיכרון]

וכבר שמה התורה עוזרים על התמדת התעסק הלב בזיכרון האלוה ולירוא ממנו, להניח דברים בין העיניים והלב, ועל שערי הבתים, וכנפות הבגדים. לזה תצווה אותנו התפילין, והציצית, ומזוזה, ולזה יחויב הזכרת נעמו אל האומה בזמנים ידועים, ונקבעה מצות פסח וסוכות ופורים וחנוכה וזולתם. וכל מה שהוא מזה המין מבואר מענינו שהוא ממין ההודאה למטיב והוא חוזר אל היושר. והיושר ראש מעלות המידות.

11. [כיבוש הכעס ועזיבת צרות העין]

ומהמידות המעולות, לכבוש הכעס, וכבר הזהירה התורה עליו, ולא עוד, אלא ששמתו תאר מתארי האל יתברך, באמרו: "ה' ה' ארך אפים ורב חסד" [שמות לד: ו]. ובמוסרי החכמה התוריים, "טוב ארך אפים מגבור" [משלי טז לב]: "אל תבהל ברוחך לכעוס" [קהלת ז ט]: "כל רוחו יוציא כסיל" [משלי כט יא]. ומן המצורף לזה, שלא לעשות לחוטא כגמול ידיו, ובזה בא הכתוב: "וידבר העם באלוהים ובמשה" [במד' כא: ז], "ויתפלל משה בעד העם" [שם, שם].

ומן המצורף לזה עוד, עזיבת צרות עין, והיה זה נמצא במידות הנביא ע"ה: "ומי יתן כל עם ה' נביאים" [במד' יא: כט]. ומהם הענווה והיה זה במידותיו יותר מכל אדם שנאמר: "והאיש משה ענו מאד" [שם יג: ג].

12. [מעלות המידות בתורה]

ואתה כאשר תעיין כל המעלות אשר יצוו בהם מניחי ספרי המידות, תמצאם בתורה יותר שלמות.

אמנם הנהגת הבית, הם הנהגת האשה והבנים והעבדים, וזה ג"כ נמצא בתורה, אם האשה, הנה חייב לה שאר כסות ועונה, וחייבה לה הקבלה לכבדה יותר מגופו [יבמות סב:]. ובזה ג"כ: אחד המקדיש נכסיו ואחד המעריך את עצמו, אין לו בכסות אשתו ולא בכסות בניו, ולא בצבע שצבען לשמן, ולא בכלים חדשים שלקחן לשמן. וחייבה ג"כ תקנת אושה, שיהא אדם מגלגל עם בנו עד שבע שנים [תקנות אושא לא קבעה גיל. וראה כתובות מט:], ופרטי התפתחות תקנות אושא אצל גולאק, יסודי המשפט העברי, תל אביב תשכ"ז חלק ג' סימן כט]. וחייב הכתוב ללמד את בנו תורה, באמרו "ושננתם לבניך", וחייבה התורה ללמדם התורה והמלאכה [קידושין כט].

אמנם הנהגות המדיניות, הנה חייבה התורה מזה היותר שלם מהם. ותחילת זה, אהבת הרע כנפשו, ויכנס תחתיו אמונה במשא ובמתן, וצדק המשקל והמידה, ועזיבת הרבית, וחבול העני, וחזרת אבידה, ופריקת המשא מן הבהמה, והקם המשא הנופל, וביקור חולים, וקבורת מתים, ומתנות האדם בלקט הכרם והשדה, והשכחה, והפאה, וצדקת המעשר, ותת שכר שכיר ביומו, ואהבת הגר והענקתו, ולחוס על הרע, ובלתי התעלם ממנו, ושמיטת החוב מן הלוח בשנה השביעית, והחזרת הקרקעות לבעליהם במועד ידוע, ושלוח העבד עברי אחר שש שנים, והענק אותו כשישלחנו מכל אשר בידו, ולשלחו לחפשי בהשחית אבר מאבריו אשר אי אפשר תמורתם וכדומים לאלה הרבה מאד. כשיעין בו מעיין עיון דק ימצא כל מה שהגיע אליו תולדת חכמת **הפילוסוף**. וזה הפילוסופי המעשית היא נמצאת בתורה על אופן יותר שלם, ומן התורה נלקח ואל תכליתה תלך.

13. [המצוות השמעיות]

אמנם הדברים הדקים המתוקנים בחכמה הוא שם נפילה על מצוות יקראו "שמעיות", ותועלתם מושכלות, ומה שיכנס תחתם ממצוות חלקיות, כמו הקרבנות, ומה שנכלל בהם משריפת קצתם לגמרי, וממקצתם אברים מיוחדים, והזאת דמיהם במספרים ידועים, ובמקומות ידועים ורבים כאלה.

14. [חלקי התורה]

ונאמר בזה תחלה כי התורה היא הנהגה מחוברת מחלקים רבים, אחד מהם, האמונה ומשיגיה, והשני, המידות המעלות, והשלישי, הנהגת הבית, והרביעי, הנהגת המדיניות, והחמישי, אותו אשר קראנוהו מצוות מתוקנות בחכמה [- מצוות המתוקנות בחכמה הן המצוות השמעיות]. וכשיתבונן האדם התבוננות אמתי ימצא חלקי התורה ארבעה, כי הדומים לאלה המצוות, בעמידה והעמידה על חיוביהן במעלות המדות ראוי שימנה. [- הדומים לאלה המצוות – המצוות הדומות לשמעיות, קבוצת ה', ראויים להמנות עם מעלות המידות, קבוצה ב'].

ונאמר תחלה, שחלקי התורה בין שיהיו חמשה או ארבעה או כמה שיהיו, אינם כולם שווים במעלה, ולא בשום לב עליהם, אבל עיקר התורה ועמודה הוא האמונה, ואחר כן המידות, וההנהגות, ולולא הם יפסיק סדור עולם ויחרב הישוב. לכן תמצא האומות כולם מסכימים או קרובים להסכים בנימוסיהם המדיניים. כי הליסטים מאסף עדת לסטים, וילסטם בהם את הדרכים, אמנם עם זה יצווה אותם לחלוק ביושר השלל, ושלא יונן, ושלא יעשו רמאות וגנבה ושאר מה שבהנהגות. [ראה למעלה עיקר חמישי פרק שני, סעיף 2].

15. [מעמדן של המצוות השמעיות – קרבנות]

אמנם המצוות שהם מוסכלות הסבות, מדרגותם מן הדת מדרגה חלושה מאד. וכבר העידו על זה כתובים הרבה כמו מה שהיה קורא ומכריז ירמיהו ע"ה: "כה אמר ה' צבאות עולותיכם ספו על זבחיכם ואכלו בשר, כי לא דברתי את אבותיכם ולא ציותים ביום הוציא אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח" עד אמרו "כי את הדבר הזה צויתי אותם לאמר שמעו בקולי" [ירמיה ז כא]. ואמר שמואל ע"ה מוכיח לשאול: "החפץ לה' בעולות וזבחים כשמוע בקול ה'" [שמואל א' טו כב], ואמר דוד ע"ה: "לא על זבחיך אוכיחך" [תהלים נ ח], ומה שימשך לזה. ואמר ישעיה ע"ה: "למה לי רוב זבחיכם יאמר ה'" [ישעיה א: יא], ומה שנמשך, עד אמרו "רחצו הזכו", ואמר: "שוחט השור מכה איש זובח שה עורף כלב מעלה מנחה דם חזיר" [ישעיה סו ג], וכל זה מעיד על חולשת מדרגת זה החלק מן התורה, וכי מה שזולתו יותר ראוי ממנו לחוש עליו. [למעלה עיקר חמישי פרק ב סעיף 6 משיב הראב"ד תשובה אחרת לפסוקים המתנגדים לקורבנות. "והנה זה אמנם הוא ביחבור עשיית המצוות עם העושה ומה שדומה לזה, כמו שבא בזה הפסוק עצמו: 'ובפרישכם כפיכם אעלים עיני מכם', ואמרו סיבת זה: 'ידיכם דמים מלאו' עיין שם].

ואחר שמדרגתו על זאת החולשה, אין לכחש שיהיו סבות חלושות [אין לכחש שבכל זאת יש לו סיבות, אמנם חלושות. ראה תרגום מוטוט]. והנה, מהם: שמביא הקרבן אי אפשר לו שלא יתוודה עונו וחטאו, ויגלה פשעיו אל הממונה להקריב הקרבן, כמו שבא בכתוב: "והתודה אשר חטא" [ויקרא ה ה], ונאמר על הממונה: "וכפר עליו הכהן מחטאתו אשר חטא" [שם]

י]. ואם לא פרט עצמות החטא, אבל הביא חטאת סתם, ידע הכהן שהוא כבר עבר עבירה מה, ובזה תחת בו גערה, לבלתי ישוב עוד לחטוא.

ומהם, כי בזה דאגה לנפש, כי הנפש כשתרגיש שהיא חוטאת לשם יתברך הרבה, באולי תתייאש מסליחתו וכפרתו, ותחשוב שנצחה אבד ממנה, ועל כן תכלה מה שנשאר לה מן החיים במרד מתמיד. וכאשר תבוא לחדש המעשה יתחדש לו הכוסף לשוב אל השם יתברך.

ואם היו, העברות פעולות בהמיות יהיה זביחת הבעלי חיים בפניו ושריפת גופם כמו גערה לנפש הבהמית, כי אי אפשר לעשות מעשה כזה בכוחותיו הבהמיות והאברים אשר מהם יוצאות פעולותיו עד שיישאר חי יעשה זה, ואחר שאי אפשר, הנה יעשה בפניו בגופי הבהמיות. וכבר תמצא קדמונינו ע"ה יאמרו במנחת סוטה מן השעורים, "היא עשתה מעשה בהמה תביא קרבן בהמה" [סוטה טו:]: ואמרו על הצרעת שהוא נגע יכה בו השם יתברך על מספרי לשון הרע, כי הם אמרו "זאת תהיה תורת המצורע המוציא שם רע" [ערכין טו:]: והוא מקריב שתי צפרים, ואמרו "הוא עשה מעשה פטיט, לפיכך יביא קרבן פטיט" [שם טז:]: ונמצא לקדמונינו ז"ל מכמו אלה הטעמים הרבה.

16. [השפעתם של שבעת הכוכבים]

ומן הדברים המחייבים בזה אצל המתפלספים, כי הבורא יתברך הפקיד אל שבעה כוכבי לכת הנהגות בזה העולם תחת רצונו, וכוחו, ויכולתו. ומן השבעה כוכבים כוכב מאדים ["האי מאן דבמאדים, יהא גבר אשיד דמא" (=מי שנולד במזל מאדים, יהא שופך דמים). שבת קנו. "על גלגל חמה גלגל חמישי, ובו מאדים כמלך בהיכלו ... הוא כגיבור עריץ, מגן גבוריהו מאדם, ומעורר מלחמות והרג ואבדן" רשב"ג כתר מלכות], ולו שפיכות דמים, ובשפיכות דם הבעלי חיים במה שביניהם ירף הזיקו. ואמרו, שהאומה כשנמנעה משפיכות דמים רבה ביניהם ההרג. ולפעמים מסרה עצמה להרג על דרך עבודה מה, כמו שיעשו אנשי הודו. וכבר מצאנו עובדי הצלמים, למה שהרגישו שההרג קרוב מהם, כמו שספר עליהם אחר זה: "ויורידם אליהו אל נחל קדרון וישחטם שם" [מלכים א' יח מ:], השתדלו לדחות זה בשפוך מדמיהם דבר, כמו שנאמר עליהם: "ויתגודדו כמשפטם בחרבות וברמחים עד שפוך דם עליהם" [שם כח:].

17. [ותקח צפורה צור]

ולא אלה בלבד אלא אשת הנביא ע"ה הרגישה כמו זה בבנה, והוציאה ממנו דם כמאמר הכתוב עליה: "ותקח צפורה צור ותכרות את ערלת בנה ותגע לרגליו" עד "וירף ממנו". [שמ' ד: כה]. והנה סיבת זה מאמר השם יתברך לו: "כה אמר ה' בני בכורי ישראל ואומר אליך שלח את עמי ויעבדוני ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך" [שם כב-כג]. והנה זה הייעוד, כאלו בו שתוף לנביא ג"כ להתמהמה ללכת, והתנצלנותו התנצלות אחר

התנצלות. ושב עליו דבר מה מן הייעוד בבכור בניו, כמו שהיה סוף ייעוד המצריים מכת בכורות. והיה לנביא ע"ה כאלו אליו הקדמת הידיעה בשישראל יהיו ניצולים מזה, בדם שיהיו על שעריהם כמו שבא בכתוב אחר כן: "ועבר ה' לנגוף את מצרים וראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות ופסח ה'" [שמ' יב: יג] וכו' והודיע זה לאשתו ועשתה דבר דומה לו.

18. [הדם על המשקוף]

ונאמר ג"כ בפירוש "ועבר ה' לנגוף את מצרים" מאמר ישוב על פני המשיב עלינו האומר: שמתם לאל אותות, כדי שיכיר בהם בתייהם [ראה תשובה אחרת לשאלה זו בעיקר החמישי פרק 2 סעיף 11]. נאמר שבתשע מכות אשר הכה בם המצרים קודם מכת בכורות, לא היה למלאך הממונה בהן ממשלה להביא כמותם לישראל, אבל כמו שהוא בכתוב: "ולא ימות מכל לבני ישראל דבר" [שמ' ט: ד] "ולכל בני ישראל היה אור במושבותם" [שם י: כג] והדומים להם.

אמנם במכת בכורות כמעט שהיה הדבר כולל למצרים ולישראל, לזה נאמר: "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר" [שם, יב: כב]. ואין ספק כי כמו זה המוות הפתאומי אשר קרה לבכורי מצרים, היה בשינוי מזגיהם אל קדחת-חדה מופלגת שורפת והגרת הדם. וכן השם יתברך בשיהיה בבתייהם ג"כ מבעלי חיים שחוטים-צלויים בלתי עצמותיהם שבורים בבית כל אחד מהם שה תמים צלוי, ועל השערים לדחות מלאכי חבלה. ולזה אופן ד' טוב מן הג' [- מתייחס לחלוקת המצוות בסעיף 14. האופן הרביעי (או החמישי) - המצוות השמעיות ("המתקנות בחכמה") יש לו יתרון על האחרים, בכך שהחסידי מציינת ואינו מהרהר אחר מידותיו, שכן אין הסבר הגיוני מלא למצוות אלה]. והוא טוב ההשמע, ושלא יהיה האדם החסידי מהרהר אחר מידותיו של הקדוש ברוך הוא.

19. [הנבואה מאמתת את מצוות השמע]

אין רצוני בזה שימנע האדם מן החכמות וכל שכן המגיעות אותו אל ידיעות השם יתברך, כי אין זה משובח, אבל רצוני, שהאדם כשידע באמת שבכאן נבואה בפנים המאמתים אותה בקיום השגחת הבורא בנבראים, ונתקיימה אליו נבואת נביא שלוח להראות המופתים הגדולים על ידו, ובהוציאו לחופשית אומתו במה שהראה להם על ידו, וכאשר הוא לא בא בדבר נמנע אצל השכל, ולא ציוה דת בלתי יכולים לעמוד בה, ולא נראה בהנהגתו לעולם דבר ייגע, ולא סר מהיות מעולה ומכובד מן השם יתברך באומתו. אחר כן אמר לאומה שהאל יצווה אתכם בכך, ויזהיר אתכם מכך, במה שלא ידעו סבתו ועילתו - הנה מי שיקבל זה על דרך האמונה והצדק, הנה הוא מאמין.

20 [אברהם כמופת לאמונה]

ומי שירצה להתחכם, ויאמר אי זה תועלת במנוע להם בשר הבהמה הבלתי מפרסת פרסה ושוסעת שסע, והדג אשר אין לו סנפיר וקשקשת, וכדומה לזה? הנה הוא אותו אשר לא יתנהג הנהגת המוסר עצמו להשלים מצוות האל. ולנו שנשוב להם כשירחיבו לשונם בכמו אלה התוכחות בחשבם במה שעשה אברהם אבינו ע"ה, כי הוא ממה שלא יכחישוהו, והאל יתברך הודיע לו בנבואה: כי ביצחק יקרא לך זרע [בראשית כא יב], והבטיחו בהבטחות יקרות, אחר כן ציוהו להקריב קרבן, ולא רצה להתחכם ולהתנוכח ולומר, ואנה הייעודים הנכבדים והתקוות הנכבדות אשר הבטחתי בהם? אבל מסר עצמו להשלים מצוותו, והאמין שאין שיעור לידיעתו בצרוף [-בצירוף = ביחס] אל ידיעת השם יתברך, והלך נשמע למצוות השם יתברך. ולא נעלם מהשם יתברך, זה האופן ממנו, אבל כוון שיהא הנהגתו ומידותיו חיקוי יעשו כמוהו אותם השומעים הנשמעים לאל, ודוגמא ישימו מגמת פניהם אליה.

הנה אלה תועלות אלה העניינים הדקים המתוקנים בדרך חכמה, שהם ההפרש וההבדל שבין הכפירה והאמונה.

ברוך ה' לעולם אמן ואמן.
תם ונשלם תהילה לאל עולם
נשלם יום א' יז כסליו הרל"ח
מכתב שמואל זעירא אלעזר פרנס
ברוך רחמנא דסייען.

העתקתיה מלשון ערב אל לשון עברי אני שלמה בן לביא, וצריכה הגהה כי לא היה לי מן הערבי כי אם ספר אחד והיו בו טעויות, קצתם נראים ותיקנתי אותם. ומלבד הטעויות הנמשכים להעתקה יש בספר טעויות סופר יתקנם מי שיכירם, כי למלאכת חפצך שלחתיה חסרת התיקון.